

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

استان شناسی خراسان شمالی

پایه دهم

دوره دوم متوسطه

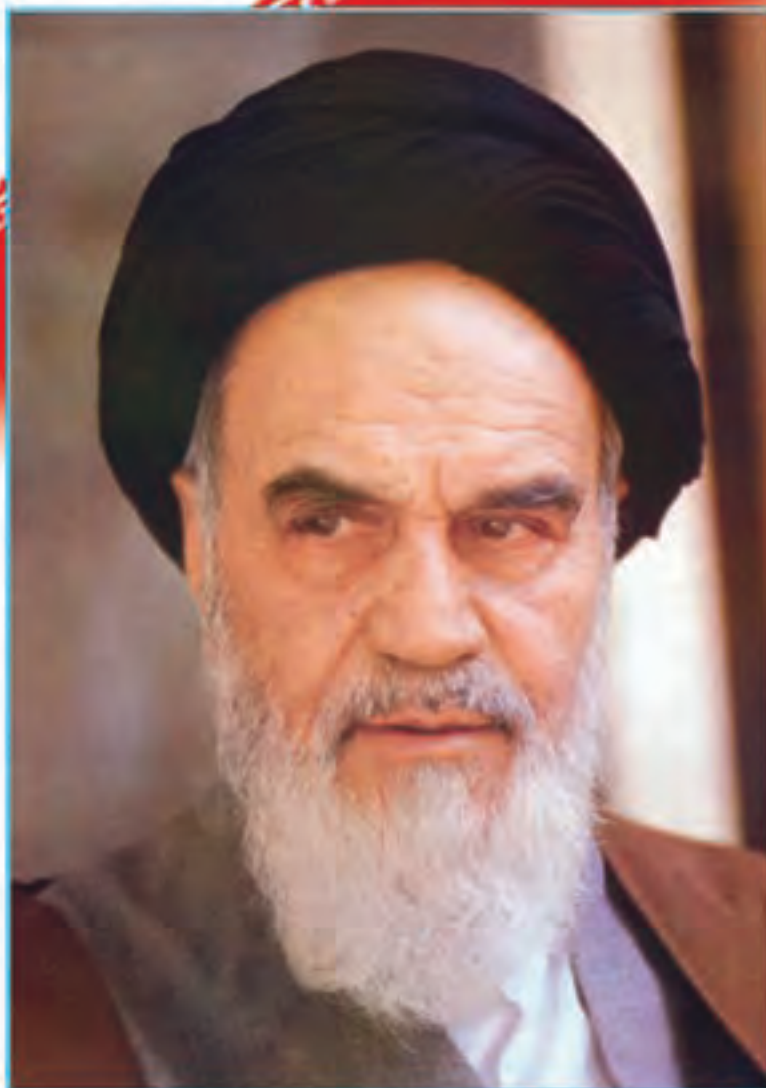
وزارت آموزش و پرورش
سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

نام کتاب :	استان‌شناسی خراسان شمالی پایه دهم دوره دوم متوسطه - ۲۳۷/۱۸
پدیدآورنده :	سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
مدیریت برنامه‌ریزی درسی و تألیف :	دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری
شناسه افزوده برنامه‌ریزی و تألیف :	تیمور جعفری، غلامرضا مقامی مقیم و منیر عظیمیان (اعضای گروه تألیف) - حسن ستایش (ویراستار)
مدیریت آماده‌سازی هنری :	اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی
شناسه افزوده آماده‌سازی :	لیدا نیک‌روش (مدیر امور فنی و چاپ) - طاهره حسن‌زاده (مدیر هنری، نگارنده طراحی گرافیک) و طراح جلد - مریم نصرتی (صفحه‌آرا) - فاطمه محسنی، رعنا فرج‌زاده درویی، فاطمه صغری ذوالفقاری، زینت بهشتی شیرازی، حمید نابت‌کلاچاهی (امور آماده‌سازی)
نشانی سازمان :	تهران : خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی) تلفن : ۸۸۸۳۱۱۶۱-۹، دورنگار : ۸۸۳۰۹۲۶۶، کد پستی : ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹ وبگاه : www.irtextbook.ir و www.chap.sch.ir
ناشر :	شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران : تهران - کیلومتر ۱۷ جاده مخصوص کرج - خیابان ۶۱ (داروبخش) تلفن : ۴۴۹۸۵۱۶۱-۵، دورنگار : ۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی : ۳۷۵۱۵-۱۳۹
چاپخانه :	شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص»
سال انتشار و نوبت چاپ :	چاپ هفتم ۱۳۹۷

کلیه حقوق مادی و معنوی این کتاب متعلق به سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش است و هرگونه استفاده از کتاب و اجزای آن به صورت چاپی و الکترونیکی و ارائه در پایگاه‌های مجازی، نمایش، اقتباس، تلخیص، تبدیل، ترجمه، عکس برداری، نقاشی، تهیه فیلم و تکرار به هر شکل و نوع بدون کسب مجوز ممنوع است و متخلفان تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرند.

شابک ۷-۲۷-۲۰-۵-۹۶۴-۹۷۸-۹۷۸-۹۶۴-۰۵-۲۰۲۷-۷ ISBN 978-964-05-2027-7

نهضت برای اسلام نمی تواند محصور باشد در یک کشور و نمی تواند محصور باشد در حتی کشورهای اسلامی. نهضت برای اسلام همان دنباله نهضت انبیاست. نهضت انبیا برای یک محل نبوده است، پیغمبر اکرم اهل عربستان است لکن دعوتش مال عربستان نبوده، محصور نبوده به عربستان، دعوتش مال همه عالم است.

امام خمینی (رحمة الله علیه)

فهرست

۱	فصل اول : جغرافیای طبیعی استان خراسان شمالی
۲	درس اول : موقعیت جغرافیایی و وسعت استان
۴	درس دوم : ناهمواری‌های استان
۱۰	درس سوم : آب و هوای استان
۱۷	درس چهارم : منابع طبیعی استان
۳۹	درس پنجم : مسائل و مشکلات زیست محیطی استان
۴۸	فصل دوم : جغرافیای انسانی استان خراسان شمالی
۴۹	درس ششم : تقسیمات سیاسی استان
۵۳	درس هفتم : جمعیت استان
۶۳	درس هشتم : شیوه‌های زندگی در استان
۷۷	فصل سوم : ویژگی‌های فرهنگی استان خراسان شمالی
۷۸	درس نهم : مردم شناسی و آشنایی با آداب و رسوم مردم استان
۹۰	فصل چهارم : پیشینه تاریخی استان خراسان شمالی
۹۱	درس دهم : پیشینه و مفاخر خراسان شمالی
۹۹	درس یازدهم : نقش مردم در دفاع از کیان و مرزهای ایران اسلامی
۱۰۷	فصل پنجم : توانمندی‌های استان خراسان شمالی
۱۰۸	درس دوازدهم : توانمندی‌های علمی، فرهنگی و محیطی استان
۱۲۳	درس سیزدهم : توانمندی‌های اقتصادی استان
۱۳۸	فصل ششم : شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی
۱۳۹	درس چهاردهم : دستاوردهای انقلاب شکوهمند اسلامی
۱۵۲	درس پانزدهم : چشم انداز آینده استان
۱۵۹	منابع و مآخذ
۱۶۲	تشکر و قدردانی

سخنی با دانش‌آموزان عزیز

شاید از خود سؤال کنید که برنامه‌آستان‌شناسی چه نوع برنامه‌ای است؟ هدف برنامه‌ریزان درسی از تألیف کتاب آستان‌شناسی چیست و مطالعه این کتاب چه اهمیتی دارد؟ پاسخ ما به شما دانش‌آموز عزیز این است که کتاب آستان‌شناسی شما را با آستان محل زندگی، مسائل جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی، مردم‌شناسی، اقتصادی و فرهنگی آن آشنا می‌کند. از طرف دیگر یکی از انتظارات تربیتی دنیای امروز، تربیت شهروندانی آگاه است. یک شهروند مطلوب، نیازمند پیدا کردن درکی همه‌جانبه از واحدهای سیاسی کشور خود و سرزمین ملی در زمینه‌های مختلف است. این برنامه به شما کمک می‌کند تا از آستان محل زندگی خود، نگاهی جامع و همه‌جانبه پیدا کنید. کسب بصیرت نسبت به محیط زندگی و آگاهی از خصوصیات آنچه در گذشته و حال و مسائل محیطی، اجتماعی و اقتصادی، فرهنگی و پیشینه تاریخی آستان به شما کمک خواهد کرد تا با بحث و گفت‌وگو بینشی عمیق از این مسائل پیدا کرده و راه‌حل‌های این مشکلات را پیدا کنید.

بدون شک شما مدیران آینده جامعه خواهید بود. زندگی مدرسه‌ای باید شما را به دانش لازم برای حل مسائل جامعه مجهز کند. مکانی که شما در آن زندگی می‌کنید توانمندی‌های مختلفی دارد؛ برای مثال، می‌توان به توانمندی‌های جغرافیایی، فرهنگی، اقتصادی و انسانی اشاره کرد. خود شما بخشی از این سرمایه و توانمندی‌ها هستید. بهره‌برداری از توانمندی‌های بالقوه یک کشور در گرو شناخت همه‌جانبه محل زندگی شما و نیز کشور است. برنامه آستان‌شناسی به شما می‌آموزد که فرصت‌های موجود در آستان شما کدام است و یا اینکه تهدیدها و ناتوانی‌ها را چگونه می‌توانید به فرصت تبدیل کنید.

فراموش نکنید که همه امکانات موجود در محیط فرصت است، آب و هوا، بیابان، کوه، رودخانه، جنگل، نیروی انسانی، میراث فرهنگی، صنایع دستی و خیلی چیزهای دیگر، مهم این است که بیاموزید چگونه از این فرصت‌ها در جهت سعادت خود و جامعه استفاده کنید.

آگاهی از مسائل آستان موجب خواهد شد تا از علل پیشرفت و یا عقب‌ماندگی آستان خود آگاه شوید و برای حل آن، راه‌حل‌های خلاق پیدا کنید.

ممکن است این سؤال در ذهن شما مطرح شود که آیا بهتر نیست آموزش درباره محیط زندگی یا موضوعات اجتماعی از محیط نزدیک آغاز شود و سپس به محیط دورتر مانند آستان و یا کشور بینجامد؟ ما در این برنامه از طریق طرح پرسش‌ها و فعالیت‌های مختلف، این فرصت را برایتان فراهم کرده‌ایم.

بدون شک مطالعه شهر و آستان در زمینه‌های جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، آداب و رسوم محلی نه تنها می‌تواند موجب دلبستگی به زادگاه و سرزمین ملی شود؛ بلکه این فرصت را فراهم می‌کند تا با گنجینه‌های مختلف طبیعی، انسانی، فرهنگی و فناوری کشور خود آشنا شوید. در این برنامه درمی‌یابید که افراد زیادی چه در گذشته یا حال در آستان شما برای اعتلای کشور تلاش کرده‌اند.

انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ شرایطی را فراهم کرد که دولت و مردم با احساس مسئولیت بیشتری برای پیشرفت همه‌جانبه ایران عزیز تلاش کنند. در ادامه این تلاش‌ها جهت رسیدن به قله رفیع سربلندی و شکوفایی ایران اسلامی که به همت و کوشش شما دانش‌آموزان عزیز بستگی دارد امید است با عنایت حق تعالی و اعتماد به نفس از هیچ کوشش و خدمتی دریغ نکنید. در این راه قطعاً راهنمایی‌های مفید دبیران محترم جغرافیا بسیار سودمند خواهد بود.

به امید موفقیت شما

گروه جغرافیای دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری

دیدگاه رهبر معظم انقلاب اسلامی در مورد استان خراسان شمالی

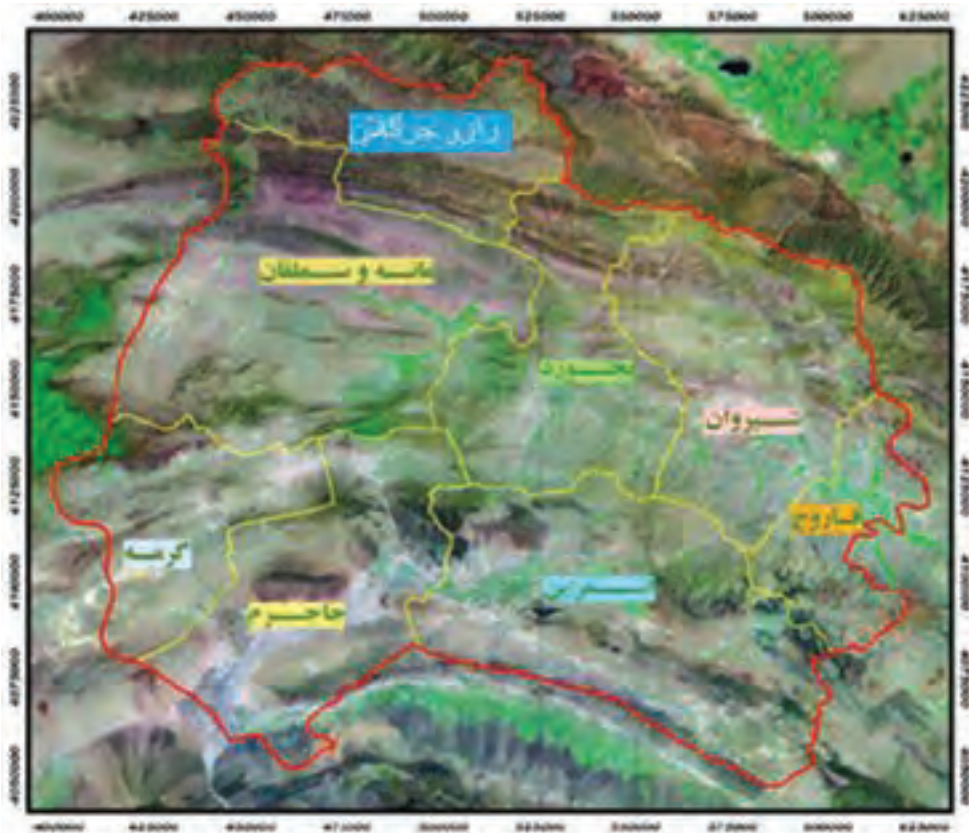
خداوند را سپاس - از صمیم قلب عرض می‌کنم - که دیدار با شما مردم عزیز استان خراسان شمالی، که شهر شما و استان شما معروف است به باب‌الرضا، در روز زیارتی مخصوص امام رضا اتفاق افتاد. اگرچه ما امروز توفیق نداریم که از نزدیک در حرم مطهر امام هشتم باشیم، اما از این منطقه که متعلق به آن حضرت است، عرض سلام کردیم و می‌کنیم. این منطقه که امروز به نام «خراسان شمالی» شناخته می‌شود، یکی از مناطق مهم خراسان است؛ هم از جهت موقعیت جغرافیایی و طبیعی، و هم از جهت خصوصیات مردمی و انسانی و فرهنگ‌ها و خلیقات و رفتار. این خصوصیات را از دیرباز در مردم این منطقه مهم و حساس شناخته‌ایم؛ استانی با طبیعت زیبا، با منابع طبیعی غنی و متنوع، با عمق و غنای فرهنگی کاملاً برجسته و ممتاز، با استعداد فراوان کشاورزی و دامی و سایر فعالیت‌های مربوط به منطقه، با جاذبه‌های گردشگری متناسفانه ناشناخته - که بسیاری از مردم کشور هنوز جاذبه‌های گردشگری این منطقه را درست نمی‌شناسند - و یکی از برترین خصوصیات، عبور سالیانه میلیون‌ها مردم مسافر مشتاق بارگاه علی‌بن موسی‌الرضا (علیه‌السلام) و

النساء). با این خصوصیات جغرافیایی و منطقه‌ای، منطقه خراسان شمالی دارای موقعیت حساسی است. لیکن از اینها مهم‌تر، خصوصیات مردمی است. مردم اینجا را از دیرباز با شور و نشاط و سرزندگی در همه میدان‌ها شناخته‌ایم. در همه عرصه‌هایی که حضور مردم در آن عرصه‌ها آشکار است، مردم استان خراسان شمالی را با سرزندگی، با نشاط و آماده به‌کاری شناختیم؛ همه‌جا هم این را نشان دادند.

این نشاط و سرزندگی در همه عرصه‌های زندگی این مردم دیده می‌شود. در بیست و هشتم صفر که از سرتاسر استان مردم راه می‌افتند به طرف مرقد علی‌بن موسی‌الرضا (علیه‌السلام)، از همه شهرستان‌ها بیشتر، مسافران و خودروهای بجنوردند، این را مشهدهای می‌دانند؛ خود بنده هم که مشهده هستم، این را می‌دانم. در زیارت، این نشاط و حضور و آمادگی محسوس است. در عرصه دفاع مقدس هم که پیش آمد، عین همین را انسان مشاهده کرد. ۵۰ سردار برجسته لشکرهای مربوط به خراسان و تیپ جواد الائمه (علیه‌السلام) مال خطه خراسان شمالی‌اند. ۲۷۷۲ شهید از این منطقه در راه خدا جان خودشان را داده‌اند. این استان بیش از ۶۰۰۰ جانباز دارد؛ همچنین آزادگان و رزمندگان و ایثارگران فراوان. این همان روحیه حضور، آمادگی، سرزندگی و نشاط است. مردم این استان، در همه چیز همین جورند. وقتی نوبت کشتی با چوچه هم می‌رسد، باز ده‌ها هزار تماشاچی می‌ایستند آنجا، می‌نشینند آنجا، کشتی را تماشا می‌کنند. این خصوصیات، خصوصیات مهمی است. غیرت مرزبانی این منطقه هم مرتبط با همین خصوصیات است. البته فقط اینها نیست؛ برجستگی‌های این استان بیش از اینهاست. این استان استعدادهای درخشانی دارد. انطوری که به من اطلاع دادند، این استان جزو ده استان برتر کشوری از لحاظ استعداد و توانایی علمی است. در المپیادهای دانش‌آموزی، جزو برترین‌های کشور محسوب می‌شود. اینها استعداد است. مردم این منطقه، غیورند؛ دیندارند؛ مرزبانند؛ سرزنده و با نشاط و شجاعند. این خصوصیات، خصوصیات برجسته‌ای است.

چرا اینها را عرض می‌کنیم؟ برای اینکه خوب است مردم مناطق گوناگون کشور ما برجستگی‌های خودشان را بدانند و به این برجستگی‌ها افتخار کنند. جوان بجنوردی افتخار کند که مربوط به این شهر است. جوان مربوط به این استان، از هر قومی از اقوام که هست، افتخار کند که متعلق به این استان است؛ متعلق به این منطقه است؛ متعلق به این مردم است. یکی از برجستگی‌های دیگر این استان هم همین همراهی و همزیستی مهربانانه و برادرانه قومیت‌های مختلف است - از گُرد و فارس و ترک و تات و ترکمن - که با سلامت و مهربانی و برادری در کنار هم زندگی کرده‌اند؛ که این در منطقه کاملاً محسوس است، مشهود است؛ و این را خیلی باید قدر دانست.

تصویر ماهواره‌ای استان خراسان شمالی

این تصویر به وسیله ماهواره Landsat در سیستم تصویری UTM از ارتفاع ۷۰۵ کیلومتری زمین گرفته شده است. در این تصویر پس از پردازش، ناهمواری‌ها و ارتفاعات به رنگ قهوه‌ای و خاکستری و آبراهه‌ها و مزارع کشاورزی به رنگ سبز نشان داده شده است.

از تصاویر ماهواره‌ای برای پیش‌بینی‌های هواشناسی، تشخیص میزان آب رودها، تخمین آب حاصل از ذوب برف، برآورد میزان محصولات کشاورزی، پیش‌بینی و برآورد میزان خسارت ناشی از مخاطرات طبیعی و بهره‌برداری از منابع زیرزمینی استفاده می‌شود.

(عکس از سازمان فضایی ایران)

فصل اول

جغرافیای طبیعی استان خراسان شمالی

جغرافیای طبیعی استان

موقعیت نسبی

از نظر موقعیت نسبی، استان خراسان شمالی از جهت شمال به جمهوری ترکمنستان، از جنوب و شرق به استان خراسان رضوی، از سمت غرب به استان گلستان و از سمت جنوب غربی به استان سمنان محدود می‌شود. وسعت: وسعت استان خراسان شمالی تقریباً ۲۸۴۳۴ کیلومترمربع است که ۱/۷ درصد از مساحت کل کشور را به خود اختصاص می‌دهد. از نظر مساحت، استان ما در ردیف استان‌های متوسط کشور قرار دارد. تأثیر موقعیت جغرافیایی استان در پیشرفت و شکوفایی آن: بر اساس موقعیت جغرافیایی، این استان باید شرایط بیابانی داشته باشد، اما وجود ارتفاعات کپه داغ و آلاداغ، این منطقه را مانند نگینی درخشان بین بیابان‌های قره قوم و دشت کویر قرار داده و شرایط ممتازی به آن بخشیده است.

بیشتر بدانیم

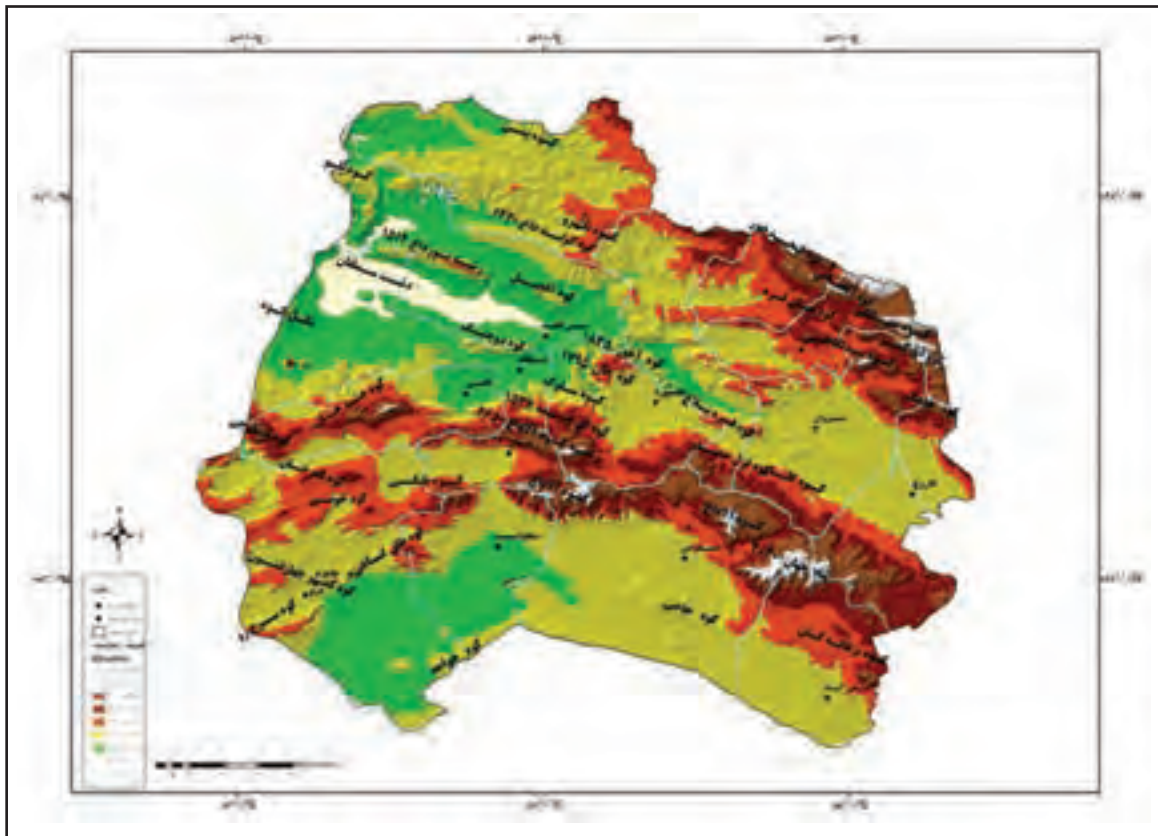

استان خراسان شمالی از نظر جغرافیایی دارای شکل فشرده‌ای است. فواصل شمال تا جنوب و شرق تا غرب استان تقریباً یک اندازه می‌باشد. شکل جمع و جور از نظر جغرافیای سیاسی بهترین شکل به حساب می‌آید؛ زیرا فواید زیادی را از نظر خدمات دهی مناسب، حمل و نقل و دسترسی آسان شهرستان‌ها به مرکز استان فراهم می‌نماید.

درس دوم ناهمواری های استان

ناهمواری های استان مانند سایر ناهمواری های ایران به دو قسمت سرزمین های مرتفع و سرزمین های پست و هموار تقسیم می شوند. استان خراسان شمالی به لحاظ جغرافیای طبیعی، یک سرزمین کوهستانی – دشتی است که سهم هریک از نواحی کوهستانی و هموار در آن تقریباً یکسان است. مرتفع ترین نقطه استان، قله شاه جهان با ارتفاع ۳۰۵۱ متر از سطح دریا، در شمال شرقی اسفراین و جنوب غربی فاروج قرار دارد و پست ترین نقطه آن، روستای تازه یاب در شهرستان مانه و سملقان حاشیه اترک است که ۴۰۰ متر از سطح دریا ارتفاع دارد.

شکل ۲-۱- نقشه ناهمواری های استان خراسان شمالی

سرزمین‌های مرتفع

سرزمین‌های مرتفع، بیش از ۵۰ درصد مساحت استان را تشکیل می‌دهند و نقش عمده‌ای در فعالیت‌های انسانی استان دارند. این ارتفاعات عمدتاً جوان بوده و در دوره‌ی ترشیاری از دوران سوم زمین‌شناسی شکل گرفته‌اند. عوامل فرسایشی در دوره‌ی کواترنر آنها را به شکل کنونی درآورده است. مطالعات تکتونیکی انجام شده توسط محققان زمین‌شناسی حاکی از این است که این ارتفاعات فعال بوده و همه ساله به ارتفاع آنها افزوده می‌شود. ارتفاعات استان شامل کوه‌های کپه داغ در شمال و کوه‌های آلا داغ در بخش میانی است.

۱- کوه‌های کپه داغ: کوه‌های کپه داغ در بخش شمالی استان واقع شده‌اند. از غرب به دریای خزر و از شرق به ارتفاعات هزار مسجد خراسان رضوی منتهی می‌شوند.

این ارتفاعات در چین خوردگی‌های آلپ-همالیا شکل گرفته‌اند. این ارتفاعات جهت شمال غربی-جنوب شرقی دارند و از نظر زمین‌شناسی شبیه کوه‌های زاگرس هستند. از مهم‌ترین ویژگی‌های آنها می‌توان به منابع غنی آب، سازندهای آهکی، فرسایش آبی و وجود پدیده‌های کارستی^۱ اشاره نمود. مرتفع‌ترین قله‌ی این رشته کوه، می‌سی‌نو است.

شکل ۳-۱- می‌سی‌نو مرتفع‌ترین قله‌ی رشته کوه کپه داغ در شمال گیفان شهرستان بجنورد

بیشتر بدانیم

در اوایل قرن گذشته که نیروی زمینی کشورها قدرت اصلی آنها به حساب می‌آمد، برخی از نقاط جهان که نقش کلیدی در تصرف یک منطقه داشتند، به هارتلند یا قلب زمین مشهور بودند. ارتفاعات کپه داغ به دلیل تسلط بر دشت‌های روسیه، یکی از هارتلندهای جهان محسوب می‌شد.

۱- به اشکالی گفته می‌شود که در اثر انحلال سنگ‌های آهکی توسط آب حاوی دی‌اکسیدکربن به وجود می‌آیند.

۲- کوه‌های آلاداغ: ارتفاعات آلاداغ در قسمت میانی استان واقع شده‌اند و ادامه کوه‌های البرز می‌باشند که همراه ارتفاعات بینالود در خراسان رضوی، رشته کوه آلاداغ- بینالود را تشکیل می‌دهند. این کوه‌ها با جهت شرقی- غربی از سمت شمال به دشت‌های بجنورد، سملقان، شیروان و فاروج و از سمت جنوب به دشت‌های جاجرم، اسفراین و صفی آباد محدود می‌شوند. مرتفع‌ترین نقطه این رشته کوه، قله شاه جهان در شرق اسفراین می‌باشد که ۳۰۵۱ متر از سطح دریا ارتفاع دارد. از قله‌های دیگر این رشته می‌توان به سالوک با ارتفاع ۲۹۸۱ متر اشاره کرد که در جنوب شهر بجنورد قرار دارد. از ویژگی‌های این ارتفاعات، رسوبی بودن اغلب سنگ‌ها، وجود گسل‌های متعدد، جوان بودن چین خوردگی‌ها و فرسایش آبی است.

شکل ۴-۱- شاه‌جهان مرتفع‌ترین قله رشته کوه آلاداغ

شکل ۵-۱- قله سالوک از قله‌های معروف رشته کوه آلاداغ

بیشتر بدانیم

مطالعات میدانی و سفرهای علمی از مهم‌ترین شیوه‌های یادگیری در علم جغرافیا است. چنانچه علاقه‌مند به این‌گونه مطالعات هستید و تمایل دارید با ارتفاعات استان بیشتر آشنا شوید، کافی است با وسیله نقلیه مطمئنی و با راهنمایی دبیر خود، محور آشنخانه تا فاروج را طی کنید. در این مسیر کلیه ارتفاعاتی که در سمت چپ شما نمایان می‌شود، ارتفاعات کپه داغ است و تمامی ارتفاعاتی که در سمت راست مشاهده می‌کنید، ارتفاعات آلا داغ هستند.

سرزمین‌های پست و هموار

۱- دشت‌ها: دشت‌های استان تحت تأثیر دو دسته عوامل ساختمانی و آبرفتی شکل گرفته‌اند. ابتدا در اثر حرکات زمین‌ساختی چاله‌هایی در این سرزمین شکل گرفته، سپس این چاله‌ها توسط آبرفت رودها پر شده و دشت‌های آبرفتی را شکل داده‌اند. مانند دشت شیروان که توسط رسوبات رود اترک پوشیده شده است. برخی از دشت‌ها به دلیل دور بودن از منابع آب حالت ساختمانی و تکتونیکی خود را حفظ کرده‌اند که دشت تکتونیکی نام دارند. دشت‌های استان از نظر حاصلخیزی خاک یکسان نیستند. برخی مانند دشت‌های فاروج، شیروان، بجنورد، مانه، سملقان و اسفراین حاصلخیزند و برخی از آنها مانند دشت‌های گرمه، جاجرم و سنخواست غیرحاصلخیز هستند.

شکل ۷-۱- دشت حاصلخیز اسفراین

شکل ۶-۱- دشت حاصلخیز سملقان

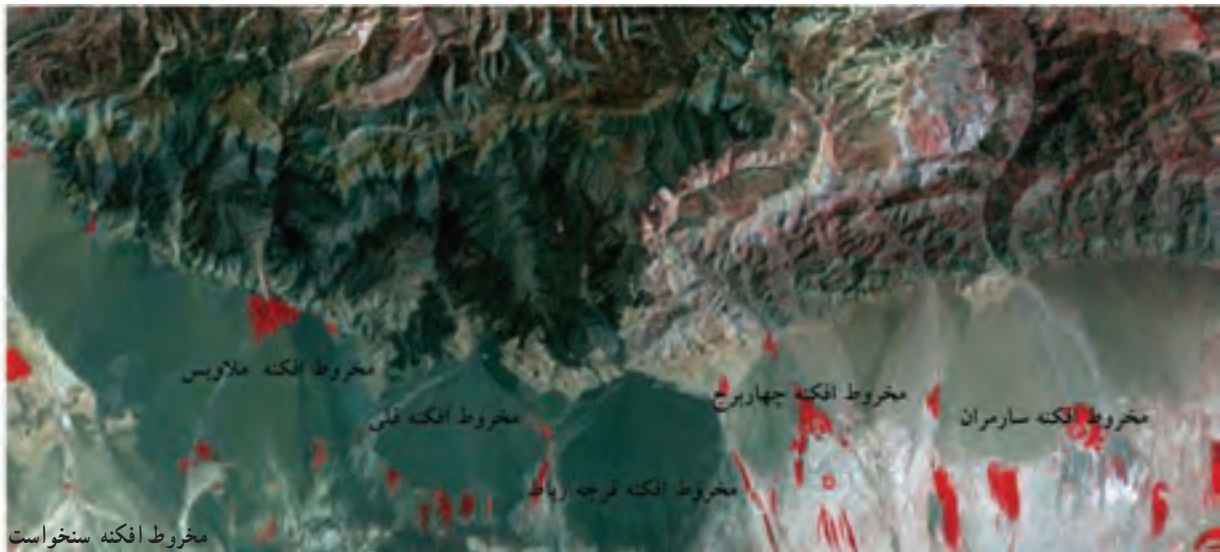

شکل ۹-۱- دشت غیر حاصلخیز جاجرم

شکل ۸-۱- دشت غیر حاصلخیز سنخواست

۲- مخروط افکنه‌ها: مخروط افکنه‌ها، بر اثر برداشت مواد مختلف در حوضه آبریز و نهشته شدن آنها در محل دهانه رود به دشت‌ها شکل می‌گیرند. از نظر شکل ظاهری شباهت زیادی به بادبزین دارند. مخروط افکنه‌ها به دلیل برخورداری از منابع آب، خاک حاصلخیز و شیب مناسب نقش مهمی در شکل‌گیری سکونتگاه‌های استان دارند. شهرهای اسفراین، جاجرم، سنخواست و صفی آباد روی مخروط افکنه‌ها شکل گرفته‌اند. به دلیل ساختمان زمین‌شناسی دامنه‌های جنوبی و قرارگیری در معرض تابش خورشید و شرایط آب و هوایی، نمونه‌هایی از بهترین مخروط افکنه‌های ایران در دامنه‌های جنوبی آلاداغ شکل گرفته‌اند.

شکل ۱۰-۱- تصویر ماهواره‌ای از مخروط افکنه‌های دامنه جنوبی آلاداغ

این تصویر به وسیله ماهواره لندست (Landsat) در سیستم تصویری UTM از ارتفاع ۷۰۵ کیلومتری زمین گرفته شده است. در این تصویر پوشش گیاهی با رنگ قرمز مشخص شده است.

جغرافیای طبیعی استان

تأثیر ناهمواری‌ها در زندگی ساکنان استان : ناهمواری‌ها با تأثیر در میزان بارش، دما، منابع آب، حمل و نقل، فعالیت‌های کشاورزی و الگوی مسکن نقش خود را در زندگی مردم استان ایفا می‌نمایند.

فعالیت

با توجه به تأثیر ناهمواری‌ها در تغییرات دما، به سؤالات زیر پاسخ دهید.

۱- دامنه‌های شمالی و جنوبی آلاداغ را از نظر دما مقایسه کنید.

۲- ارتفاع شهر بجنورد از سطح دریا ۱۰۱۰ متر و ارتفاع قله سالوک ۲۹۸۱ متر است. اگر دمای هوا در شهر

بجنورد ۱۰ درجه سانتی‌گراد باشد، دمای هوا را در قله سالوک به طور تقریبی محاسبه کنید.

درس سوم آب و هوای استان

استان خراسان شمالی از چه نوع آب و هوایی برخوردار است؟

استان خراسان شمالی دارای تنوع آب و هوایی است. به دلیل گسترش نواحی کوهستانی، آب و هوای آن اغلب معتدل کوهستانی است. قسمت‌هایی از جنوب استان به دلیل مجاورت با کویر مرکزی از آب و هوای بیابانی و نیمه بیابانی و قسمت‌های مرتفع آن، از آب و هوای سرد کوهستانی برخوردار است.

عوامل مؤثر بر آب و هوای استان

- ۱- عرض جغرافیایی: استان خراسان شمالی بین عرض‌های 36° تا 38° شمالی قرار دارد. هر چند این مقدار اختلاف در عرض جغرافیایی ناچیز است، اما تأثیرات آن در میزان دمای استان قابل توجه می‌باشد.
- ۲- ارتفاع از سطح دریا: وجود ارتفاعات کپه‌داغ و آلاداغ و بیابان‌های ترکمنستان در شمال و بیابان‌های مرکزی ایران در جنوب، باعث شده است که استان از آب و هوای مناسبی برخوردار باشد.
- ۳- جهت چین خوردگی‌ها: با توجه به جهت شمال غربی - جنوب شرقی کوه‌های کپه‌داغ و جهت غربی - شرقی کوه‌های آلاداغ، که باعث جذب رطوبت توده هوای مرطوب غربی در نیمه شمالی استان می‌شود، بارش‌ها در دامنه‌های غربی و شمالی بیش از سایر مناطق می‌باشد.
- ۴- توده‌های هوا: مهم‌ترین توده‌های هوایی که بر آب و هوای استان اثر می‌گذارند، عبارتند از:
  - الف) توده هوای سرد سیبری: این توده هوا از اوایل پاییز تا اوایل بهار، آب و هوای استان را تحت تأثیر قرار می‌دهد. با ورود این توده هوا، دما به شدت کاهش می‌یابد و در صورت وجود رطوبت کافی، ریزش‌های جوی به صورت برف خواهد بود. اولین مسیر ورود این توده هوا به ایران، استان خراسان شمالی می‌باشد.
  - ب) توده هوای مرطوب غربی: این توده هوا از اوایل پاییز وارد استان شده و فعالیت آن تا اواسط خرداد ادامه دارد. اوج فعالیت این توده هوا در فصل زمستان است که عامل اصلی بارش در استان می‌باشد.
  - ج) توده هوای گرم و خشک: این توده هوا در فصل تابستان از سمت جنوب، آب و هوای استان را تحت تأثیر قرار داده و باعث خشکی هوا و افزایش دما می‌شود.

جغرافیای طبیعی استان

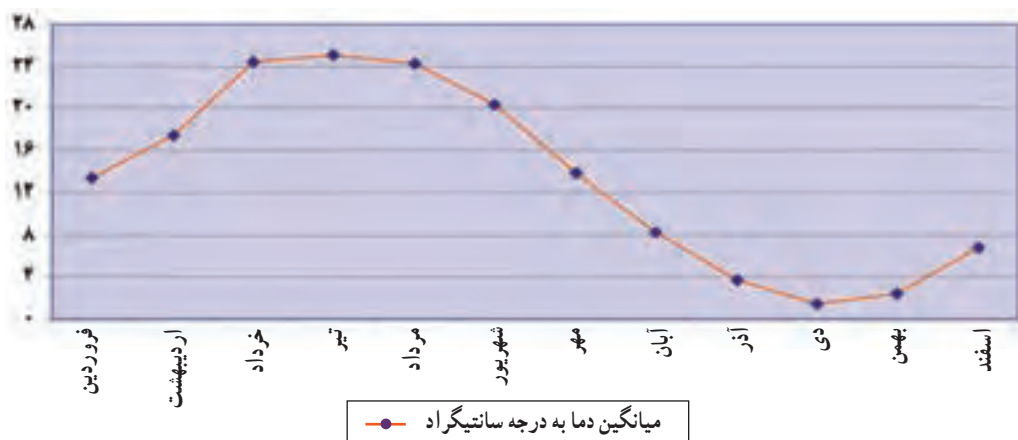
شکل ۱۱-۱- توده‌های هوای ورودی به استان

بررسی عناصر آب و هوایی استان

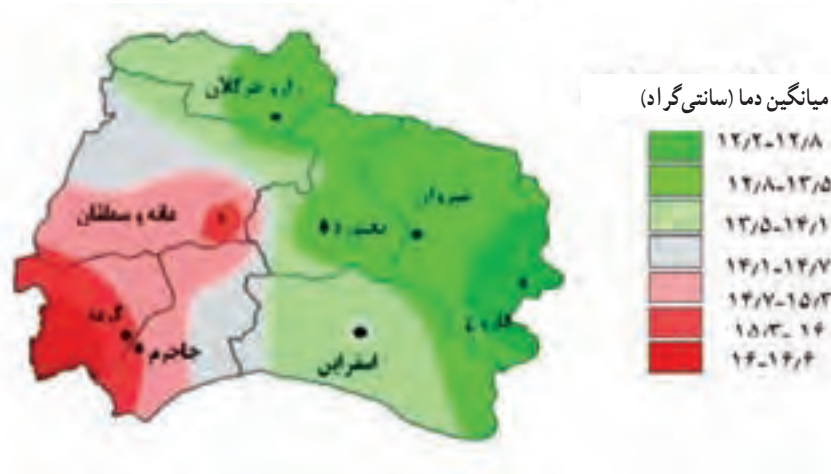
دما، بارش، فشار هوا و باد مهم‌ترین عناصر آب و هوایی هستند که آب و هوای یک منطقه را تعیین می‌کنند. در بین این عناصر، دما و بارش تأثیرات بیشتری روی زندگی موجودات دارند.

الف) دما: به دلیل اختلاف ارتفاع، ورود انواع توده‌های هوا و عرض جغرافیایی، دما در سطح استان یکسان نیست. به طوری که شهرهای جنوبی استان نسبت به شهرهای شمالی، دمای بیشتری دارند.

میانگین دمای سالانه در یک دوره آماری ۳۰ ساله، $14/04$ درجه سانتی‌گراد است. دی‌ماه با میانگین حداقل دمای $1/5$ درجه سانتی‌گراد سردترین و تیرماه با میانگین حداکثر دمای $26/1$ درجه سانتی‌گراد گرم‌ترین ماه سال است. بر اساس آمار اداره کل هواشناسی استان، فاروج سردترین و جاجرم گرم‌ترین شهرهای استان هستند.

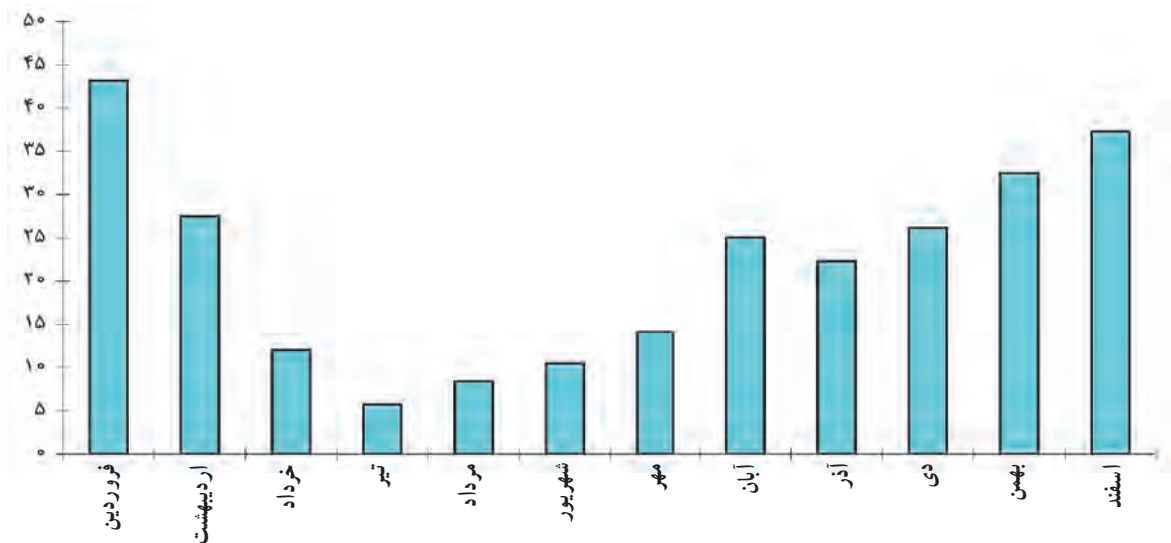

شکل ۱۲-۱- میانگین دمای ماهانه استان

شکل ۱۳-۱. میانگین دمای ایستگاه‌های هواشناسی استان خراسان شمالی

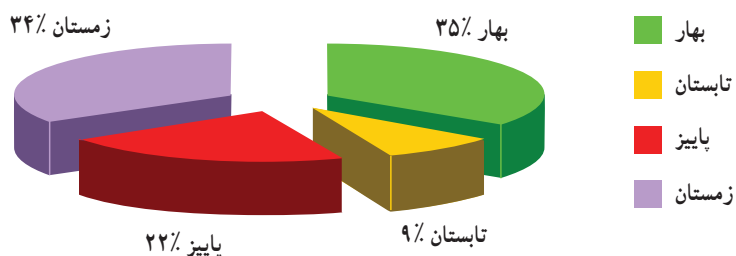
ب) بارش : میزان بارندگی استان از نظر پراکندگی زمانی و مکانی یکسان نیست. بیشترین بارندگی در فصل بهار و کمترین آن در فصل تابستان صورت می‌گیرد. فروردین ماه پر باران‌ترین و تیرماه کم باران‌ترین ماه‌های سال هستند.

شکل ۱۴-۱. نمودار بارندگی ماهانه استان به میلی‌متر

جغرافیای طبیعی استان

شکل ۱۵-۱ نمودار بارش فصلی استان خراسان شمالی

از نظر پراکنندگی مکانی، میزان بارش در نواحی مختلف استان متفاوت است. براساس میانگین ۳۰ ساله، حداکثر بارش ثبت شده استان با ۳۱۰/۵ میلی متر مربوط به ایستگاه درکش شهرستان مانه و سملقان و حداقل آن با ۱۳۱/۱ میلی متر مربوط به ایستگاه جاجرم می باشد.

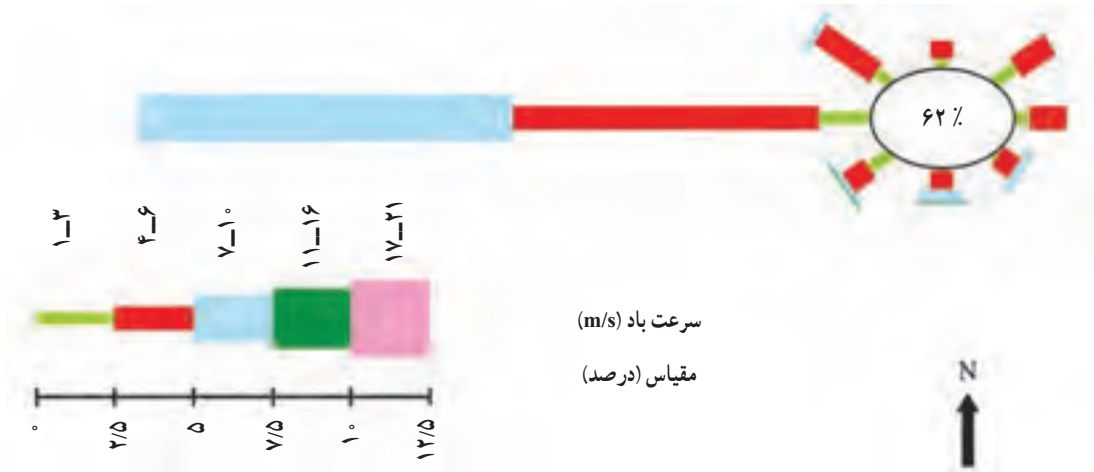

شکل ۱۶-۱ میانگین بارش ایستگاه‌های باران سنجی استان خراسان شمالی

ج) باد: باد در اثر اختلاف فشار بین دو مکان به وجود می آید. شکل ۱۷-۱ گلباد ایستگاه هواشناسی سینوپتیک بجنورد را نشان می دهد. به نمودار صفحه بعد توجه کنید و به سؤالات زیر پاسخ دهید.

۱- جهت باد غالب را تعیین کنید.

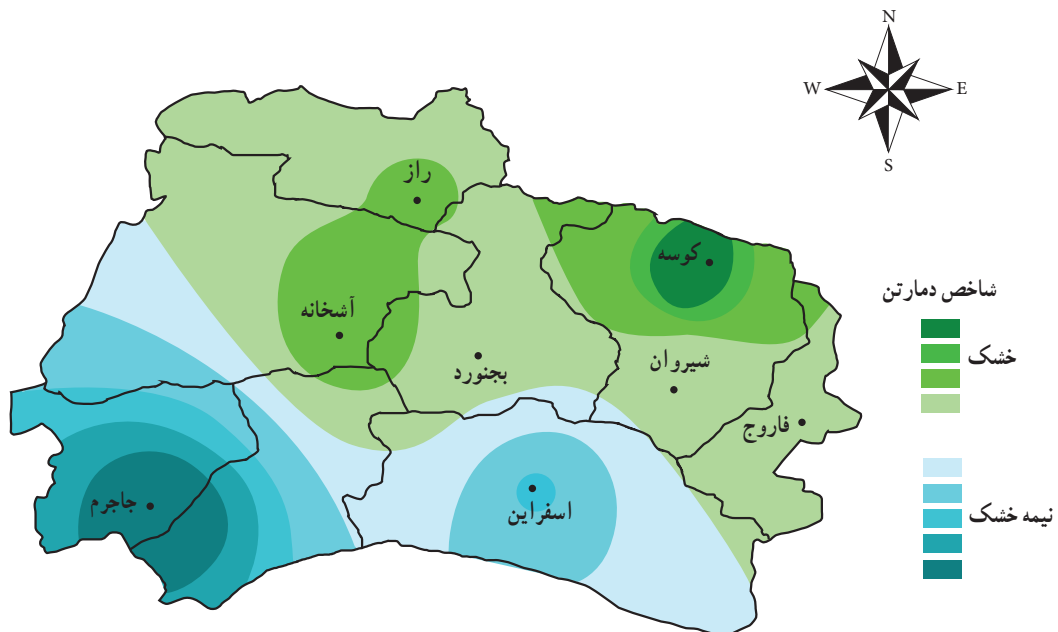
۲- چند درصد از بادهای شهر بجنورد آرام هستند؟

شکل ۱۷-۱- گلباد ایستگاه هواشناسی سینوپتیک بجنورد

انواع آب و هوای استان

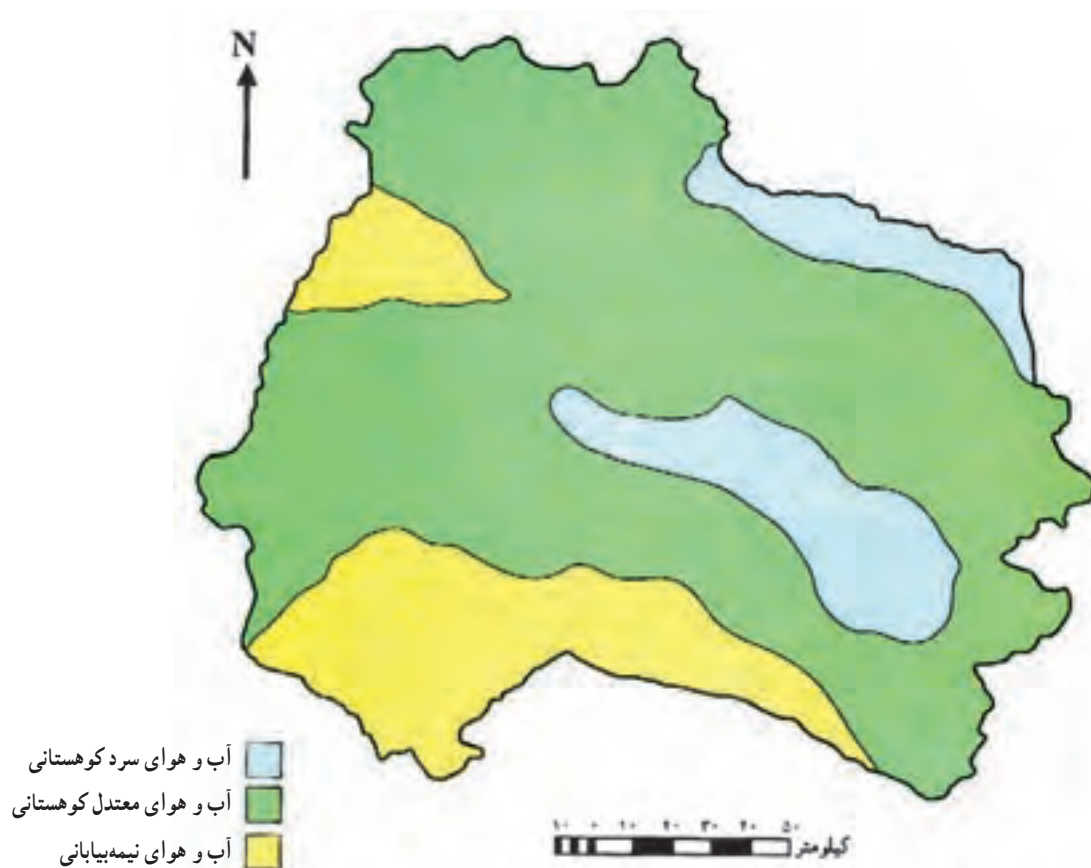
همان طور که در نقشه آب و هوای استان مشاهده می‌شود، بیشتر مناطق استان آب و هوای معتدل کوهستانی دارند. علاوه بر آب و هوای معتدل کوهستانی، مناطق مرتفع نظیر ارتفاعات آلاداغ و کپه دارای آب و هوای سرد کوهستانی هستند.

شکل ۱۸-۱- طبقه بندی اقلیمی خراسان شمالی با استفاده از ضریب خشکی دُمارتن

جغرافیای طبیعی استان

آب و هوای نیمه بیابانی در بخشی از شهرستان مانه و سملقان و جنوب شهرستان‌های گرمه، جاجرم و اسفراین مشاهده می‌شود. بخش کوچکی از جنوب غرب استان در محدوده شهرستان جاجرم دارای آب و هوای بیابانی است.

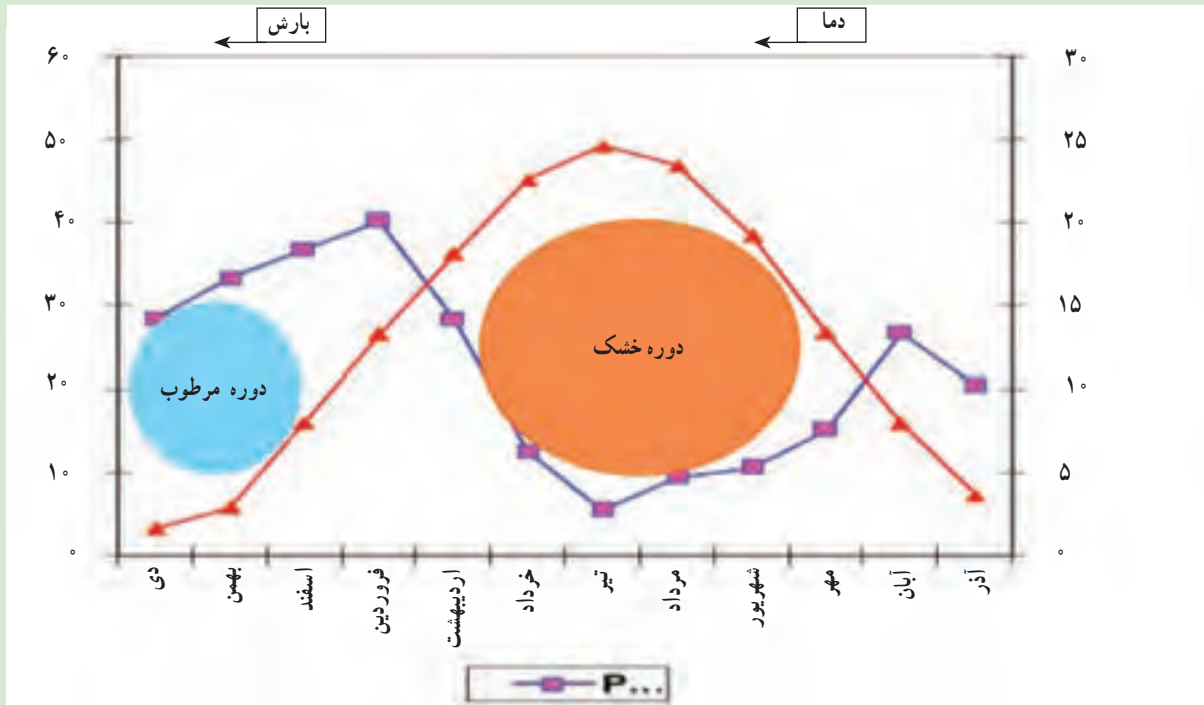
شکل ۱۹-۱- نقشه انواع آب و هوای استان

بیشتر بدانیم

دانشمندان علم آب و هواشناسی، جهت تفهیم بهتر عناصر آب و هوایی، از نمودارهای مختلفی استفاده می‌کنند. دو مورد از مهم‌ترین نمودارهایی که در این زمینه تهیه می‌شوند، گلباد و منحنی آمبروترمیک هستند. گلباد نموداری است که جهت وزش و سرعت باد و منحنی آمبروترمیک، دوره‌های خشک و مرطوب یک منطقه را مشخص می‌کند.

در شکل زیر منحنی آمبروترمیک ایستگاه هواشناسی سینوپتیک بجنورد را مشاهده می‌کنید.

شکل ۲۰-۱- منحنی آمبروترمیک ایستگاه هواشناسی سینوپتیک بجنورد

ایستگاه سینوپتیک (هواگزاری هم‌زمان): ایستگاهی که در آن عوامل مختلف جوی از جمله درجه حرارت، خشک و تر، مقدار بارش، نوع پدیده‌های جوی، سمت و سرعت باد، مقدار تبخیر، فشار، ساعات آفتابی و ... براساس دستورالعمل خاص و رأس ساعتی معین اندازه‌گیری، ثبت و به مراکز هواشناسی در سراسر جهان مخابره می‌شود.

فعالیت

- ۱- با توجه به نقشه آب و هوای استان، نوع آب و هوای شهرستان محل زندگی خود را مشخص کنید.
- ۲- به نقشه پراکندگی بارش استان توجه کنید و پرباران‌ترین و کم باران‌ترین نقطه استان را روی نقشه با راهنمایی دبیر خود مشخص نمایید.

درس چهارم منابع طبیعی استان

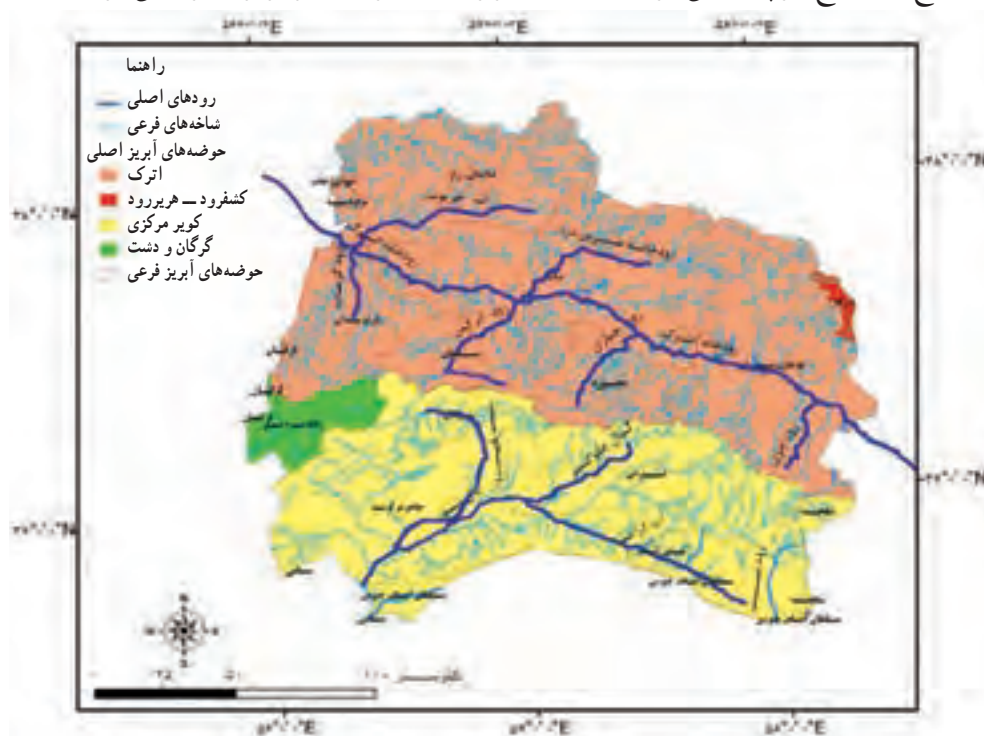
منابع آب

آیا می‌دانید آب مصرفی استان محل زندگی شما از چه منابعی تأمین می‌شود؟ اگر پاسخ شما بارش است، درست حدس زده‌اید. بارش مهم‌ترین منبع تأمین‌کننده آب در استان به حساب می‌آید. میانگین بارش سالانه استان ۲۳۸/۸ میلی‌متر است. این مقدار بارش، حدود ۸/۱ میلیارد متر مکعب آب فراهم می‌کند که از این مقدار ۵/۷ میلیارد متر مکعب تبخیر و ۲/۴ میلیارد متر مکعب باقی می‌ماند. از مقدار آب باقیمانده، بخشی توسط رودها از استان خارج و بقیه به مصارف کشاورزی، شرب و صنایع می‌رسد.

منابع آب استان در دو بخش، آب‌های سطحی و آب‌های زیرزمینی قابل مطالعه و بررسی می‌باشند.

الف) آب‌های سطحی

به دلیل شرایط طبیعی متفاوت، وضعیت آب‌های سطحی در سراسر استان یکسان نیست. قسمت‌های شمالی و مرکزی استان به دلیل بهره‌مندی از بارش مناسب، از منابع آب سطحی بیشتری برخوردارند. آب‌های سطحی استان شامل رودهای متعددی می‌باشد که از ارتفاعات آلاداغ و کپه داغ سرچشمه می‌گیرند و به حوضه آبریز دریای خزر و کویر مرکزی ایران می‌ریزند.

شکل ۲۱-۱. نقشه حوضه‌های آبریز استان

مهم‌ترین رودهای استان

۱- رود اترک: این رود به طول ۵۳۵ کیلومتر، با جهت شرقی - غربی از کوه‌های هزار مسجد (روستای عمارت قوچان) سرچشمه گرفته و شاخه‌هایی از کوه‌های آلاداغ و کپه‌داغ به آن می‌پیوندد. پس از عبور از شهرستان‌های فاروج، شیروان، بجنورد، مانه و سملقان با شیب ملایمی وارد جلگه گرگان می‌شود. در محل قلعه چات، رود سومبار ترکمنستان به آن پیوسته و سرانجام در خاک ترکمنستان به خلیج حسینقلی در دریای خزر می‌ریزد. اترک مهم‌ترین رود دائمی استان بوده و میانگین آبدهی سالانه آن حدود ۲۷۵ میلیون مترمکعب است. وسعت حوضه آبرگیر این رود ۱۶۴۱۸ کیلومترمربع است که ۶۰٪ مساحت استان را در برمی‌گیرد. رود اترک در استان شعبات متعددی دارد که مهم‌ترین آنها رودهای اوغاز، گلیان، قُلجق، فیروزه، شیرین دره، بدرانلو، درکش و چندیر هستند.

شکل ۲۲-۱- رود درکش از سرشاخه‌های اترک

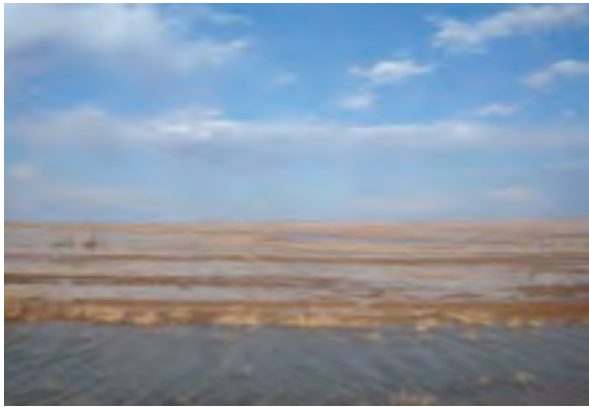

شکل ۲۳-۱- رود اترک در دشت مانه

جغرافیای طبیعی استان

۲- رود قره سو: این رود از دامنه‌های جنوبی آلاداغ در شهرستان اسفراین سرچشمه می‌گیرد. در جنوب اسفراین شاخه‌های دیگری وارد آن می‌شود. پس از عبور از شهرستان اسفراین وارد شهرستان جاجرم شده و در جنوب غربی جاجرم به رود کال شور خارتوران پیوسته و به کویر مرکزی می‌ریزد. آب این رود در نواحی کوهستانی کیفیت مطلوبی دارد. اما پس از عبور از سازندهای آهکی، گچی و نمکی در جنوب اسفراین و سنخواست به دلیل شوری بیش از حد، برای مصارف کشاورزی و شرب نامناسب می‌شود. این رود دارای سرشاخه‌های متعددی است که مهم‌ترین آنها رودهای رویین، کال ولایت، کال تنگ گزی، بیدواز و دربند هستند.

شکل ۲۵-۱- رود قره‌سو در دشت جاجرم

شکل ۲۴-۱- رود رویین از سرشاخه‌های قره‌سو

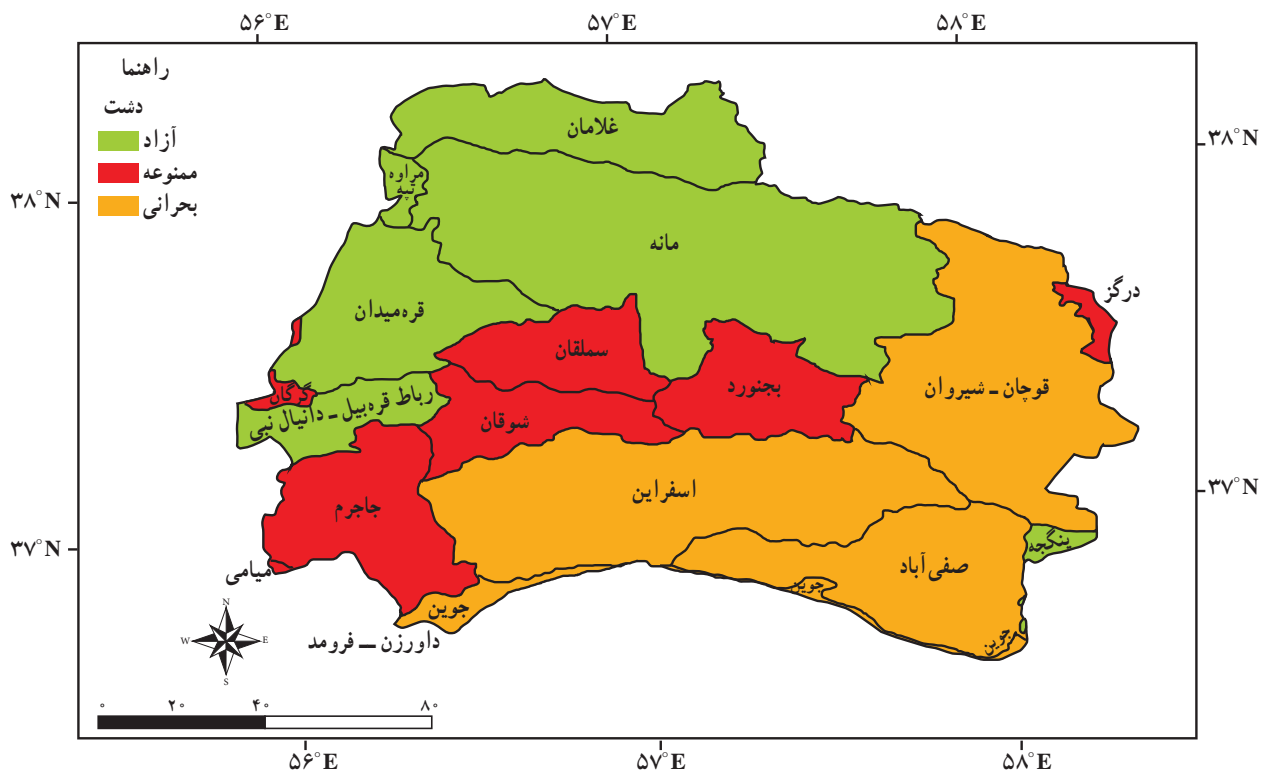
شکل ۲۶-۱- نقشه رودهای مطالعه شده استان

ب) آب‌های زیرزمینی

آب‌های زیرزمینی در نقاط مختلف استان به صورت چشمه، قنات، چاه (عمیق، نیمه‌عمیق و دستی) مورد استفاده قرار می‌گیرند. به دلیل شرایط اقلیمی مناسب، قسمت‌های شمالی استان بیشتر از چشمه‌ها، ولی در نواحی جنوبی آن به دلیل کمبود منابع آب سطحی، از آب‌های زیرزمینی به صورت چاه و قنات استفاده می‌نمایند.

به دلیل استفاده بیش از حد از آب‌های زیرزمینی، بسیاری از این منابع کیفیت و کمیت خود را از دست داده و با بحران مواجه شده‌اند. به طوری که از تعداد دوازده دشت موجود در استان چهار دشت ممنوعه و سه دشت در وضعیت بحرانی قرار دارند. در افت سطح آب‌های زیرزمینی، عواملی چون حفر چاه‌های غیرمجاز و برداشت اضافی از چاه‌های مجاز نقش دارند. هم‌اکنون تعداد چاه‌های غیرمجاز استان ۲۰۷۷ حلقه و تعداد چاه‌های مجاز دارای اضافه برداشت ۳۴۸ حلقه می‌باشد.

شکل ۲۷-۱- نقشه دشت‌های استان بر اساس میزان برداشت آب‌های زیرزمینی

جغرافیای طبیعی استان

جدول ۱-۱- وضعیت بهره برداری از منابع آب‌های زیرزمینی استان

میانگین سالانه (میلیارد مترمکعب)	خراسان شمالی	کشور	نسبت خراسان شمالی به کشور
حجم آب تجدید شونده زیرزمینی	۰/۷۹	۶۳/۵	۱/۲۵
حجم برداشت از آب‌های زیرزمینی	۰/۸۹	۶۹/۵	۱/۲۸
حجم کسری مخزن آب‌های زیرزمینی	۰/۱	۶	۱/۵۳
تعداد کل دشت‌ها	۱۲	۶۳۱	۱/۷۹
تعداد دشت‌های ممنوعه	۴	۱۸۳	۲/۱۸
تعداد دشت‌های بحرانی	۳	۴۱	۷/۳۱

موارد مصرف آب در استان

شکل ۱-۲۸ موارد مصرف آب در بخش‌های مختلف استان، ایران و جهان را مشخص می‌کند.

شکل ۱-۲۸- نمودار مقایسه‌ای مصرف آب در خراسان شمالی، ایران و جهان

همان‌طور که در شکل ۱-۲۸ مشاهده می‌شود، از نظر نوع مصرف آب، تفاوت زیادی بین مصرف آب در ایران و استان به چشم نمی‌خورد. اما در مقایسه مصرف آب در سطح جهان و استان، تفاوت قابل ملاحظه‌ای وجود دارد. این تفاوت نشان‌دهنده این است که در کشور ایران و استان خراسان شمالی منابع آب به درستی مدیریت نمی‌شود و هنوز شیوه‌های آبیاری سنتی بر کشاورزی ایران و این استان حاکم است.

مشکلات آب در استان

مشکلات آب در استان به دو صورت مشکلات کمی و کیفی قابل مطالعه و بررسی است.

الف) مشکلات کمی آب: از مهم‌ترین مشکلات کمی آب در استان می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

۱- کمبود بارش

۲- بالا بودن میزان تبخیر و تعرق

۳- برداشت بی‌رویه آب‌های زیرزمینی

۴- خارج شدن آب رودهای اصلی از استان

ب) مشکلات کیفی آب: آب شرب اغلب شهرستان‌های استان دارای املاح رسوبی زیاد است. وجود سازندهای آهکی و

گچی در ارتفاعات کپه داغ و آلا داغ سبب شده تا آب آشامیدنی بیشتر شهرهای نیمه شمالی استان کیفیت مطلوبی نداشته باشد.

همچنین وجود سازندهای نمکی در نیمه جنوبی استان سبب شده است تا آب‌های سطحی و زیرزمینی املاح زیادی داشته باشند؛

به عنوان مثال آب رود کال شور در قسمت‌های انتهایی، به دلیل بالا بودن درجه شوری عملاً قابل استفاده نیست.

راه حل‌های رفع مشکل آب در استان: مشکلات آب در نواحی مختلف دنیا متفاوت است و مردم با تمهیداتی سعی می‌نمایند

مشکلات آب مورد استفاده خود را به حداقل برسانند. روش‌های زیر جهت کاهش مشکلات آب در استان پیشنهاد می‌شود:

۱- تغییر نوع کشت متناسب با شرایط آب و هوایی استان

۲- احداث سد و انتقال آب به مناطق کم آب

۳- اشاعه فرهنگ مصرف بهینه آب

۴- جدا کردن آب شرب از سایر بخش‌های مصرفی

۵- انجام عملیات آبخوان‌داری، جهت هدایت و ذخیره‌سازی

آب در سفره‌های زیرزمینی

۶- حفظ و تقویت پوشش گیاهی

۷- پخش سیلاب

شکل ۲۹-۱- شیوه‌های نوین کشاورزی در استان

شکل ۳۰-۱- شیوه‌های نوین آبیاری در استان

بیشتر بدانیم

امروزه روش‌های تصفیه مختلفی برحسب نوع فاضلاب و شرایط محل و استفاده مجدد از پساب در کشور گسترش پیدا کرده است که از میان آنها سه روش لجن فعال، لاگون هوادهی و برکه تثبیت بیشتر در کشور توسعه داده شده‌اند. در شهرهای مختلف استان خراسان شمالی دو روش تصفیه لجن فعال و برکه تثبیت مورد استفاده قرار گرفته است. روش لجن فعال در شهر بجنورد و روش برکه تثبیت در شهر اسفراین برای تصفیه استفاده شده‌اند.

برای مطالعه

یکی از روش‌های قدیمی مقابله با کمبود آب، احداث سد است. به دلیل کمبود منابع آب، کشور ایران نیز مانند سایر کشورهای جهان در انجام پروژه‌های سد سازی پیشقدم بوده و سدهای مهمی در آن احداث شده است. جدول شماره ۲ و شکل شماره ۲۸ مهم‌ترین سدهای احداثی در استان خراسان شمالی را مشخص می‌کند. قابل ذکر است که در حال حاضر، سدسازی در کشورهای پیشرفته روش قابل قبولی برای مقابله با خشکسالی نیست، زیرا مشکلات زیست محیطی به دنبال خواهد داشت به گفته پژوهشگران و محققان، امروزه بهترین روش برای ذخیره سازی و بازچرخانی آب، استفاده از روش‌های آبخیزداری، هدایت و ذخیره سازی منابع آب در داخل زمین می‌باشد.

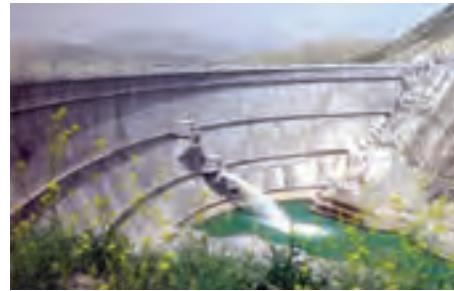
جدول ۲-۱- مشخصات سدهای استان

ردیف	نام سد	نوع سد	میانگین حجم آب قابل تنظیم به میلیون متر مکعب
۱	شیرین‌دره	خاکی با هسته رسی	۶۰/۸
۲	بارزو	بتنی دو قوسی	۴۴/۴
۳	بیدواز	خاکی با هسته رسی	۳۸/۳۰
۴	شورک	خاکی با هسته رسی	۷/۹۲
۵	چری	خاکی با هسته رسی	۶
مجموع حجم آب قابل تنظیم به میلیون متر مکعب			۱۵۷/۴۲

سد شیرین دره مانه و سملقان

سد بارزوی شیروان

سد چری در فاروج

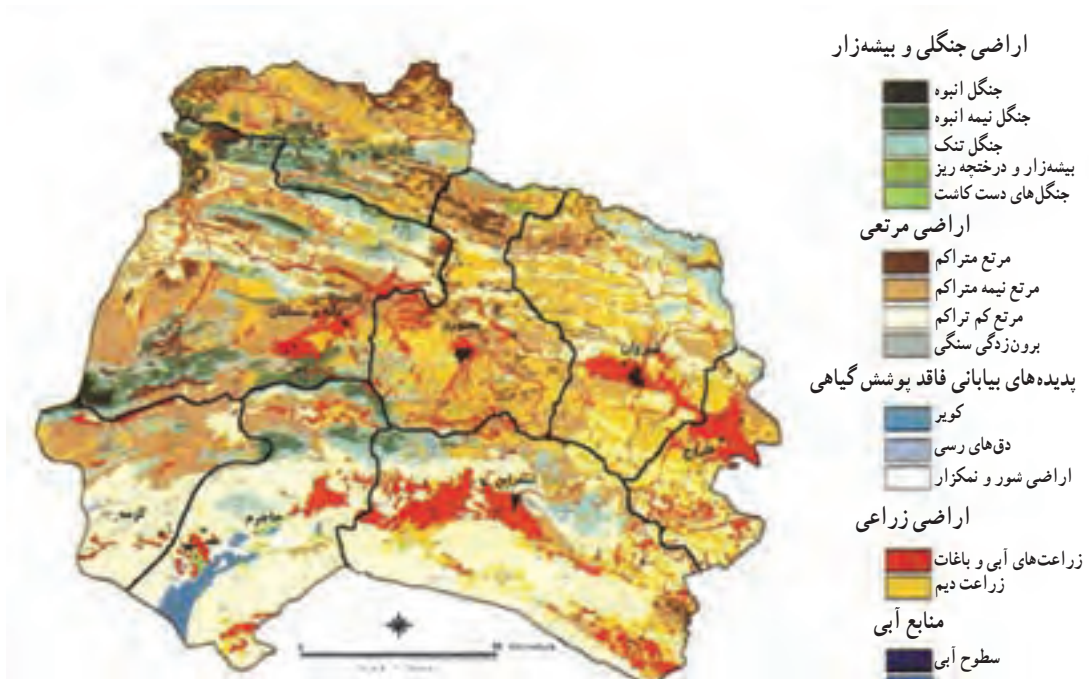

سد بیدواز اسفراین

شکل ۳۱-۱- تصاویری از سدهای استان

جنگل‌ها و مراتع استان

پوشش گیاهی استان، به دلیل تنوع آب و هوا، خاک، اختلاف ارتفاع و... از تنوع زیادی برخوردار است؛ به طوری که این تنوع از غرب به شرق و از شمال به جنوب کاملاً مشهود است.

شکل ۳۲-۱- نقشه پوشش گیاهی استان

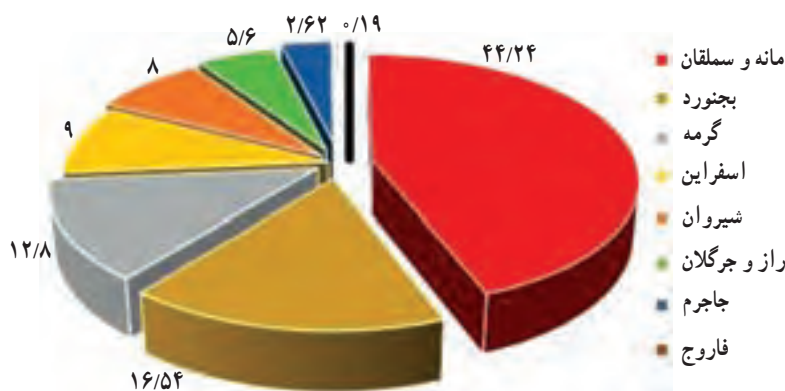

وضعیت پوشش گیاهی استان

پوشش گیاهی استان در قالب جنگل‌ها و مراتع قابل بررسی است. جنگل‌ها و مراتع حدود ۱۸۴۹۴۰۰ هکتار و اراضی زراعی و نواحی مسکونی بدون پوشش گیاهی حدود ۹۹۴۰۰۰ هکتار از مساحت استان را شامل می‌شود.

الف) جنگل :

جنگل‌های استان با وسعتی حدود ۴۰۷۹۱۵ هکتار، ۲۰/۲۲ درصد از پوشش گیاهی استان را به خود اختصاص می‌دهند. مساحت جنگل‌های استان تقریباً ۳/۳ درصد از کل مساحت جنگل‌های کشور را شامل می‌شود. این جنگل‌ها عمدتاً از نوع غیرتجاری بوده و به دلیل نقش حفاظتی خاک و تغذیه سفره‌های آب زیرزمینی از اهمیت خاصی برخوردارند. طبق طبقه‌بندی‌های علمی جنگل‌های استان در ردیف جنگل‌های ایران - توران و ناحیه رویشی هیرکانی قرار می‌گیرند. در مقایسه با گونه‌های ایران - تورانی، مساحت جنگل‌های هیرکانی در استان کم و به صورت نوار باریکی در جنوب و جنوب غربی شهرستان مانه و سملقان قابل مشاهده است.

شکل ۳۳-۱. نمودار وسعت جنگل‌های استان به تفکیک شهرستان به درصد

از نظر میزان تراکم گونه‌های گیاهی، از کل جنگل‌های استان، در حدود ۱۲۹۱۱/۲۹ هکتار را جنگل‌های انبوه، ۱۱۶۵۷۰/۴۹ هکتار را جنگل‌های نیمه انبوه و در حدود ۲۸۵۲۳۹/۱۶ هکتار را جنگل‌های تُنک تشکیل می‌دهند.

شکل ۳۴-۱. نمودار درصد تراکم جنگل‌های استان

گونه‌های جنگلی استان : همان‌طور که اشاره شد، گونه‌های جنگلی استان، ترکیبی از گونه‌های هیرکانی و ایران - تورانی هستند. مهم‌ترین گونه‌های هیرکانی شامل بلوط، ممرز، زبان گنجشک، انجیر وحشی و گلابی وحشی است. در جنگل‌های ایران - تورانی غالباً گونه‌های اُرس، زرشک وحشی، پسته، زالک، نسترن، داغداغان و کرکومی باشند.

زالک

بلوط

زرشک کوهی

انجیر وحشی

گلابی وحشی

اُرس

شکل ۳۵-۱- نمونه‌هایی از گونه‌های جنگلی استان

جدول ۳-۱- مشخصات جنگل‌های استان خراسان شمالی با توجه به شهرستان و موقعیت جغرافیایی

نام شهرستان	ناحیه رویشی	تیب رویشی	مساحت (هکتار)	گونه‌های همراه
اسفراین	ایرانی - تورانی	اُرس	۳۵۶۵۲	افرا، کرکو، زالزالک، داغداغان، زرشک
بجنورد	ایرانی - تورانی	اُرس	۶۶۹۵۵	افرا، کرکو، زالزالک، داغداغان، زرشک
گرمه	هیرکانی و ایرانی - تورانی	بلوط و اُرس	۵۲۰۳۳	ممرز، زبان گنجشک، گلایی وحشی، افرا، کرکو، زالزالک، داغداغان، زرشک
جاجرم	ایرانی - تورانی	اُرس	۱۴۸۶۶	افرا، کرکو، زالزالک، داغداغان، زرشک
راز و جرگلان	ایرانی - تورانی	اُرس	۲۲۷۴۷	افرا، کرکو، زالزالک، داغداغان، زرشک
فاروج	ایرانی - تورانی	اُرس	۷۸۹	افرا، کرکو، زالزالک، داغداغان، زرشک
شیروان	ایرانی - تورانی	اُرس	۳۲۴۲۲	افرا، کرکو، زالزالک، داغداغان، زرشک
مانه و سملقان	هیرکانی	بلوط	۲۲۵۰۰	ممرز، زبان گنجشک، گلایی وحشی
	ایران - تورانی	پسته، اُرس	۵۰۰	افرا، کرکو، زالزالک، داغداغان، زرشک
	ایران - تورانی	اُرس	۱۵۵۹۴۲	افرا، کرکو، زالزالک، داغداغان، زرشک
جمع			۴۰۸۹۱۵	-

شکل ۳۶-۱- جنگل‌های انبوه در مانه و سملقان

شکل ۳۷-۱- جنگل‌های نیمه انبوه منطقه حفاظت‌شده قورخود

شکل ۳۸-۱- جنگل‌های تُنک پارک ملی سالوک

ب) مراتع

شرایط مساعد طبیعی امکان می‌دهد مراتع استان از وضعیت نسبتاً مطلوبی برخوردار باشند. مساحت کل مراتع استان ۱۴۱۴۸۵ هکتار است که تقریباً ۶۱/۰۳ درصد از کل پوشش گیاهی طبیعی استان و حدود ۱/۳ درصد از مراتع کشور را به خود اختصاص می‌دهد.

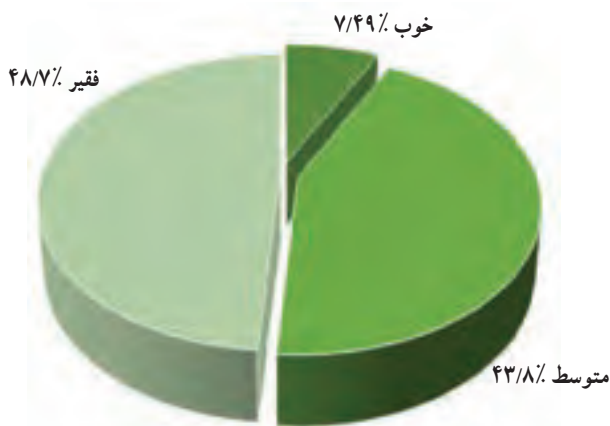
این مراتع با توجه به تراکم، مرغوبیت و تأمین علوفه دام به سه دسته تقسیم می‌شوند:

- مراتع خوب: شامل مراتع گلیل و سرانی، شاه جهان، سالوک، قورخود، آلاداغ و کوه بهار می‌باشد.
- مراتع متوسط: شامل مراتع دامنه‌های جنوبی آلاداغ و نواحی کم ارتفاع کپه‌داغ می‌شود.
- مراتع فقیر: عمدتاً در دشت‌های جنوبی استان مانند جاجرم، گرمه و جنوب اسفراین مشاهده می‌شوند.

جدول ۴-۱- میزان و نوع مراتع استان

کل علوفه خشک بر حسب تن		بازده علوفه خشک در هکتار بر حسب کیلوگرم		وسعت مراتع و درصد		مشخصات
علوفه خشک قابل برداشت سالیانه	موجودی علوفه خشک سالیانه (تن)	متوسط علوفه خشک قابل برداشت	متوسط عملکرد علوفه خشک	درصد	هکتار	وضعیت مرتع
۱۲۷۵۳/۹۶	۲۵۵۰۷/۹۲	۱۲۰	۲۴۰	بیش از ۷/۹۵ درصد	۱۱۲۶۱۵	خوب
۵۶۱۸۱/۳۳	۱۱۲۳۶۲/۶۶	۹۰	۱۸۰	بیش از ۴۴/۳۳ درصد	۶۲۷۲۴۴	متوسط
۲۲۱۵۶/۵۷۵	۴۴۳۱۳/۱۵	۷۵	۱۵۰	حدود ۴۷/۷ درصد	۶۷۴۹۹۱	فقیر
۹۱۰۹۱/۸۶۵	۱۸۲۱۸۳/۷۳	-	-	۱۰۰ درصد	۱۴۱۴۸۵۰	جمع

شکل ۳۹-۱- نمودار کیفی درصد مراتع استان

مراتع خوب

مراتع متوسط

مراتع فقیر

شکل ۴۰-۱- انواع مراتع در استان

گونه‌های مرتعی استان : به دلیل تنوع شرایط طبیعی، گیاهان مرتعی استان از تنوع زیادی برخوردارند. از مهم‌ترین گونه‌های مرتعی می‌توان به درمنه، کاکوتی، شقایق، یونجه وحشی، علف گندمی، بومادران، باریجه، سلمه و... اشاره نمود.

اهمیت مراتع استان : ارزش مراتع این استان از نظر تولید علوفه فقط حدود ۲۵ درصد است. در حالی که بیش از ۷۵ درصد ارزش مراتع استان به فواید و ارزش‌های زیست محیطی از قبیل حفاظت از منابع خاک، تغذیه سفره‌های آب زیرزمینی، جذب گاز کربنیک، تولید اکسیژن، تعدیل دما، وجود گیاهان دارویی با ارزش، تلطیف هوا و پناهگاه حیات وحش مربوط می‌شود.

عوامل تخریب مراتع استان : یکی از مهم‌ترین عوامل تخریب مراتع استان، تغییر کاربری، فشار فزاینده جمعیت دام و بهره‌برداری متکی به مرتع می‌باشد. به طوری که در ۱۰۲۵۹۴۱ هکتار از مراتع استان، دام زیادی چرا می‌کنند. به گونه‌ای که تعداد دام

جغرافیای طبیعی استان

موجود در این مراتع تقریباً ۱/۸ برابر توان مراتع استان است. این امر را می‌توان از مهم‌ترین عوامل تخریب مراتع استان به حساب آورد. علاوه بر این، حریق در مراتع به عنوان یکی دیگر از عوامل تخریب جنگل‌ها و مراتع به حساب می‌آید. به طور مثال، در سال ۱۳۸۵، ۵۶ مورد، حریق در جنگل‌ها و مراتع استان روی داده که، در اثر این آتش‌سوزی‌ها حدود ۹۶۶ هکتار از جنگل‌ها و مراتع استان نابود شده است.

زیستگاه‌های حیات وحش استان

استان خراسان شمالی به دلیل تنوع زیست محیطی، مقام ممتازی در بین استان‌های کشور دارد. به همین منظور سازمان محیط‌زیست اقدام به تأسیس چندین پارک ملی، منطقه حفاظت شده و پناهگاه حیات وحش در این استان نموده است. پارک ملی و منطقه حفاظت شده ساریگل: پارک ملی و منطقه حفاظت شده ساریگل، در شرق شهرستان اسفراین قرار دارد. این منطقه طبق مصوبه شورای عالی محیط زیست در سال ۱۳۵۲ با نام منطقه شاه جهان، حفاظت شده اعلام شد.

شکل ۴۲-۱- میش اوربال منطقه حفاظت شده ساریگل

شکل ۴۱-۱- پلنگ پارک ملی ساریگل قوی‌ترین، سریع‌ترین و زیباترین پلنگ جهان

در آذر ماه سال ۱۳۸۱ به موجب مصوبه شورای عالی حفاظت محیط زیست، این منطقه به دو منطقه با عنوان پارک ملی و منطقه حفاظت شده ساریگل تقسیم شد.

از نظر پوشش گیاهی، این منطقه با بیش از ۲۰۰ گونه گیاهی از تنوع نسبتاً مطلوبی برخوردار است. گیاهان غالب منطقه درمنه، کلاه میرحسین و گون هستند.

از نظر زندگی جانوری این پارک از تنوع بسیاری برخوردار است. از مهم‌ترین جانوران این پارک می‌توان به پلنگ، کفتار، گرگ، روباه، گربه وحشی، قوچ اوربال، کل و بز، آهو و گراز اشاره نمود.

بنابر اعلام سازمان محیط زیست خراسان شمالی از ۵۰۲ گونه پرنده شناخته شده در ایران، ۷۰ گونه یعنی ۱۵/۳ درصد آنها در این منطقه مشاهده شده‌اند.

شکل ۴۴-۱- تخم‌گذاری پرندگان مهاجر در منطقه حفاظت‌شده ساریگل

شکل ۴۳-۱- نمونه‌ای از آبشخورهای ایجاد شده در پارک ملی ساریگل

پارک ملی و منطقه حفاظت شده سالوک : پارک ملی و منطقه حفاظت شده سالوک در شمال غرب شهرستان اسفراین قرار دارد. این منطقه از سال ۱۳۵۲ تحت حفاظت محیط زیست قرار گرفت. در سال ۱۳۸۱ قسمتی از شرق سالوک به پارک ملی ارتقا یافت و به موجب مصوبه شورای عالی حفاظت محیط زیست به دو منطقه با عناوین پارک ملی و منطقه حفاظت شده سالوک تقسیم شد.

منطقه سالوک از لحاظ جمعیت و تنوع گونه‌ها به علت دارا بودن دو اکوسیستم کوهستانی و دشتی، منطقه‌ای فوق العاده غنی و ارزشمند است. مهم‌ترین جانوران این منطقه قوچ و میش، کل و بز، آهو، پلنگ، کفتار، گرگ، روباه، گربه پالاس، گربه وحشی، کبک، دلپچه و سایر پرندگان شکاری هستند.

شکل ۴۶-۱- آهو مهم‌ترین گونه حیات وحش مناطق دشتی سالوک

شکل ۴۵-۱- قوچ اورپال مهم‌ترین گونه حیات وحش نواحی کوهستانی پارک سالوک

از نظر پوشش گیاهی، پارک سالوک یکی از ایستگاه‌های تحقیقات گیاهی کشور به حساب می‌آید. گیاه غالب این منطقه در قسمت دشت، درمنه و در قسمت کوهستانی گون از نوع کلاه میرحسن می‌باشد.

جغرافیای طبیعی استان

شکل ۴۸-۱- گون نوع کلاه میرحسن پوشش گیاهی غالب در نواحی کوهستانی سالوک

شکل ۴۷-۱- درمنه پوشش گیاهی غالب نواحی دشتی منطقه حفاظت شده سالوک

منطقه حفاظت شده قورخود : منطقه حفاظت شده قورخود، با وسعتی بالغ بر ۴۳۰۰۰ هکتار در شمال غرب شهرستان مانه و سملقان واقع شده است. این منطقه در مورخ ۱۳۵۰/۴/۲۷ از سوی سازمان محیط زیست، حفاظت شده اعلام شد. از نظر پوشش گیاهی یکی از مناطق پرتراکم استان به حساب می آید. از مهم ترین گونه های گیاهی آن می توان به انواع گون، درمنه، خارشتر، اسفناج وحشی، سریش، جفجغه، بومادران، کاکوتی، آویشن، زیره، گل ماهور و باریجه اشاره نمود.

شکل ۵۰-۱- جنگل های انبوه قورخود

شکل ۴۹-۱- بز کوهی در منطقه قورخود

از نظر جانوری این منطقه یکی از زیستگاه های اصلی کل و بز در کشور به حساب می آید. علاوه بر کل و بز حیوانات دیگری نظیر قوچ و میش، آهو، پلنگ، خرس قهوه ای، گرگ، گربه وحشی، روباه، سمور، گراز و کفتار نیز در این پارک زیست می نمایند.

منطقه حفاظت شده گلیل و سرانی : منطقه حفاظت شده مرزی گلیل و سرانی (شیروان) با وسعتی بالغ بر ۱۸۰۰۰ هکتار در شمال شهرستان شیروان (در مجاورت مرز مشترک با کشور ترکمنستان) واقع شده است. این منطقه در سال ۱۳۵۰ به عنوان منطقه حفاظت شده اعلام شد.

از سال ۱۳۵۶ تا ۱۳۶۱ به پارک ملی ارتقا یافت و سپس به منطقه حفاظت شده تنزل یافت. منطقه گل سرانه در بخش قوشخانه محدوده روستای سرانه و منطقه گلیل در بخش سرحد محدوده روستای نامانلو قرار دارد. بنابر اطلاعات موجود در سازمان محیط زیست، درختان کهنسالی در این منطقه وجود دارند. از جمله درخت ارسی که به لحاظ قطر تنه و قدمت، کهنسال ترین درخت ارس در خراسان بزرگ بوده و جزء ۵ درخت کهنسال ارس ایران محسوب می شود.

از نظر زندگی جانوری، منطقه حفاظت شده گلیل و سرانی یکی از مهم ترین مناطق کشور به شمار می آید که از مهم ترین گونه های جانوری آن می توان به قوچ و میش اوربال، پلنگ، گربه وحشی، گراز، کبک دری، دلیجه، سهره سیاه و باقرقره قهوه ای اشاره نمود.

شکل ۵۲-۱- درخت ارس کهنسال گلیل و سرانی

شکل ۵۱-۱- قوچ اوربال گلیل و سرانی

پناهگاه حیات وحش میاندهشت (جاجرم): پناهگاه حیات وحش میاندهشت با وسعتی در حدود ۸۴۴۳۵ هکتار در جنوب شهرستان جاجرم قرار دارد. این منطقه در سال ۱۳۵۲ در ردیف پناهگاه های حیات وحش ایران قرار گرفت. از نظر پوشش گیاهی، غالب گیاهان منطقه، گیاهان شور پسند بوده و شامل درمنه، گون، تاق و گز هستند.

مهم ترین گونه های جانوری زیستگاه عبارتند از پلنگ، یوزپلنگ، گراز، روباه، شغال، گرگ، کفتار، گربه وحشی، انواع جوندگان، هوبره، کبک، تیهو، عقاب دشتی و عقاب شاهی.

شکل ۵۳-۱- عقاب از پرندگان شکاری پناهگاه حیات وحش میاندهشت جاجرم

یوزپلنگ آسیایی (ایرانی): یوزپلنگ آسیایی یکی از اعضای خانواده گربه‌سانان است. این گونه یکی از نادرترین گربه‌سانان جهان به‌شمار می‌رود. این جانور که زمانی زیستگاه آن در اکثر مناطق دشتی غرب آسیا پراکنده بود، بیش از ۲۰ سال است که ایران آخرین پناهگاه آن در دنیا به‌شمار می‌رود. جمعیت یوزپلنگ در ایران حداقل ۵۰ قلاده است.

یوزپلنگ دارای دست و پای بلند، بدنی کشیده و باریک، شکم بالا آمده، سر کوچک و گرد، پوزه کوتاه، گوش‌های کوتاه و گرد است. رنگ پشت این حیوان زرد متمایل به نارنجی - قرمز و زیر بدنش سفید است و موهای زبر و نسبتاً بلندی دارد. سطح بدن یوزپلنگ از خال‌های گرد، سیاه و توپر پوشیده است. در ناحیه صورت این حیوان دو نوار سیاه رنگ دیده می‌شود که از گوشه چشم به سمت گوشه دهان امتداد دارد که خط اشک نامیده شده و یکی از مهم‌ترین شاخص‌های یوزپلنگ محسوب می‌شود.

از بین رفتن شدید طعمه‌های این حیوان، نبود طرح‌های حفاظتی و عدم شناخت مردم و شکارچیان از ارزش اکولوژیک این گربه‌سان، جمعیت آن را با کاهش شدید و بحران جمعیت روبه‌رو کرده است.

به پیشنهاد سازمان حفاظت محیط‌زیست در جام جهانی فوتبال ۲۰۱۴ برزیل، پیراهن‌های اعضای تیم ملی ایران به تصویر یوزپلنگ ایرانی مزین شد. این حیوان میراث طبیعی کشورمان به حساب می‌آید.

منطقه حفاظت شده میان‌دشت خراسان شمالی از مهم‌ترین زیست بوم‌های یوزپلنگ ایرانی محسوب می‌گردد.

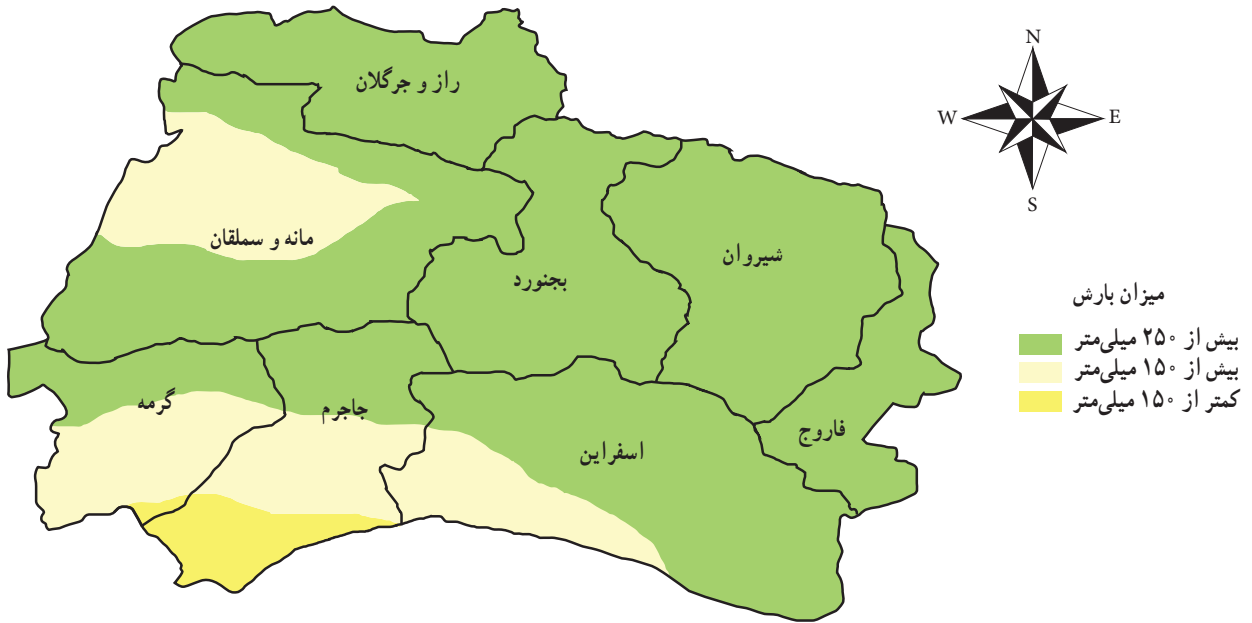
شکل ۵۴-۱- یوزپلنگ آسیایی پناهگاه حیات وحش میان‌دشت

مناطق بیابانی و نیمه بیابانی استان

بیابان به چه مناطقی گفته می‌شود؟

سازمان جهانی هواشناسی (WMO)، بیابان را به مناطقی اطلاق می‌نماید که بارش و منابع آب در آنها به اندازه رشد گیاه نباشد. استان خراسان شمالی مانند برخی از استان‌های کشور تحت تأثیر عوامل بیابان‌زایی قرار گرفته و قسمت‌هایی از آن را سرزمین‌های بیابانی تشکیل می‌دهد.

به نقشه بیابان‌های استان توجه کنید و به سؤالات صفحه‌ی بعد پاسخ دهید.

شکل ۱-۵۵- نقشه پراکنندگی بیابان‌های استان

آیا در این نقشه مناطق بیابانی یا نیمه بیابانی را مشاهده می‌کنید؟ بیشترین سطح بیابان در کدام شهرستان مشاهده می‌شود؟ در دهه‌های اخیر به علت چرای بیش از حد دام، بوته‌کشی، شخم نامناسب و شیوه‌های نادرست آبیاری سطح بیابان‌های استان گسترش یافته است. علاوه بر این، بر اثر وزش باد و فرسایش خاک در قسمت‌های جنوبی استان، تپه‌های ماسه‌ای به وجود آمده و شرایط گسترش بیابان‌ها را فراهم کرده است.

بر اساس آمار اداره منابع طبیعی استان، در حدود ۵۸۷۲۲۱ هکتار از مساحت استان را بیابان‌ها تشکیل می‌دهند که از این مقدار ۳۳۷۱۰۶ هکتار آن در شهرستان جازم و حدود ۲۵۰۱۱۵ هکتار آن در شهرستان اسفراين قرار دارد.

شکل ۱-۵۷- چشم‌اندازی از بیابان‌های جنوبی جازم

شکل ۱-۵۶- شخم نامناسب در دیم‌زارهای استان

جغرافیای طبیعی استان

ویژگی‌های آب و هوایی بیابان‌های استان: آنچه سبب تفکیک مناطق بیابانی از سایر مناطق می‌شود ویژگی‌های آب و هوایی آن است. مهم‌ترین ویژگی‌های آب و هوایی بیابان‌های استان عبارتند از:

۱- میزان بارش در بیابان‌های استان کم و نامنظم است. این میزان بارش سالیانه در بیابان‌های اسفراین ۱۷۹ میلی‌متر و در بیابان‌های جاجرم ۱۲۴ میلی‌متر ثبت شده است.

۲- درجه حرارت در بیابان‌های استان متغیر است. متوسط دمای بیابان‌های استان ۲۴/۴۸ درجه سانتی‌گراد است.

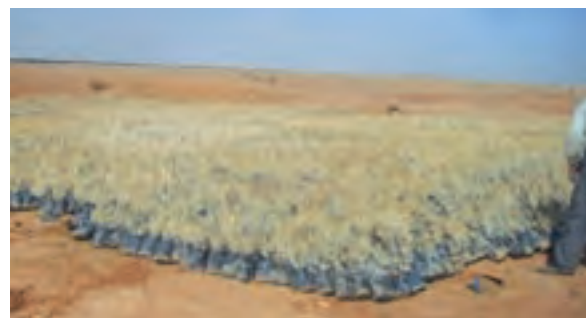
۳- میزان تبخیر در این بیابان‌ها بیش از ۱۰ برابر میزان بارش است. به طوری که تبخیر در بیابان‌های جاجرم به ۲۴۶۶ میلی‌متر و در بیابان‌های اسفراین به ۲۱۰۰ میلی‌متر در سال می‌رسد.

استعداد و توانمندی بیابان‌های استان: نواحی بیابانی علی‌رغم داشتن مشکلات، از توانمندی‌های فراوانی برخوردار هستند که در صورت برنامه‌ریزی مناسب می‌توان از آنها بهره‌برداری نمود. از مهم‌ترین این توانمندی‌ها می‌توان به انرژی خورشیدی، انرژی باد، منابع معدنی، انباشت ماسه، استحصال نمک و پرورش گونه‌های گیاهی شورپسند اشاره نمود.

شکل ۵۸-۱- کارخانه آلومینای جاجرم زمینه‌ای برای جلوگیری از مهاجرت

راه‌های مقابله با بیابان‌زایی در استان: برای مقابله با گسترش بیابان‌ها در استان فعالیت‌های قابل ملاحظه‌ای انجام شده است که از مهم‌ترین آنها می‌توان به کاشت درختان خشکی‌پسند از جمله گیاه آتریپلکس، مدیریت منابع آب و کنترل رواناب‌ها، تقویت پوشش گیاهی و مدیریت پایدار عرصه‌های بیابانی با مشارکت مردم اشاره نمود.

شکل ۵۹-۱- کشت گیاهان خشکی‌پسند (آتریپلکس) در بیابان‌های استان

برای مطالعه

یکی از مهم‌ترین مشکلات مناطق بیابانی استان، فرسایش بادی است. به دلیل کندی فرایند تکوین خاک در نواحی بیابانی (برای تشکیل یک سانتی‌متر خاک در این مناطق نزدیک به هزار سال زمان لازم است)، جلوگیری از فرسایش خاک در این مناطق باید جدی گرفته شود. فرسایش بادی در جنوب شهرستان‌های جاجرم و اسفراین بیشتر به چشم می‌خورد. فرسایش بادی در ۲۲ درصد از بیابان‌های جنوبی استان به قدری شدید است که این مناطق را در ردیف مناطق بحرانی کشور از نظر فرسایش بادی قرار داده است.

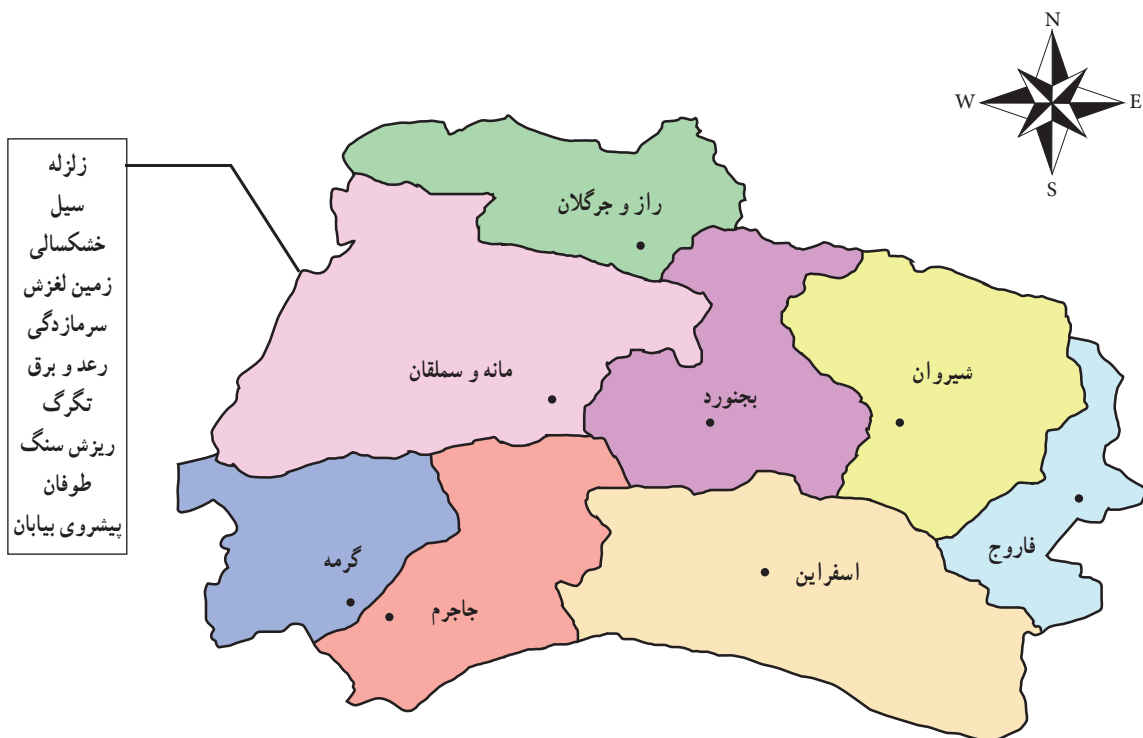
شکل ۶۰-۱- نیکای شکل گرفته در بیابان‌های جنوبی استان

درس پنجم مسأله و مشکلات محیطی استان

مخاطرات طبیعی

بیش از چهل نوع مخاطره طبیعی در جهان شناخته شده است که بیشتر آنها در استان خراسان شمالی رخ می‌دهند. به نظر شما کدام یک از مخاطرات طبیعی، استان خراسان شمالی را تهدید می‌کند؟
مهم‌ترین مخاطرات طبیعی استان عبارتند از: زلزله، سیل، خشکسالی، لغزش، سرمازدگی، رعد و برق، تگرگ، ریزش سنگ، پیشروی بیابان، طوفان و ...

شکل ۶۱-۱- تقسیمات سیاسی استان (۱۳۹۲)

کدام یک از مخاطرات طبیعی داخل کادر در محل زندگی شما رخ می‌دهد؟ با علامت فلش ← به شهرستان محل زندگی خودتان وصل کنید.

زلزله: زلزله مخرب‌ترین پدیده طبیعی است که همه ساله خسارت‌های جانی و مالی زیادی به انسان‌ها وارد می‌کند. خراسان شمالی از استان‌های زلزله خیز کشور است. به علت فراوانی و طول زیاد گسل‌ها و جوان بودن چین‌خوردگی‌ها در استان، تاکنون زلزله‌های بسیاری در این استان به وقوع پیوسته است. از مخرب‌ترین آنها می‌توان به زمین لرزه‌های سال ۱۳۵۲ دهنه اجاق در شهرستان اسفراین و زلزله ۱۹ بهمن سال ۱۳۷۵ روستای ناوه در شهرستان بجنورد اشاره نمود. هر چند، زلزله‌ها، سبب تخریب ساختمان‌ها می‌شوند ولی رعایت نکات ایمنی در ساختمان سازی می‌تواند تا حدودی از خسارات آن بکاهد. تأثیر این نکته را در مقایسه شکل‌های (۱-۶۲) و (۱-۶۳) می‌توانید به خوبی مشاهده کنید.

شکل ۱-۶۳- روستای ناوه پس از زلزله

شکل ۱-۶۲- ساختمان دبستان روستای ناوه پس از زلزله

شکل ۱-۶۴- بازسازی روستای زلزله زده توب چنار شهرستان مانه و سملقان با استفاده از اسکلت زوگالی (چوبی)

بین پراکندگی گسل‌ها و وقوع زلزله‌ها ارتباط وجود دارد. در این بین، گسل‌های فعال خطرناک‌ترند. گسل فعال به گسلی گفته می‌شود که در چند دهه اخیر در آن زلزله‌ای رخ داده باشد. در جدول زیر با مهم‌ترین گسل‌های فعال استان آشنا می‌شوید.

جدول ۵-۱- مشخصات گسل‌های فعال استان

نام گسل	طول گسل (کیلومتر)	جهت گسل	موقعیت نسبی	شواهد و نشانه‌های فعالیت
دهنود	۲۰	NW-SE	شرق اسفراین	زمین لرزه سال ۱۳۶۵، پدیده انحراف رودخانه‌ای
گلبین	۱۰	NW-SE	-	زمین لرزه سال ۱۳۱۲
زَنفت	۱۰	NW-SE	شرق اسفراین و جنوب فاروج	زمین لرزه سال ۱۳۴۸
کپه داغ	۵۰	NW-SE	شمال شهرهای فاروج و شیروان	زلزله سال ۱۳۵۶ شهر قوچان
خوراب	۱۵	NW-SE	بخش بام و صفی آباد	انحراف رودخانه، جابه‌جایی در رسوبات جدید
جهان	۲۵	NW-SE	کوه شاه جهان	زمین لرزه سال ۱۳۶۰ و ۱۳۴۵
سالوک	۱۵	E-W	خط تغییر شیب کوه سالوک و دره گریوان	زمین لرزه سال ۱۳۶۳ و وجود پرتگاه‌های متعدد
قرجه رباط	۱۷	NE-SW	روستای قرجه رباط در شرق سنخواست	زمین لرزه‌های سال ۱۳۳۲ و ۱۳۳۱
سارمران	۱۵	E-W	بالتر از روستای سارمران در جنوب کوه سالوک	زمین لرزه سال ۱۳۳۲
شوقان	۴۰	E-W	خط تغییر شیب رشته کوه آلاداغ و دشت شوقان	زمین لرزه ۱۳۳۵
باغان	۳۰	NW-SE	شمال و شمال غرب شهر شیروان	زمین لرزه ۱۳۹۰ شهر لوجلی
چمن بید	۷۵	E-W	شمال روستاهای چمن بید، باش کلاته و اسپاخو	پرتگاه ساختمانی و مخروط افکنه‌های جدید
کی کی	۱۵	NE-SW	غرب و جنوب غرب روستای کی کی	زمین لرزه سال ۱۳۶۱
شیرویه	۵	NW-SE	روستای شیرویه	زمین لرزه ۱۳۳۰ انحراف رودخانه روین
قلعه کور	۲۵	NE-SW	جنوب شهرهای گرمه و جاجرم	اختلاف ارتفاع و پرتگاه‌های گسلی
امین آباد اسفراین	۴	W-E	شمال غرب شهر اسفراین	زمین لرزه سال ۱۳۹۰
ناوه	۸	NW-SE	روستای ناهه در شمال بجنورد	زمین لرزه ۱۳۷۵

آخرین فعالیت گسل‌های استان مربوط به گسل امین آباد، در شمال غرب شهر اسفراین است که منجر به زمین لرزه‌ای با قدرت ۴/۵ درجه در مقیاس ریشتر شد. این زمین لرزه در نیمه شب جمعه ۱۸ آذرماه ۱۳۹۰ بر اثر فعال شدن قسمت شمال غربی این گسل رخ داد. این زلزله خسارات مالی و جانی نداشت ولی سبب ترس و وحشت مردم شد.

شکل ۱-۶۶- گسل سالوک از گسل‌های فعال استان

شکل ۱-۶۵- گسل امین آباد از گسل‌های فعال استان

سیل: بعد از زلزله، سیل مخرب‌ترین خطر طبیعی استان به حساب می‌آید. خراسان شمالی از نظر وقوع سیلاب در بین استان‌های کشور جایگاه دوم را دارد.

علل وقوع سیلاب در استان منشأ طبیعی و انسانی دارد. از مهم‌ترین دلایل طبیعی آن می‌توان به ذوب ناگهانی برف و یخ در کوهستان‌ها، بارش‌های رگباری، کم شدن پوشش گیاهی و شیب زمین و از مهم‌ترین عوامل انسانی می‌توان به عدم اعمال مدیریت صحیح در حوضه‌های آبخیز، برداشت غیر اصولی مصالح رودخانه‌ای، تجاوز به حریم رودخانه‌ها، توسعه شهرها و روستاها در عرصه‌های سیل‌گیر اشاره نمود.

شکل ۱-۶۸- آب‌گرفتگی خیابان‌های شهر بجنورد در سیلاب سال ۱۳۸۷

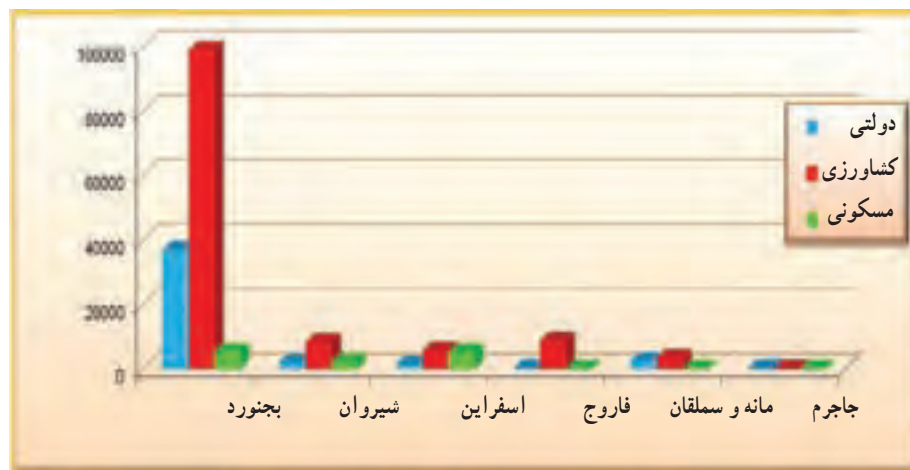
شکل ۱-۶۷- ورود سیلاب‌ها به مناطق مسکونی روستای فرتان اسفراین

اردیبهشت ماه ۱۳۸۶

جغرافیای طبیعی استان

بیشتر شهرستان‌های استان در معرض خطر سیل قرار دارند. همه ساله وقوع سیل خسارات مالی زیادی به مردم استان وارد می‌کند. شکل ۱-۶۹ میزان خسارات ناشی از سیل در شهرستان‌های استان را در فاصله سال‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۸۰ مشخص می‌کند.

شکل ۱-۶۹- میزان خسارات سیل بین سال‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۸۰ در شهرستان‌های استان (میلیون)

بر خلاف زلزله، سیل به راحتی قابل پیش‌بینی و پیشگیری است و با انجام اقداماتی می‌توان از خسارت‌های آن کاست. مهم‌ترین این اقدامات عبارتند از:

- ۱- جلوگیری از تخریب پوشش گیاهی
- ۲- احداث سد و سیل بند
- ۳- اجرای طرح‌های آبخیزداری
- ۴- اطلاع‌رسانی به موقع قبل از وقوع سیل
- ۵- رعایت حریم رودها و مسیل‌ها

زمین لغزش: زمین لغزش به حرکت و جابجایی توده‌ای مواد در روی سطح شیب‌دار گفته می‌شود. لغزش بر اثر عوامل مختلفی چون ایجاد ترانشه در جاده‌ها، تفاوت در نفوذپذیری لایه‌های زمین، افزایش وزن و بارگذاری روی دامنه‌ها، زیربری رود، نیروی جاذبه (شیب)، زلزله و ... به وجود می‌آید. به دلیل کوهستانی بودن قسمت‌های زیادی از استان، پدیده زمین لغزش در بخش‌های زیادی از آن رخ می‌دهد. به عنوان مثال، می‌توان به وقوع زمین لغزش در روستاهای تاتار، گلی، اُترآباد، ناوه و نرگسلو در بجنورد؛ روستای برازانلو در جاجرم؛ هشت مرخ در فاروج؛ اسطرخی در شیروان؛ قره‌چای و حسن سو در مانه و سملقان؛ کناره‌های محور اسفراین - بجنورد و دره اردوغان - بیدواز در اسفراین اشاره نمود.

شکل ۷۱-۱- زمین لغزش در روستای اسطرخی شیروان

شکل ۷۰-۱- لغزش چرخشی در روستای اترآباد علیای بجنورد

سرمازدگی: به علت قرارگیری استان در مسیر اصلی ورود توده هوای سرد و خشک سیبری، در بعضی از سال‌ها، تشدید فعالیت زبانه این توده هوا در اوایل پاییز (سرمازدگی زودرس) و اوایل بهار (سرمازدگی دیررس)، سبب سرمازدگی ناگهانی محصولات باغی و زراعی شده و خسارات زیادی را به کشاورزان استان وارد می‌کند.

شکل ۷۲-۱- آفار سرمازدگی در باغات استان

آلودگی‌های زیست محیطی

امروزه یکی از خطرات جدی که زندگی بشر را تهدید می‌کند، عدم توجه به مشکلات و معضلات زیست محیطی است که نهایتاً تخریب محیط زیست و به مخاطره افتادن زندگی انسان را در پی دارد.

همه افراد جامعه باید در حفاظت محیط زیست سهیم باشند. خداوند گران بهاترین گوهر، محیط زیست (طبیعت) را در اختیار ما قرار داده تا به نحو مطلوب از آن بهره‌مند شویم و به عنوان امانتی به آیندگان بسپاریم.

انواع آلودگی‌های زیست محیطی

آلودگی هوا: رشد بی‌رویه جمعیت، مکان‌یابی و گسترش نامناسب صنایع، افزایش روز افزون وسایل نقلیه موتوری، موقعیت

جغرافیای طبیعی استان

جغرافیایی و محصور شدن برخی از شهرهای استان در میان کوه‌ها و پدیده وارونگی دما، باعث آلودگی هوای استان شده‌اند. در حال حاضر بیش از ۳۰۰ واحد صنعتی در استان مشغول فعالیت هستند. فعالیت این واحدها و شرایط طبیعی برخی از شهرهای استان سبب شده است این شهرها با مشکل آلودگی هوا مواجه شوند.

شکل ۱-۷۴- پدیده وارونگی دما در دشت بجنورد

شکل ۱-۷۳- صنایع استان یکی از منابع آلودگی هوا

مسئولیت نظارت بر آلودگی هوا در استان بر عهده سازمان محیط زیست است. این سازمان جهت کاهش آلودگی هوا اقداماتی انجام داده است که از مهم‌ترین آنها می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

- ۱- برگزاری دوره‌های آموزشی در خصوص مسائل محیط زیست
- ۲- پیگیری و انجام اقدامات لازم به منظور حذف زباله سوزهای بیمارستانی
- ۳- نظارت بر عملکرد مراکز معاینه فنی خودروها
- ۴- الزام صنایع فعال و بزرگ استان به نصب فیلترهای مناسب کاهش آلودگی هوا
- ۵- مکان‌یابی مناسب صنایع
- ۶- توسعه فضای سبز

هر چند اقدامات سازمان محیط زیست نقش به‌سزایی در کاهش آلودگی هوای استان دارد، اما این اقدامات زمانی نتایج بهتری خواهد داشت که هر شهروند خود را در کاهش آلودگی هوای استان مسئول بداند و در جهت کاهش این آلودگی‌ها تلاش نماید.

آلودگی منابع آب: آب یکی از مهم‌ترین عناصر زیست محیطی است که آلودگی آن می‌تواند سبب بیماری‌های مهلک شود. در آلودگی منابع آب عوامل مختلفی دخالت دارند که از مهم‌ترین آنها می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

- ۱- دفع نامناسب زباله‌ها
- ۲- فاضلاب‌های شهری و روستایی
- ۳- فاضلاب‌های صنعتی
- ۴- پساب‌های کشاورزی

فاضلاب‌های صنعتی

فاضلاب کشتارگاهی

زباله‌های خانگی

زباله‌های شهری

شکل ۷۵-۱- عوامل آلوده کننده منابع آب استان

برای مطالعه

همان‌طور که ذکر شد، یکی از مهم‌ترین عواملی که سبب آلودگی منابع آب استان می‌شود، فاضلاب‌های صنعتی است. واحدهای صنعتی استان که دارای پساب صنعتی‌اند عبارتند از: پتروشیمی خراسان، سیمان بجنورد، شهرک صنعتی شماره یک بجنورد، کشتارگاه صنعتی دام، کشتارگاه امیدپیور، رب گلی داغ، پنیر ساتل غلامان، شرکت صنایع غذایی گهرباران، شرکت تولیدی قند شیروان، مجتمع کشت و صنعت مزرعه سبز خرم، کشتارگاه شیروان، کشتارگاه فاروج، شرکت فراورده‌های شیر بهاره، شهرک صنعتی شیروان، شرکت ترشکامان (شهرک صنعتی شیروان)، شرکت بهنوش خراسان، مجتمع صنعتی اسفراین، کارخانه لوله گستر، شهرک صنعتی اسفراین، شرکت پاک مهر اسفراین، آلومینای جاجرم و واحدهای سنگ شکن. برخی از این واحدها دارای شبکه فاضلاب می‌باشند و از نظر آلودگی منابع آب چندان مشکل‌زا به حساب نمی‌آیند، مانند شهرک صنعتی شماره یک بجنورد و در شهرک‌های صنعتی اسفراین و شیروان نیز شبکه جمع‌آوری فاضلاب در حال احداث است. بیشتر آلودگی منابع آب استان، مربوط به واحدهای صنعتی می‌باشد که فاقد شبکه فاضلاب هستند.

راهکارها و اقدامات زیر می‌تواند از آلودگی منابع آب استان بکاهد :

- ۱- ایجاد، توسعه و تکمیل شبکه‌های جمع‌آوری فاضلاب شهری و روستایی
- ۲- ایجاد سیستم‌های تصفیه خانه فاضلاب در بیمارستان‌ها و واحدهای صنعتی
- ۳- مکان‌یابی مناسب صنایع

۴- ایجاد راه‌اندازی ایستگاه‌های ثابت و سیار سنجش آلودگی آب

۵- پخش برنامه‌های فرهنگی در خصوص نقش مردم در کاهش آلودگی منابع آب از رسانه‌های گروهی

محیط زیست و پسماند : روند صنعتی شدن جوامع در چند دهه اخیر، زندگی مصرفی را به دنبال داشته است. این شیوه زندگی، سبب تولید هزاران تن زباله مخصوصاً در جوامع شهری شده است. بر اساس آمار سازمان محیط زیست کشور، در حال حاضر روزانه بیش از ۴۵۰۰۰ تن پسماند شهری در کشور تولید می‌شود که این مقدار تولید زباله در روز، ضمن ایجاد آلودگی‌های مختلف زیست محیطی، خسارات مالی زیادی نیز بر اقتصاد کشور وارد می‌کند. با توجه به اینکه امروزه تولید پسماند اجتناب‌ناپذیر است با وجود این می‌توان میزان تولید آن را کاهش داد و از آلودگی‌های زیست محیطی کاست. مهم‌ترین اقدامات در این زمینه عبارتند از :

۱- راه‌اندازی کارخانه کمپوست در استان

۲- آموزش و فرهنگ سازی مشارکت مردم در تفکیک زباله

۳- اصلاح الگوی مصرف

۴- مکان‌یابی دفن بهداشتی زباله‌ها

۵- مدیریت اصولی پسماندهای صنعتی

شکل ۷۶-۱- شیوه‌های نامناسب جمع‌آوری، انتقال و دفن زباله در استان

فصل دوم

جغرافیای انسانی استان خراسان شمالی

درس ششم تقسیمات سیاسی استان

سابقه پیشنهاد ایجاد استان خراسان شمالی

معضلات ناشی از گستردگی استان خراسان، مشکلات اداری و عدم امکان توزیع عادلانه خدمات، تفکر مبتنی بر ضرورت تقسیم استان پهناور خراسان را در اذهان صاحب نظران مطرح ساخت و سرانجام در تاریخ ۱۹/۵/۱۳۸۳، تقسیم استان به سه استان خراسان شمالی به مرکزیت شهرستان بجنورد، خراسان رضوی به مرکزیت شهرستان مشهد و خراسان جنوبی به مرکزیت شهرستان بیرجند انجام شد.

بیشتر بدانیم

دلایل تقسیم استان خراسان عبارتند از:

- ۱- وسعت بسیار زیاد استان
- ۲- وجود شرایط نسبتاً مشابه اقلیمی و جغرافیایی در مناطق شمال، مرکز و جنوب استان.
- ۳- خصوصیات مشابه قومی، نژادی، فرهنگی، نحوه فعالیت اقتصادی و مناسبات اجتماعی نزدیک مردم در مناطق شمالی، مرکزی و جنوبی.
- ۴- سهولت و سرعت ارتباط مناطق یاد شده ناشی از وضع طبیعی مناطق سه گانه.
- ۵- موقعیت خاص ژئوپولیتیکی استان خراسان و تبعات سیاسی - امنیتی ناشی از وجود بیش از ۱۰۰۰ کیلومتر مرز مشترک با همسایگان خارجی.
- ۶- اعمال سیاست تمرکززدایی، تحقق عدالت اجتماعی از طریق رفع محرومیت از تمامی نقاط استان و تقسیم عادلانه امکانات بین همه اقشار مردم.

براساس آخرین تقسیمات سیاسی در سال ۱۳۹۲، خراسان شمالی با وسعت ۲۸۴۳۴ کیلومتر مربع، شامل ۸ شهرستان، ۱۹ بخش، ۴۵ دهستان و ۲۲ نقطه شهری می باشد.

جدول ۱-۲- تقسیمات استان خراسان شمالی در سال ۱۳۹۲

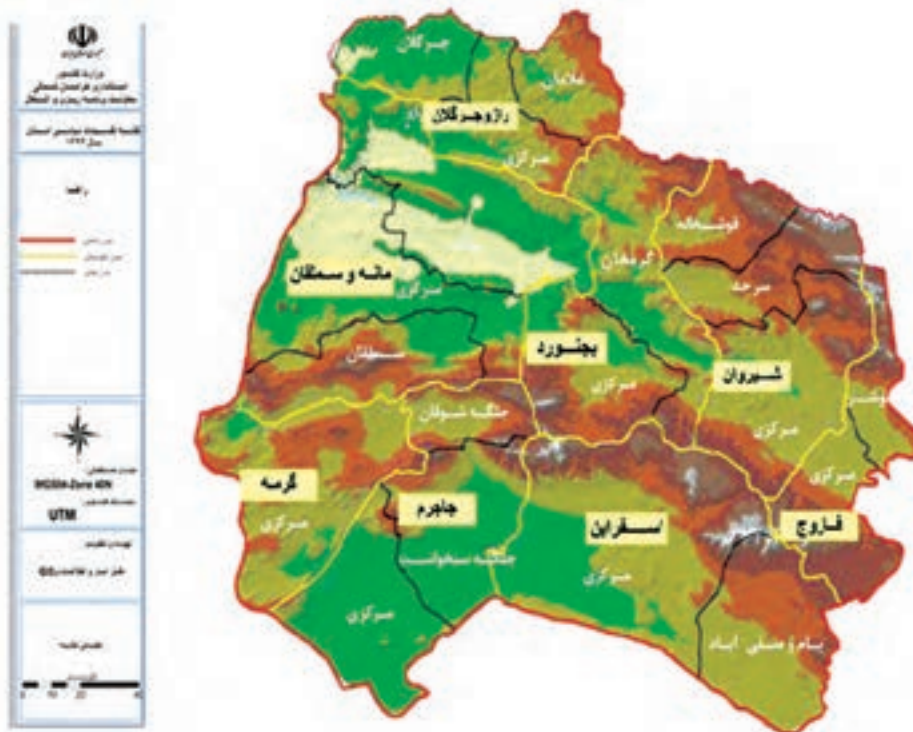
شهرستان	مرکز شهرستان	بخش	مرکز بخش	دهستان	مرکز دهستان	شهر
اسفراین	اسفراین	مرکزی	اسفراین	آذری	عباس آباد	اسفراین
				دامن کوه	چهار برج	
				روین	ایرج	
				زرق آباد	زرق آباد	
				میلانلو	پرکانلو	
صفی آباد	صفی آباد	بام و صفی آباد	صفی آباد	بام	بام	صفی آباد
				صفی آباد	صفی آباد	
بجنورد	بجنورد	مرکزی	بجنورد	آلاداغ	خوش منظر	بجنورد
				بابا امان	بابا امان	
				بدرانلو	بدرانلو	
حصار گرمخان	حصار گرمخان	گرمخان	حصار گرمخان	گرمخان	حصار گرمخان	حصار گرمخان
				گیفان	گیفان علیا	
جاجرم	جاجرم	مرکزی	جاجرم	میان دشت	امیرآباد	جاجرم
				شوقان	شوقان	
				طبر	طبر	
سنخواست	سنخواست	جلگه سنخواست	سنخواست	دربند	دربند	سنخواست
				چهارده سنخواست	سنخواست	
شیروان - زیارت	شیروان	مرکزی	شیروان	حومه	امیرآباد	شیروان - زیارت
				زیارت	زیارت	
				زوارم	زوارم	
				سیوکانلو	هنامه	
				گلیان	گلیان	
لوجلی	لوجلی	سرحد	لوجلی	تکمران	توکور	لوجلی
				جیرستان	کوسه	
قوشخانه	قوشخانه	قوشخانه	ینگه قلعه علیا	قوشخانه بالا	قوشخانه	قوشخانه
				قوشخانه پایین	علی محمد	

جغرافیای انسانی استان

آشخانه	گرماب	جیرانسو	آشخانه	مرکزی	آشخانه	مانه و سملقان
	اسلام آباد کرد	حومه				
قاضی - آوا	قاضی	قاضی	قاضی	سملقان		
	کشانک	آلمه				
پیش قلعه	اترک	اترک	پیش قلعه	مانه		
	خرتوت	شیرین سو				
فاروج	ینگی قلعه	سنگر	فاروج	مرکزی	فاروج	فاروج
	مایان	شاه جهان				
	چری	فاروج				
تیتکانلو	تیتکانلو	تیتکانلو	تیتکانلو	خبوشان		
	حصاراندف	حصار				
گرمه - درق - ایور	اصغرآباد	بالادشت	گرمه	مرکزی		
	رباط قره بیل	گلستان				
راز	باغلق	باغلق	راز	مرکزی	راز	راز و جرگلان
	تنگه ترکمن	راز				
	راستقان	راستقان	غلامان	غلامان		
	غلامان	غلامان				
	یکه سعود پایین	جرگلان	یکه سعود پایین	جرگلان		
	حصارچه	حصارچه				

شکل ۱-۲- نقشه تقسیمات سیاسی استان خراسان شمالی در سال ۱۳۹۲

شکل ۲-۲- نقشه تلفیقی استان خراسان شمالی در سال ۱۳۹۲

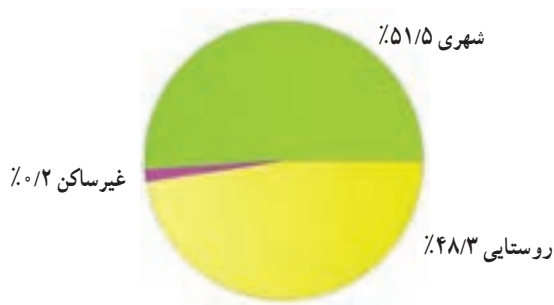
درس هفتم جمعیت استان

ویژگی‌های کلی جمعیت

بر اساس نتایج سرشماری سال ۱۳۹۰، استان خراسان شمالی دارای ۸۶۷۷۲۷ نفر جمعیت در قالب ۲۴۱۱۸۰ خانوار بوده است. از این تعداد ۵۱/۵ درصد در نقاط شهری، ۴۸/۳ درصد در نقاط روستایی سکونت داشته و بقیه غیرساکن بوده‌اند.

جدول ۲-۲- جمعیت شهری و روستایی استان خراسان شمالی در سال‌های ۹۰-۱۳۸۵

سال ۱۳۹۰			سال ۱۳۸۵			شرح
درصد	جمعیت	خانوار	درصد	جمعیت	خانوار	
۱۰۰	۸۶۷۷۲۷	۲۴۱۱۸۰	۱۰۰	۸۱۱۵۷۲	۱۹۹۸۵۰	کل استان
۵۱/۵	۴۴۶۸۷۲	۱۲۵۱۷۴	۴۸/۳۶	۳۹۲۴۵۸	۹۹۱۲۰	ساکن در نقاط شهری
۴۸/۳	۴۱۹۰۶۸	۱۱۵۶۰۸	۵۱/۰۶	۴۱۴۳۶۵	۹۹۷۶۷	ساکن در نقاط روستایی
۰/۲	۱۷۸۷	۳۹۸	۰/۵۸	۴۷۴۹	۹۶۳	غیر ساکن

شکل ۳-۲- توزیع نسبی جمعیت برحسب وضع سکونت - سال ۱۳۹۰

رشد جمعیت و روند آن

نرخ رشد طبیعی جمعیت استان در مقطع زمانی ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰، معادل ۱/۳ درصد بوده است که در تمامی شهرستان‌ها یکسان

نیست به طوری که شهرستان بجنورد با ۲/۲ درصد بیشترین و شهرستان شیروان با ۰/۱ درصد کمترین رشد جمعیت را در بین شهرستان‌های استان داشته‌اند.

برای مطالعه

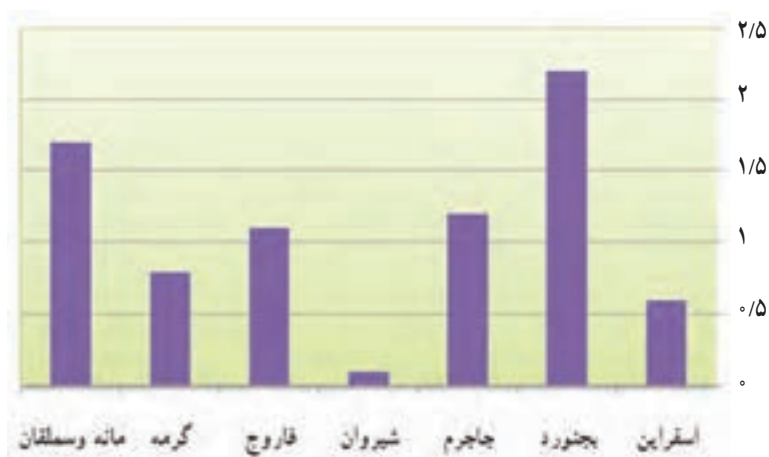
جدول ۳-۲- جمعیت استان و متوسط رشد سالانه طی سال‌های ۹۰-۱۳۷۵

سال	جمعیت	افزایش دوره		متوسط رشد سالانه	
		مطلق	درصد	دوره	درصد
۱۳۷۵	۷۳۲۵۶۰	۱۰۵۳۵۸	۱۴/۴	۷۵-۸۵	۱/۰۳
۱۳۸۵	۸۱۱۵۷۲	۷۹۰۱۲	۹/۷	۶۵-۸۵	۱/۳
۱۳۹۰	۸۶۷۷۲۷	۵۶۱۵۵	۶/۴۷	۸۵-۹۰	۱/۳۵

جدول ۴-۲- نرخ رشد جمعیت شهرستان‌های استان طی سال‌های ۹۰-۱۳۸۵

ردیف	نام شهرستان	درصد نرخ رشد جمعیت سالانه (۹۰-۸۵)
۱	اسفراین	۰/۶
۲	بجنورد	۲/۲
۳	جاجرم	۱/۲
۴	شیروان	۰/۱
۵	فاروج	۱/۱
۶	گرمه	۰/۸
۷	مانه و سملقان	۱/۷
	میانگین	۱/۳۵

جغرافیای انسانی استان

شکل ۴-۲- نرخ رشد جمعیت شهرستان‌های استان طی سال‌های ۹۰-۱۳۸۵

تراکم جمعیت در استان

تراکم نسبی جمعیت در استان با توجه به وسعت (۲۸۴۳۴ کیلومتر مربع) و جمعیت (۸۶۷۷۲۸ نفر) در سال ۱۳۹۰، برابر با ۳۰/۵ نفر در هر کیلومتر مربع است که نسبت به متوسط کشوری (۴۶ نفر در کیلومتر مربع)، کم تراکم محسوب می‌شود. شهرستان بجنورد با ۱۰۲/۳۷ نفر در هر کیلومتر مربع پرتراکم‌ترین و شهرستان چابچرم با ۱۰/۱۳ نفر در هر کیلومتر مربع، کم‌تراکم‌ترین شهرستان‌ها بوده‌اند.

برای مطالعه

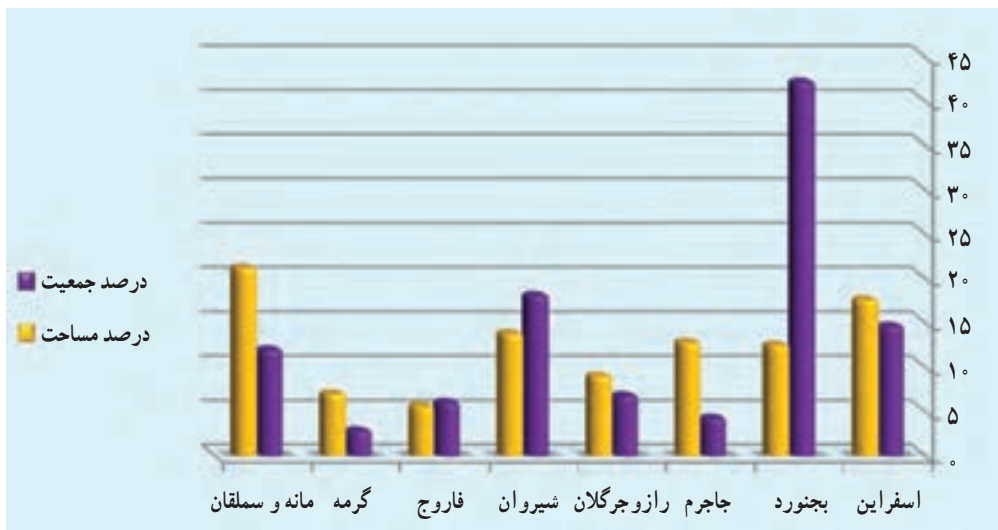

جدول ۵-۲- تراکم نسبی جمعیت استان به تفکیک شهرستان در سال ۱۳۹۰

تراکم نسبی	مساحت		جمعیت		نام شهرستان
	درصد	مساحت (km ^۲)	درصد	تعداد	
۱۰۲/۳۷	۱۲/۵۶	۳۵۷۴	۴۲/۱۶	۳۶۵۸۹۶	بجنورد
۳۹/۸	۱۳/۸	۳۹۴۵	۱۸/۰۹	۱۵۷۰۱۴	شبروان
۳۲/۴	۵/۶	۱۶۱۵	۶/۰۳	۵۲۳۶۴	قاروج
۲۵/۲۷	۱۷/۶	۵۰۱۹	۱۴/۶۳	۱۲۷۰۱۲	اسفراين
۲۲/۸۵	۹/۰۸	۲۵۸۴	۶/۸۰	۵۹۰۳۴	راز و جرگلان
۱۶/۹۱	۲۱/۲	۶۰۵۳	۱۱/۹۷	۱۰۳۹۴۴	مانه و سملقان

۱۲/۲۷	۷	۲۰۰۴	۲/۸۳	۲۴۵۹۹	گرمه
۱۰/۱۳	۱۲/۸	۳۶۴۱	۴/۲۵	۳۶۸۹۸	جاجرم
۳۰/۵	۱۰۰	۲۸۴۳۴	۱۰۰	۸۶۷۷۲۷	استان

شکل ۵-۲- مقایسه مساحت و جمعیت شهرستان‌های استان - سال ۱۳۹۰

شکل ۶-۲- نقشه تراکم نسبی و پراکندگی جمعیت استان در سال ۱۳۹۲

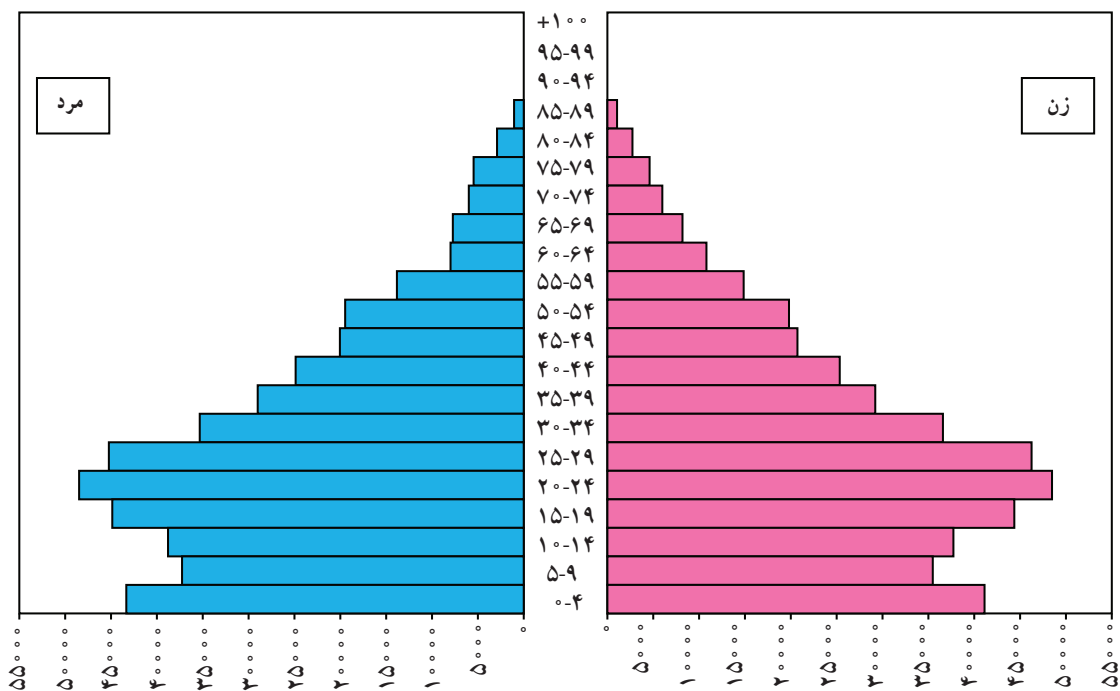

با توجه به شکل ۲-۶ و جدول ۲-۵، سؤالات را پاسخ دهید:

- ۱- در کدام شهرستان‌های استان تراکم جمعیت بیشتر است؟
- ۲- علل کمی تراکم جمعیت در شهرستان‌های جنوبی و غربی استان چیست؟

ساختمان سنی و جنسی جمعیت استان

نمودار زیر هرم سنی جمعیت استان را نشان می‌دهد، تعریف شما از هرم سنی چیست؟

شکل ۲-۷- هرم سنی جمعیت استان در سال ۱۳۹۰

هرم سنی جمعیت استان دارای قاعده‌ای پهن و گسترده است که حکایت از جوانی جمعیت دارد. تیزی نوک هرم نیز بیانگر پایین بودن متوسط عمر یا امید به زندگی است. براساس سرشماری سال ۱۳۹۰، ترکیب جنسی جمعیت استان نسبتاً همگون بوده است. به عبارت دیگر، تعداد زنان و مردان در این استان تقریباً مساوی است.

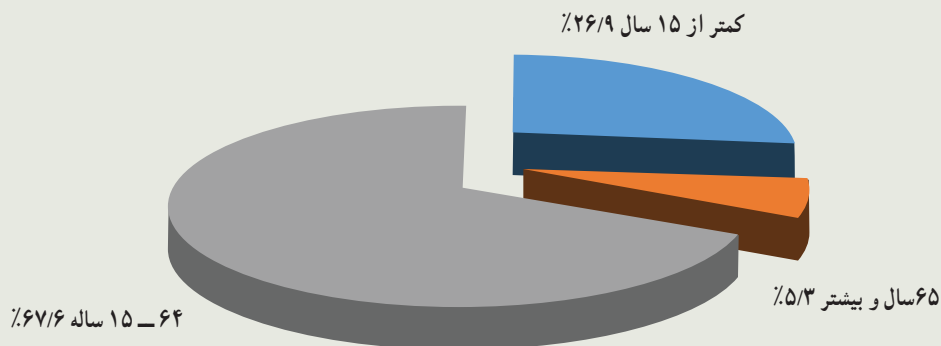

برای مطالعه

جدول ۶-۲- ترکیب سنی جمعیت استان خراسان شمالی در سال‌های ۹۰-۱۳۸۵

گروه سنی	تعداد جمعیت (۱۳۸۵)	درصد	تعداد جمعیت (۱۳۹۰)	درصد
۱۴- سال	۲۳۸۲۰۹	۲۹/۳۵	۲۳۴۰۶۴	۲۶/۹
۱۵-۶۴ سال	۵۳۳۲۵۷	۶۵/۷۱	۵۸۶۹۹۰	۶۷/۶
۶۵+ سال	۴۰۱۰۴	۴/۹۴	۴۶۳۷۲	۵/۳
نامشخص	-	-	-	۰/۲
جمع	۸۱۱۵۷۲	۱۰۰	۸۶۷۷۲۷	۱۰۰

شکل ۸-۲- توزیع سنی جمعیت استان خراسان شمالی بر حسب گروه‌های عمده سنی - سال ۱۳۹۰

جمعیت شهری و روستایی

بر اساس سرشماری سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵، استان خراسان شمالی در مقایسه با کل کشور جمعیت شهری کمتری داشته و فقط ۴۸/۴ درصد در شهرها ساکن بوده‌اند. یعنی تا این زمان الگوی غالب زیست در استان برخلاف کل کشور، روستانشینی بود و به نظر شما دلیل این امر چه بوده است؟ در حالی که در سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ جمعیت شهرنشین به ۵۱/۵ درصد رسیده و به این ترتیب الگوی غالب زندگی به سود جامعه شهری تغییر کرده است. به نظر شما علل این افزایش چیست؟

جدول ۷-۲- مقایسه جمعیت شهری، روستایی ایران و استان در سال‌های ۹۰-۸۵-۱۳۷۵

جمعیت در سال ۱۳۹۰		جمعیت در سال ۱۳۸۵		جمعیت در سال ۱۳۷۵		سطح
روستایی	شهری	روستایی	شهری	روستایی	شهری	
۲۸/۵	۷۱/۴	%۳۱/۵۵	%۶۸/۴۵	%۴۴/۶	%۵۵/۴	ایران
۴۸/۳	۵۱/۵	%۵۲	%۴۸	%۶۰	%۴۰	خراسان شمالی

اگرچه نسبت شهرنشینی استان در سال‌های آماری قبل از ۱۳۹۰ کمتر از متوسط کشور بوده است، اما بررسی مقایسه با کل کشور افزایش سریع‌تر نسبت شهرنشینی در استان را نشان می‌دهد. نسبت شهرنشینی در کشور از ۶۸/۵ درصد در سال ۱۳۸۵ به ۷۱/۴ درصد در سال ۱۳۹۰ رسیده است (یعنی ۲/۹ درصد افزایش). در حالی که این تغییرات در استان ما از ۴۸/۴ درصد به ۵۱/۵ درصد رسیده است (یعنی ۳ درصد افزایش).

عوامل مؤثر در رشد جمعیت شهری استان :

۱- تقسیمات کشوری، تشکیل استان خراسان شمالی و اهمیت یافتن مراکز شهری.
 ۲- استقرار بسیاری از سازمان‌ها و ادارات دولتی در مرکز استان و سایر نقاط شهری و جذب نیروی کار و مهاجر از دیگر مناطق استان و کشور.

۳- تأسیس شهرداری در برخی روستاها و تبدیل آنها به نقاط شهری

۴- بلعیده شدن روستاهای نزدیک شهر بر اثر توسعه فیزیکی شهرها

شهرستان‌های گرمه و راز و جرگلان به ترتیب از بیشترین و کمترین درصد جمعیت شهری برخوردار بوده‌اند.

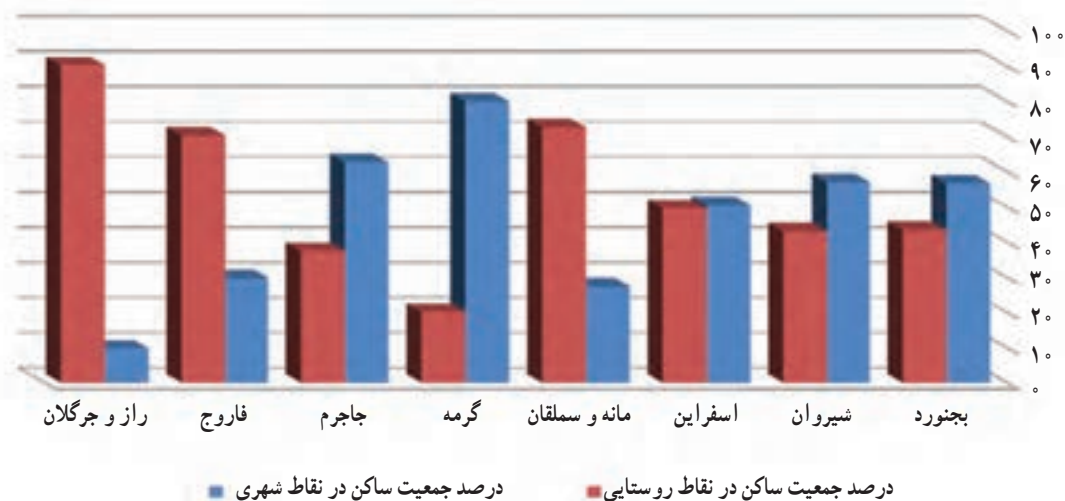

برای مطالعه

جدول ۸-۲- مقایسه جمعیت شهری و روستایی شهرستان‌های استان - سال ۱۳۹۰

درصد جمعیت ساکن در نقاط روستایی		درصد جمعیت ساکن در نقاط شهری		شرح
۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	سال
۴۸/۳	۵۲	۵۱/۵	۴۸	استان
۴۹/۶	۵۴	۵۰/۴	۴۶	اسفراین
۴۳/۴	۴۴/۵	۵۶/۵	۵۵/۵	بجنورد
۳۷/۴	۴۳	۶۲/۶	۵۷	جاجرم
۹۰/۲۶	-	۹/۷۴	-	راز و جرگلان
۴۳	۴۵	۵۷	۵۵	شیروان
۷۰/۳	۷۸/۵	۲۹/۷	۲۱/۵	فاروج
۲۰/۱	۲۰	۷۹/۹	۸۰	گرمه
۷۲/۶	۷۵/۵	۲۷/۴	۲۴/۵	مانه و سملقان

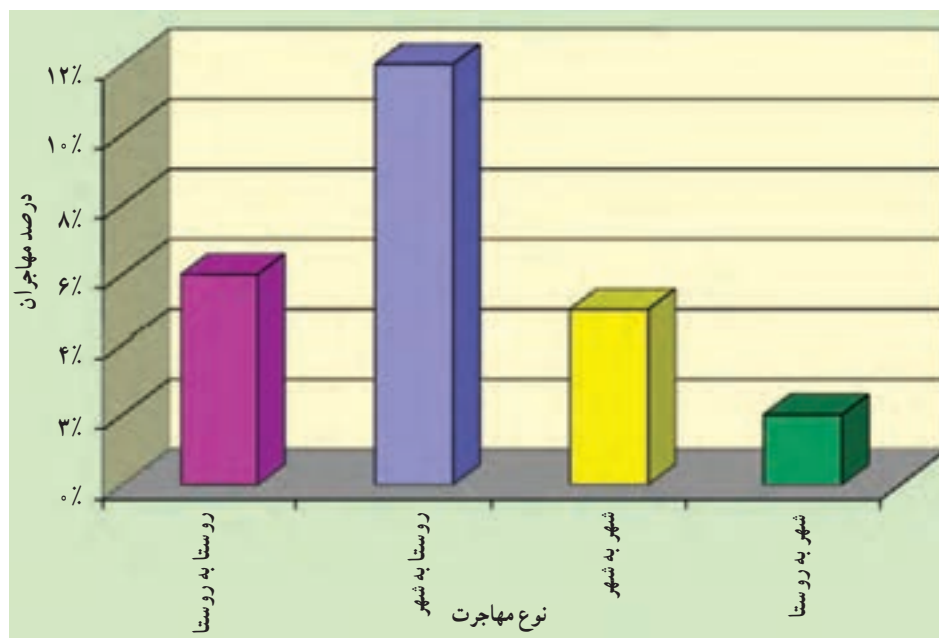
شکل ۹-۲- مقایسه جمعیت شهری و روستایی شهرستان‌های استان - سال ۱۳۹۰

مهاجرت

در آبان ماه ۱۳۹۰، از ۸۶۷۷۲۷ نفر جمعیت ساکن استان، ۷۳ درصد در شهر یا آبادی محل اقامت خود به دنیا آمده‌اند. مقایسه محل تولد افراد با محلی که در آن سرشماری شده‌اند نشان می‌دهد از جمعیت ساکن استان، ۱۲/۲٪ از روستا به شهر، ۵/۱۹٪ از روستا

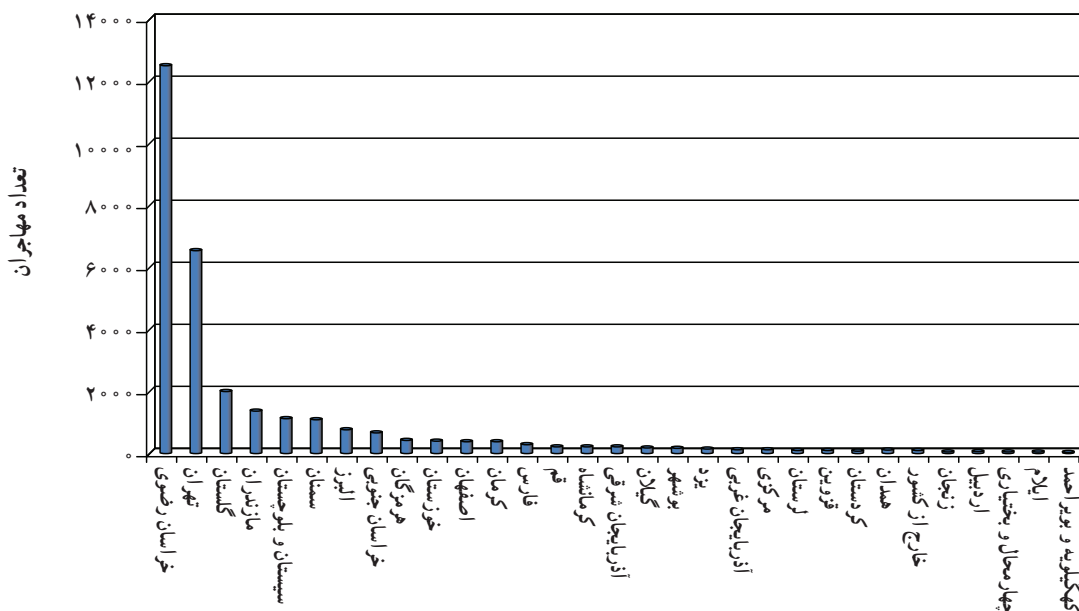
جغرافیای انسانی استان

به روستا، ۵/۶۱٪ از شهر به شهر و ۲/۱۹٪ از شهر به روستا مهاجرت کرده‌اند.

شکل ۱۰-۲- مهاجرت‌های داخلی استان برحسب مبدأ و مقصد - سال ۱۳۹۰

طی سال‌های ۹۰ - ۱۳۸۵، ۸۱۷۵۴ نفر به استان وارد یا در داخل استان جابه‌جا شده‌اند. محل اقامت قبلی ۴۴/۵۳٪ مهاجران، سایر استان‌های کشور است و بقیه در داخل استان جابه‌جا شده‌اند.

شکل ۱۱-۲- مهاجران وارد شده به استان طی سال‌های ۹۰ - ۱۳۸۵

از مجموع ۸۱۷۵۴ نفری که در فاصله سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ وارد استان شده‌اند، بیشترین تعداد مهاجران (۴۱/۹۳٪) وارد شهرستان بجنورد و کمترین آنها (۲/۸۸٪) وارد شهرستان گرمه شده‌اند.

فعالیت

- ۱- با توجه به شکل ۷-۲ تعداد جمعیت فعال اقتصادی استان، چقدر است؟
- ۲- جمعیت ۱۴-۰ سال استان در سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ چه تغییری کرده است؟ این تغییر نشان‌دهنده چیست؟
- ۳- با توجه به شکل ۱۰-۲ بیشترین مهاجرت‌های داخلی استان از چه نوعی است؟ دلیل آن را بیان کنید.
- ۴- با توجه به شکل ۱۱-۲ از کدام استان‌ها مهاجرین بیشتری به استان ما وارد شده‌اند؟
- ۵- به نظر شما علت مهاجرپذیری شهرستان بجنورد چیست؟

درس هشتم شیوه‌های زندگی در استان

تصاویر زیر شیوه‌های مختلف زندگی در استان خراسان شمالی را نشان می‌دهند. شما در کدام یک از سکونتگاه‌های زیر زندگی می‌کنید؟

شکل ۱۲-۲ - نمایی از شهر (شهر بجنورد)

شکل ۱۳-۲ - نمایی از روستا (روستای راستقان در راز و جرگلان)

شکل ۱۴-۲- نمایی از زندگی عشایری (دامنه‌های شمالی آلاداغ)

با توجه به اینکه الگوی غالب زیست در استان از گذشته‌های دور روستانشینی بوده است، بنابراین ابتدا به بررسی زندگی روستایی در استان می‌پردازیم.

زندگی روستایی

عواملی چون دسترسی به آب، خاک، ناهمواری‌ها، مسائل امنیتی، زمینه‌های تاریخی و ویژگی‌های فرهنگی و ... در پراکندگی و شکل سکونتگاه‌ها و الگوی مسکن روستایی مؤثر بوده‌اند. بیشتر سکونتگاه‌های روستایی استان از نوع متمرکزند و به شکل‌های پلکانی، شعاعی و طولی دیده می‌شوند.

شکل ۱۶-۲- روستای شعاعی دشت

شکل ۱۵-۲- روستای پلکانی رویین

شکل ۱۷-۲- روستای طولی (زوعلیا)

بیشتر بدانیم

با توجه به اینکه در دشت‌ها غالباً محدودیت گسترش برای توسعه فیزیکی روستاها وجود ندارد، روستاهای دارای شکل شعاعی (چند ضلعی) در این مناطق شکل گرفته‌اند.

الگوی مسکن روستاهای استان ۱- روستاهای ترکمن‌نشین

شکل ۱۸-۲- خانه‌های روستاهای ترکمن‌نشین (قارلقا- بک پولاد)

ویژگی‌ها

- * منازل حصار ندارند، اتاق‌ها در راستای یک ایوان ساخته شده‌اند و در همه آنها به ایوان باز می‌شود.
- * مصالح ساختمانی بیشتر از مصالح محلی مثل خاک، سنگ و چوب درختان اُرس است.
- * در نواحی ترکمن‌نشین جرگلان و مانه دیده می‌شود.

۲- روستاهای کوهستانی

شکل ۱۹-۲- خانه‌های روستاهای کوهستانی (زوارم شیروان)

ویژگی‌ها

- * به دلیل کمبود زمین و مسائل دفاعی و امنیتی، خانه‌ها دو طبقه ساخته می‌شوند که در طبقه بالا، انسان‌ها زندگی می‌کنند و طبقه پایین به نگهداری آذوقه و دام‌ها اختصاص دارد.
- * مصالح ساختمانی بیشتر از جنس چوب، خاک و سنگ است.

۳- روستاهای نیمه بیابانی

شکل ۲۰-۲- خانه‌های روستاهای نیمه‌بیابانی (امیرآباد چاچرم)

ویژگی‌ها

* به علت شرایط آب و هوایی، قبلاً سقف خانه‌ها گنبدی شکل بوده و از گل و خشت خام، به عنوان مصالح خانه‌سازی استفاده می‌شد.

* امروزه این تپ روستاها دچار تغییر شده و سقف بیشتر خانه‌های این مناطق مسطح و مصالح غالب آنها آجر، سیمان و آهن است.

شهرگرایی در زندگی روستایی

در گذشته مصالح ساختمانی و الگوی معماری خانه‌های روستاییان با شرایط آب و هوایی، مصالح موجود در محیط و وضعیت اقتصادی ساکنان پیوند نزدیک داشت. امروزه توسعه ارتباطات و دسترسی سریع و آسان به شهر، بهبود درآمد روستاییان، اجرای طرح‌های هادی روستایی و ... یکسان شدن شیوه‌های زندگی در جوامع شهری و روستایی را به دنبال داشته و به زندگی روستایی، رنگ و جلوه شهری داده است که از آن به عنوان شهرگرایی در زندگی روستایی یاد می‌شود.

شکل ۲۱-۲- روستای مآلا حسن شهرستان مانه و سملقان (قبل و بعد از اجرای طرح هادی روستا)

شکل ۲۳-۲- اجرای طرح هادی روستای بدرانلو بجنورد

شکل ۲۲-۲- اجرای طرح هادی روستای آجقان اسفراین

فعالیت

- ۱- شهرگرایی در زندگی روستایی چه اثرات مثبت و منفی را به دنبال دارد؟
- ۲- چنانچه در روستا زندگی می‌کنید، آیا در روستای شما طرح هادی مطالعه و اجرا شده است؟ نتایج آن را بنویسید.

منابع درآمد روستاییان
آیا تعریف روستا را به یاد دارید؟

استخرهای پرورش ماهی بیشتر در روستاهای دره‌ای مثل اسفیدان، چناران و گریوان بجنورد؛ اسطرخی و گلپان شیروان؛ رویین و سرچشمه اسفراین؛ و خسرویه فاروج احداث شده‌اند.

در مخروط افکنه‌ها و دشت‌های حاصلخیز استان (مانه و سملقان، بجنورد، شیروان، اسفراین و ...) به علت داشتن خاک حاصلخیز و منابع آب کافی، منبع درآمد بیشتر روستاییان زراعت است.

بیشتر پيله‌های کرم ابریشم استان (حدود ۷۰٪) در مناطق ترکمن‌نشین جرجلان و مانه تولید می‌شود که در بافت انواع پارچه، پستی و قالیچه‌های ابریشمی ترکمنی به کار می‌رود.

چادرشب، حوله و دستمال بافی در کارگاه‌های خانگی روستای رویین (دهکده نساجی سنتی کشور) رایج است.

بافت جاجیم، چادر شب، سفره کردی و کلاه کُرکی در میان روستاییان و عشایر کرمانج منطقه رایج است.

در مناطق کوهستانی دامداری و کشت غلات به صورت دیم و زنبورداری رایج است.

در روستاهای دره‌ای باغداری و زنبورداری منبع معیشت اصلی مردم است.

زندگی شهری

شهر تاریخی بلقیس: ویرانه‌های معروف به شهر بلقیس در ۳ کیلومتری جنوب شهر اسفراین کنونی، به عنوان یکی از بزرگ‌ترین

جغرافیای انسانی استان

شکل ۲۴-۲- منابع عمده درآمد روستاییان

میراث‌های گلی و خشتی کشور محسوب می‌شود. این شهر باستانی از بخش‌های مختلفی چون ارگ، خندق، برج و بارو، یخچال و گورستان تشکیل شده که با عرصه‌ها و حریم‌های باستانی مجموعاً ۱۵۰ هکتار وسعت دارد. کاوش‌های باستان‌شناسی در این مجموعه نشان داده که پیشینه سکونت در شهر بلقیس به قرون ۳ و ۴ هجری قمری می‌رسد و زندگی در آن تا پایان دوره صفوی جریان داشته است. برجسته‌ترین اثر برجای مانده از شهر بلقیس بقایای ارگ است که ۲۹ برج به ارتفاع حدود ۱۱ متر دارد.

شکل ۲۶-۲- عکس هوایی ارگ - شهر تاریخی بلقیس

شکل ۲۵-۲- برج دیده‌بانی باقیمانده از شهر بلقیس

شکل ۲۷-۲- بقایای شهر بلقیس

برای مطالعه

جدول ۹-۲- مشخصات شهرهای استان - سال ۱۳۹۰

ردیف	نام شهر	موقعیت جغرافیایی	سال تأسیس شهر (تشکیل شهرداری)	جمعیت در سال ۱۳۸۵	جمعیت در سال ۱۳۹۰	رتبه در استان از نظر جمعیت
۱	بجنورد	شهرستان بجنورد	۱۲۹۲	۱۷۶۷۲۶	۱۹۹۷۹۱	۱
۲	چناران شهر		۱۳۹۲	۵۲۲۷	۳۵۹۸	۱۳
۳	حصار گرمخان		۱۳۷۹	۷۹۸	۱۶۵۸	۲۰
۴	جاجرم	شهرستان جاجرم	۱۳۳۲	۱۵۵۰۱	۱۸۵۴۷	۵
۵	سنخواست		۱۳۷۹	۲۱۴	۲۱۲۰	۱۳
۶	شوقان		۱۳۷۹	۲۳۵۴	۲۴۳۶	۱۶
۷	شیروان	شهرستان شیروان	۱۳۰۶	۸۴۱۸۵	۸۸۲۵۴	۲
۸	لوجلی		۱۳۸۲	۱۰۵۶	۱۷۸۳	۱۹
۹	سرحد		۱۳۷۹	۱۰۵۶	۱۱۶۶	۲۱
۱۰	قوشخانه		۱۳۹۲	-	۹۲۷	۲۲
۱۱	اسفراین	شهرستان اسفراین	۱۳۱۶	۵۳۱۳۲	۶۰۳۷۲	۳
۱۲	صافی آباد		۱۳۷۹	۳۲۴۰	۳۵۲۷	۱۴
۱۳	آشخانه	شهرستان مانه و سملقان	۱۳۶۲	۱۸۷۸۴	۲۲۸۷۷	۴
۱۴	قاضی		۱۳۸۲	۲۵۹۲	۲۹۵۶	۱۵
۱۵	پیش قلعه		۱۳۸۲	۱۷۸۳	۲۲۱۱	۱۷
۱۶	آوا		۱۳۹۲	-	۴۰۵۸	۱۰
۱۷	فاروج	شهرستان فاروج	۱۳۳۰	۱۰۶۶۸	۱۱۷۳۱	۶
۱۸	تیتکانلو		۱۳۸۸	۳۶۳۰	۳۸۲۷	۱۱
۱۹	گرمه	شهرستان گرمه	۱۳۳۲	۹۷۰۴	۱۰۷۱۶	۷
۲۰	ایور		۱۳۸۷	۶۴۹۴	۳۷۸۳	۱۲
۲۱	درق		۱۳۸۴	۴۵۹۴	۵۱۵۱۳	۴
۲۲	راز	شهرستان راز و جرگلان	۱۳۹۲	-	۵۷۴۷	۸

شهر قدیمی چرمغان: یکی از معروف ترین شهرهای دوران اسلامی در شمال خراسان، چرمغان است. کشف

جغرافیای انسانی استان

سکه‌های نقره متعلق به قرون اول و دوم هجری از محوطه‌های چرمغان مشخص می‌سازد که، این شهر در دوره اسلامی حیات پررونقی داشته است. صنیع الدوله در کتاب «مطلع الشمس» صفحه ۱۳۵ نوشته است:

«اهالی بجنورد گویند در محلی که قلعه عزیز و امام زاده سلطان سید عباس واقع شده، شهری بوده موسوم به چرمغان (چهارمغان)، در کمال آبادی»، این شهر را مغولان در سال ۶۱۷ هجری مانند سایر بلاد آباد خراسان خراب کرده‌اند. وجه تسمیه این شهر به واسطه حضور چهار روحانی زرتشتی (چهار مُغ) در احداث آن بوده است. به دنبال چهارده گمانه‌زنی انجام شده در سال ۱۳۷۰ در منطقه چرمغان بجنورد مشخص گردید که، چرمغان از شهرهای آباد خراسان بوده و کوره‌های سفال‌پزی، شیشه‌گری، آهن‌گری و کارگاه‌هایی از جمله کارگاه ساخت ظروف سنگی در این شهر فعالیت داشته‌اند. خانه‌های مردم به‌طور متراکم و با دیوارهای سنگی ساخته شده، اتاق‌ها با آجرهای مربع یا شش‌گوش مفروش بوده و در هر خانه اجاق و تور جهت پخت نان وجود داشته است.

در سطح این شهر آب در لوله‌های سفالی (تنجوشه) جریان داشته و دارای ساختمان‌های کاشی کاری و آجری بوده است.

بافت‌های شهری: از نظر شکل ظاهری، شهرهای استان دارای بافت‌های قدیمی، جدید و حاشیه‌ای‌اند. بافت قدیمی بیشتر در قسمت مرکزی شهرها قرار گرفته و بافت‌های جدید و حاشیه‌ای به ترتیب آن را احاطه کرده‌اند.

شکل ۲۸-۲- عکس‌هایی از بافت‌های جدید، حاشیه‌ای و قدیمی شهری در شهرهای استان

فعالیت

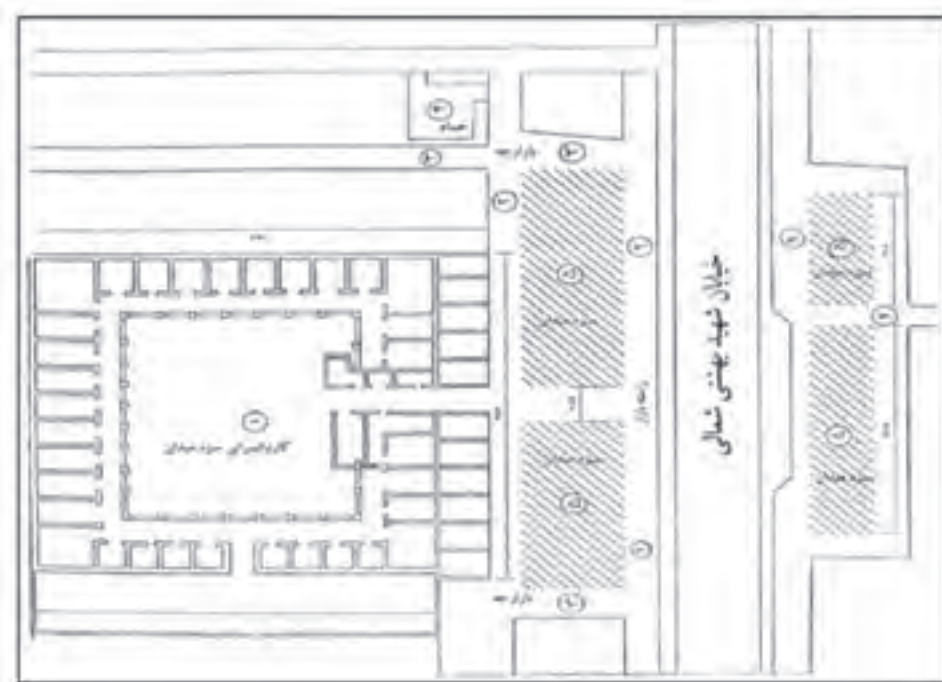
با توجه به ویژگی‌های انواع بافت‌های شهری، جدول زیر را با توجه به شهر محل زندگی خود، کامل کنید.

نام بافت	ویژگی‌ها	مثال
قدیمی	کوچه‌های بن بست،	.....
جدید	ساختمان‌های چند طبقه،	.....
حاشیه‌ای	.....	.....

نمونه‌ای از سیما و بافت شهرها در گذشته

مجموعه سبزه میدان بجنورد : مجموعه سبزه میدان در بخش شمالی میدان شهید شهر بجنورد واقع شده است. وجود بناهای قدیمی مانند کاروانسرای سردار، حمام عسکری، راسته بازارها و بازارچه‌های سنتی که دارای ارزش‌های معماری و کتیبه‌های آجری هستند، سبب نمادین شدن این میدان شده است .

شکل ۲۹-۲- پلان مجموعه قدیمی سبزه میدان بجنورد

شکل ۳۱-۲- نمایی از بازارچه سبزه میدان بجنورد

شکل ۳۰-۲- کاروان سرای قدیمی سردار و پارکینگ فعلی

مشکلات شهری در استان

رشد شهرنشینی دگرگونی‌های اجتماعی - اقتصادی و تغییراتی را در بافت شهرهای استان به وجود آورده است. اسکان غیررسمی

جغرافیای انسانی استان

و تبعیت نکردن از طرح‌های تفضیلی شهری، منجر به ایجاد محیطی غیراستاندارد در حاشیه شهرهای استان شده است. امروزه به دلیل مشکلات تردد وسایل نقلیه موتوری، عرض کم و بن بست بودن معابر، بافت‌های فرسوده، نبود فضای پارکینگ، و ضعف زیرساخت‌های تأسیساتی و خدماتی در هسته قدیمی شهرهای استان، تغییرات گسترده‌ای در ساختار این بافت‌ها به وجود آمده است.

شکل ۳۲-۲. نمایی از مشکلات معابر در سکونتگاه‌های حاشیه‌ای شهرهای استان

زندگی عشایری

شکل ۳۴-۲. نقش زنان عشایر در اقتصاد خانوار

شکل ۳۳-۲. دبستان عشایری در قشلاق

امروزه فرهنگ ایلی به عنوان میراثی ارزشمند، بخشی از سرمایه ملی ماست. همزیستی و سازگاری با طبیعت، قلمرو گسترده با چشم‌اندازهای متنوع و جذاب طبیعی، تلاش و سخت‌کوشی برای تولید مواد پروتئینی و لبنی و ذخیره ژنتیکی دام از قابلیت‌های جامعه عشایری استان ماست.

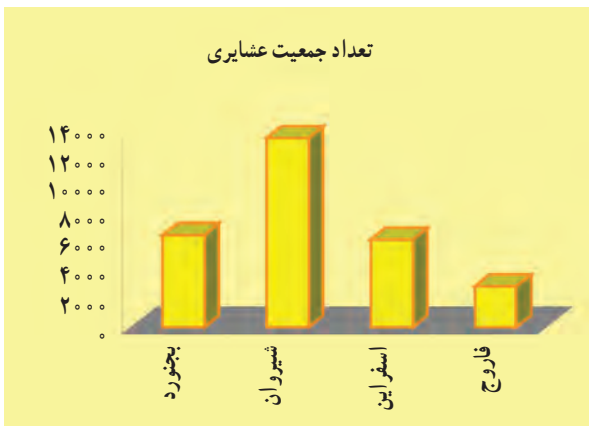

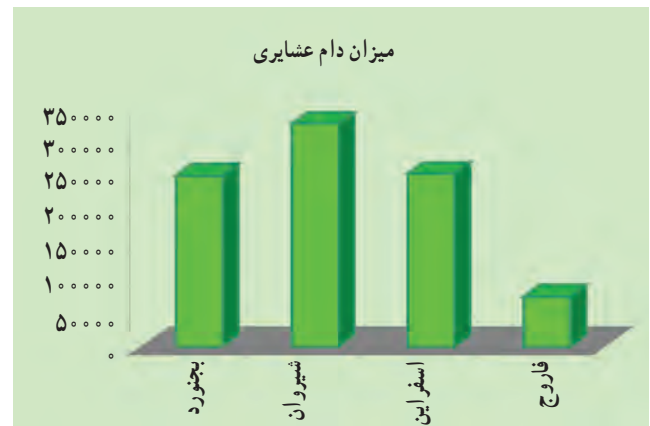
شکل ۳۶-۲- پرورش شتر در جنوب استان

شکل ۳۵-۲- دامپروری عشایر شمال استان

شکل ۳۸-۲- تعداد جمعیت عشایر شهرستان‌های استان در سال ۱۳۸۸

شکل ۳۷-۲- تعداد دام عشایر به تفکیک شهرستان در استان - سال ۱۳۸۸

بر اساس نتایج سرشماری اجتماعی - اقتصادی عشایر کوچنده در سال ۱۳۸۷، عشایر استان با جمعیت ۱۸۰۲۵ نفر، ۲/۱۸ درصد از کل جمعیت استان را به خود اختصاص داده است. عشایر استان غالباً از دو ایل شادلو و زعفرانلو و ۲۴ طایفه مستقل شامل قراچورلو، قهرمانلو، باچوانلو، ملوانلو، میلانلو، توپکانلو، جیرستان، سیوکانلو، پهلوانلو، بریمانلو، کیوانلو، قاجکانلو و ... هستند. زبان اصلی آنها کردی با گویش گرمانجی بوده و مذهب آنها شیعه است.

بررسی تحولات جمعیت عشایری در دو دهه اخیر نشان می‌دهد، با وجود اینکه جمعیت آنان روند افزایشی داشته ولی به دلایلی چون مهاجرت و اسکان پراکنده عشایر در شهرها و روستاها، اسکان در کانون‌های حمایتی و هدایتی و کاهش رشد طبیعی جمعیت آنها، نسبت به جمعیت کل استان کاهش یافته است.

تعدادی از خانوارهای عشایر استان جهت تعلیف دام خود به استان‌های گلستان، خراسان رضوی و سمنان کوچ می‌کنند. در فصل بیلاق نیز عشایر استان گلستان به استان ما کوچ می‌کنند.

جغرافیای انسانی استان

شکل ۳۹-۲- نقشه مناطق بیلاقی و قشلاقی عشایر استان

فعالیت ✓

با توجه به شکل ۳۹-۲ جدول زیر را کامل کنید.

مکان‌ها	مناطق عشایری
....	مناطق بیلاقی
....	مناطق قشلاقی
....	مناطق میان بند

برنامه‌ریزی اسکان عشایر : عشایر استان از گذشته نقاطی را در مراتع خود انتخاب کرده و به مرور زمان اقدام به اسکان در این محل‌ها نموده‌اند که علاوه بر دامداری به مشاغل دیگری چون زراعت، باغداری، صنایع دستی و کارگری می‌پردازند. به این مناطق، کانون‌های توسعه اسکان حمایتی (خود جوش) گفته می‌شود. کانون قرجه بایر اسفراین، بیگان و حسین آباد شیروان نمونه‌هایی از این کانون‌ها هستند.

نوع دیگر کانون‌های اسکان عشایر، کانون‌های توسعه اسکان هدایتی (برنامه‌ریزی شده) هستند. کانون‌های اسکان هدایتی استان شامل میاندهشت و قاسم خان در اسفراین، جیرانسو در مانه و سملقان، دوین، قلعه چه و گلیل در شیروان می‌باشند.

شکل ۴۰-۲- کانون اسکان خودجوش عشایر استان

شکل ۴۱-۲- کانون اسکان هدایتی عشایر استان

فصل سوم

ویژگی‌های فرهنگی استان خراسان شمالی

درس نهم مردم‌شناسی و آشنایی با آداب و رسوم مردم استان

آداب و رسوم

استان خراسان شمالی به لحاظ ترکیب قومی از تنوع زیادی نسبت به بسیاری از استان‌های کشور برخوردار است. این تنوع تا اندازه‌ای است که از استان تحت عنوان «گنجینه فرهنگ‌ها» یاد می‌کنند. مردم استان از اقوام تات، ترک، ترکمن، کرد (کرمانج) و اقلیت‌های قومی بلوچ، عرب و لر تشکیل شده است. از آداب و رسوم مردم استان می‌توان به عید باستانی نوروز، عروسی، مرگ و تعزیه، شب چله، عزاداری در محرم و صفر، نذری، اسب دوانی، مراسم شکرگزاری برداشت محصول، کشتی باچوخه، رسم یآوری، عید قربان، بازی‌ها، موسیقی و محلی که به برخی از آنها اشاره می‌شود.

فعالیت

- ۱- چرا برخی از آداب و رسوم از دوام و استمرار بیشتری برخوردارند؟
- ۲- آیا می‌توان با احیای آداب و رسوم محلی در محیط جغرافیایی کارآفرینی کرد؟

عید نوروز: ایرانیان باستان شادی و نشاط را از موهبت‌های الهی می‌پنداشتند. عید نوروز که یکی از بزرگ‌ترین و کهن‌ترین اعیاد ایران و یادگار چند هزارساله کشور ماست، به عنوان نمادی از پیروزی نیکی بر بدی و روشنایی بر تاریکی در زمان اعتدال بهاری با شکوه خاصی جشن گرفته می‌شود.

در استان خراسان شمالی هنگام تحویل سال نو، عده‌ای به زیارت اماکن مقدس به ویژه بارگاه ملکوتی امام رضا(ع) می‌روند و گروهی نیز با خانواده بر سر سفره هفت سین می‌نشینند. مردم استان در روز قبل از تحویل سال نو به آرامستان درگذشتگان خود می‌روند و روز اول عید جهت احترام به منزل بازماندگان متوفیان در سال قبل مراجعه می‌کنند.

* چرا با ورود دین اسلام به سرزمین ایران عید باستانی نوروز همچنان پابرجا ماند؟

علاوه بر عید نوروز سایر اعیاد مذهبی مانند عید مبعث، میلاد امام علی(ع) (۱۳ رجب)، عید غدیر و عید قربان با شکوه هر چه بیشتر برگزار می‌شود.

شکل ۱-۳- سفره هفت‌سین

شب چله (یلدا): یلدا به معنای ولادت خورشید است. ایرانیان قدیم بر این باور بودند که در شب یلدا تسلط تاریکی بر زمین بیشتر است و چون فردای آن شب، روشنایی بر ظلمت غالب و روز طولانی‌تر می‌شود، پس تولد دوباره خورشید را که مظهر روشنایی است جشن می‌گرفتند. در این شب افراد خانوار دور هم جمع می‌شوند، کوچک‌ترها به دیدن بزرگ‌ترها می‌روند. گفت و شنود خانوادگی، بازگویی خاطرات و قصه‌گویی پدر بزرگ‌ها و مادر بزرگ‌ها از مواردی هستند که یلدا را برای خانواده‌ها دلپذیرتر می‌کند. هندوانه به عنوان نمادی کروی که بروش سبز و درویش قرمز و سبیل خورشید است، مهم‌ترین میوه بر سر سفره چله است. علاوه بر این، خوردن میوه‌هایی مانند انار سرخ، سیب سرخ، انگور و بیان قصه‌هایی از رستم و سهراب و خواندن اشعار زیبا و دلنشین از رسوم این شب محسوب می‌شود. همچنین در این شب خانواده داماد هدایایی را به رسم شب چلگی برای نوعروس پیشکش می‌برند.

شکل ۲-۳- نمایی از مراسم شب یلدا

عید قربان : یکی از بزرگ‌ترین اعیاد مسلمانان و ترکمن‌ها عید قربان است که سه روز به طول می‌انجامد. روز اول را «کرگون» می‌گویند و به نظافت و خانه‌تکانی می‌پردازند. روز دوم را «قوقین» می‌نامند که به پخش شیرینی می‌پردازند. شب قبل از عید قربان حمام مخصوص می‌گیرند که به آن «قربان شورا» می‌گویند که هنگام استحمام اشعار خاصی را زمزمه می‌کنند. روز عید در نماز جماعت شرکت می‌کنند و پس از مراسم نماز قربانی می‌کنند. معمولاً ترکمن‌های ازدواج کرده فراخور حال خود گوسفند، گاو و یا به طور اشتراکی گاو را قربانی می‌کنند.

شکل ۳-۳- رسم قربانی کردن در جرگلان بجنورد

مراسم عزاداری در محرم و صفر : در دهه اول محرم در اکثر تکایا و حسینیه‌ها با حلیم اطعام می‌کنند و غذای فقیر و غنی در این ماه یکسان می‌باشد. انجام مراسم سوگواری سید الشهداء (ع) به قدری حائز اهمیت است که آن را به صورت دینی بر گردن خود می‌دانند و خود را ملزم به برپایی این آیین در نهایت شکوه و عظمت می‌دانند. هیئت‌های زنجیرزنی و سینه‌زنی با نظم و ترتیب در صفوف فشرده با شرکت همه اقشار مردم در سنین مختلف به گردش در می‌آیند. در شب اربعین اکثر هیئت‌ها مراسم اطعام و پذیرائی دارند. پرچم سیاه به علامت عزاداری سالار شهیدان در تمام مدت ماه محرم و صفر بر بالای بام تکایا، حسینیه‌ها و مساجد در اهتزاز است. شیعیان این خطه با پوشیدن لباس سیاه در ایام ماه‌های محرم و صفر ابراز سوگواری می‌نمایند و از انجام هر نوع مراسم شادی، حنا بستن و استفاده از زیورآلات به شدت می‌پرهیزند. در روزهای ۲۶، ۲۷ و ۲۸ ماه صفر جهت عزاداری رحلت پیامبر (ص)، امام حسن مجتبی (ع) و امام رضا (ع) هیئت‌های مختلف طی برنامه‌ریزی دقیق عازم مشهد می‌شوند.

شکل ۳-۴- مراسم عزاداری امام حسین (ع) در استان

ویژگی‌های فرهنگی استان

کشتی باچوخه : این ورزش در استان پیشینه‌ای ۲۵۰۰ ساله دارد. علاقه مردم استان به ورزش پهلوانی کشتی باچوخه را می‌توان در زندگی قرون گذشته آنها مورد بررسی قرار داد. حکومت‌های ملوک‌الطوایفی ساکن در این خطه متکی بر قدرت ایلات و عشایر بود و بقای هر ایل متکی به قدرت جوانان و پهلوانان بود. در جشن‌ها، اعیاد مذهبی و ملی مانند عید فطر، عید نوروز و عروسی‌ها یکی از مراسم اصلی و مهم جشن، برگزاری کشتی باچوخه است.

شکل ۳-۵- مراسم کشتی باچوخه در گود زینل خان اسفراین

بیشتر بدانیم

چوخه، نیم تنه‌ای است بدون آستر و یقه، با ربع آستین و جلو باز که قد آن تا زیر باسن می‌رسد. دور یقه و سرآستین‌ها را نواری قرار داده و محکم چرخکاری می‌کنند تا هنگام مبارزه مقاوم باشد. دور دامن چوخه را از پهلوها زیر کمر می‌بندند و از جنس پشم نرم گوسفند است. از فنون معروف آن لنگ کمر، یان باش، لنگ سرکش، لنگ در دست، قُل پیچ و پلنگ شکن است.

اسبدوانی : وجود اسب‌های اصیل ترکمن زمینه ورزش اسبدوانی را در این استان فراهم کرده است. اسب ترکمن یک نژاد با قدمت طولانی و شهرت جهانی است که ارزش والایی در انجام مسابقات و جنگ‌ها داشته است. به دلیل سکونت اقوام مختلف همواره نگاه ویژه‌ای به پرورش اسب بوده است؛ به نحوی که مراسم اسبدوانی تقریباً آیین و سنت همیشگی در میان ترکمن‌ها، کردها و سایر اقوام می‌باشد که در این میان ترکمن‌ها اهمیت ویژه‌ای برای اسب و مسابقات آن به مناسبت‌های مختلف قائل هستند.

شکل ۳-۶- مراسم اسبدوانی در بوستان بش قارداش بجنورد

برای مطالعه

اندام‌های حرکتی بلند و قوی، ران کشیده، سر عمود، سینه عمیق، نداشتن چربی اضافی، سرعت فوق العاده، استقامت مثال زدنی در شرایط سخت بیابانی، هوش و ذکاوت بالا از مشخصات با ارزش نژاد اسب ترکمن است. در سپاه داریوش هخامنشی سی هزار اسب ترکمن موجود بوده است. استان خراسان شمالی دارای بیش از ۱۰۰۰ رأس اسب اصیل ترکمن می‌باشد که بیش از نیمی از آنها دارای شناسنامه ژنتیکی می‌باشند و می‌تواند به عنوان یکی از استان‌های صادر کننده اسب مطرح باشد.

شکل ۳-۷- نژاد اسب اصیل ترکمن

در ارتباط با هدف و چگونگی «رسم باوری» در بین مردمان استان تحقیق کنید و در کلاس ارائه دهید.

زبان شناسی و گویش‌های محلی اقوام ساکن در استان

به دلیل اقامت اقوام گوناگون، تنوع لهجه‌ها در استان ما زیاد است. شهر بجنورد به عنوان بزرگ‌ترین مرکز شهری پذیرای این اختلاط قومی و زبانی است که به اختصار به گویش‌های عمده اقوام ساکن در استان اشاره می‌شود:

گویش کرمانجی: این گویش بیشترین گویشوران را در استان به خود اختصاص می‌دهد و متعلق به گروه کرمانج شمالی زبان کردی است. این گویش تحت تأثیر زبان‌های ترکی و فارسی خراسانی قرار گرفته و اغلب کرمانج‌ها به زبان ترکی و فارسی هم سخن می‌گویند. تنوع گویش کرمانجی چشمگیر است به طوری که از قریه‌ای تا قریه‌ای دیگر فرق می‌کند.

بیشتر بدانیم

جدول ۱-۳- شاخه‌های اصلی و گونه‌های فرعی زبان کردی

ردیف	شاخه‌های اصلی	گونه‌های فرعی
۱	کرمانجی شمالی	باشش گونه: «جزیره‌ای، هکاری، بایزیدی، بوتانی، شم‌دینانی و بادینانی»
۲	کرمانجی جنوبی (سورانی)	با چهار گونه: «مکربانی، سورانی، اردلانی و جافی»
۳	کرمانشاهی - لُری	با دو گونه: «کرمانشاهی، لکی، فیلی، کلهری و بختیاری»
۴	گورانی - زازایی	با دو گونه: «هه ورامی و زازایی»

جهت نگارش زبان کردی در ایران از رسم الخط فارسی با تعدادی علائم قراردادی خاص استفاده می‌شود.

زبان ترکی: محققان ترکان را از نژاد زرد و زبان آنها را جزء زبان‌های آلتائیک در شمال چین و آسیای میانه می‌دانند. ترکی جزء زبان‌های پسوندی است و واژه‌سازی از راه افزودن پسوند امکان‌پذیر است و بُن فعل همیشه بدون تغییر در آغاز واژه جدید می‌آید.

تعدد مصوت‌ها قدرت و قابلیت زبان ترکی را برای نام‌گذاری و بیان مفاهیم بیشتر می‌کند. در این زبان تقریباً افعال بی‌قاعده وجود ندارد و از این جهت یادگیری آن آسان و سبب گسترش و نفوذ آن گردیده است. بیشتر کارشناسان این زبان را شبیه لهجه ازبکی می‌دانند که تحت تأثیر لهجه‌های ترکمنی و ترکی آذری قرار گرفته است. گرایلی، آذربایجانی، قره مقصودلو، رمضان لو، بیات، تیمور تاش، تاتار و جغتایی از معروف‌ترین اقوام ترک زبان استان اند.

گوش تاتی: تات‌ها بومیان استان بوده و از بازماندگان پارت‌ها هستند و رواج گوش تاتی در استان و شهرستان بجنورد، یادآور دیرینگی این سرزمین است. در مناطق گیفان، راز، گرمه، جاجرم، روستاهای فیروزه، رویین، استاد، خسرویه، مایوان، گلپان، دره اردوغان بیدواز و ... گوش تاتی زبان اصلی مردم است.

برای مطالعه

در برخی از روستاهای بجنورد قومیت‌هایی از نژاد عرب زندگی می‌کنند که به این شهر مهاجرت کرده‌اند. عضدی‌ها، شیخ تیموری‌ها و ... از این قومیت‌اند ولی به زبان عربی تکلم نمی‌کنند. بربرها، شیرازی‌ها، سبزواری‌ها، بیرجندی‌ها، کاشمیری‌ها، قاینی‌ها و بلوچ‌ها از دیگر اقلیت‌های قومی مهاجر به استان محسوب می‌شوند.

بیشتر بدانیم

آوازا و موسیقی‌های محلی

کردها از مرزبانان غیور ایران و استان بوده و پاسداری از مرز و بوم در مقابل اقوام مهاجم، کشتارها، غارت‌ها، اسارت‌ها و آوارگی‌ها از ویژگی‌های زندگی آنها بوده است. چگونگی زندگی کردها باعث شده تا موسیقی این خطه دارای پشتوانه‌ای از رزم و سوگ باشد. موسیقی کردی به دو نوع کوهپایه و دشت تقسیم می‌شود که در این بین موسیقی کوهپایه همراه با فریاد بوده و قوی تر و رساتر است و موسیقی دشت، معمولاً ملایم‌تر است. عاشق‌ها، بخشی‌ها، لوطی‌ها، نی نوازان و لولوچی‌ها از نوازندگان استان اند که مهم‌ترین آنها عاشق‌ها هستند که با سازهایی چون سورنا، دُهل، قوشمه، کمانچه و دایره، حرکات موزون (رقص‌های اصیل کردی) را اجرا می‌کنند. موسیقی خراسان شمالی در فهرست جهانی یونسکو به ثبت رسیده است. رقص کرمانجی بیان‌کننده حالات خاص از رزم، کار، آداب و سنن قوم کرمانج است که تنوع حالات و زیبایی حرکات موزون آن در دنیا بی‌نظیر است و بارها در جشنواره‌ها بهترین مقام‌های بین‌المللی را کسب کرده‌اند.

شکل ۸-۳- بخشی های کرمانج

پوشش، غذاها و بازی های محلی

بیشتر بدانیم

پوشش : پوشش اقوام گوناگون استان از تنوع و ویژگی های منحصر به فردی به شرح زیر برخوردار است :
پوشش زنان کرد شامل روسری بلند (چارقد - گون - شال یا شارل) که دورسرشان می پیچند، دستمال سر ابریشمی رنگین که سکه هایی در حاشیه هایش دوخته شده، لباس سنتی از ابریشم قرمز و طرح دار، دامن چاکدار، آستین های بلند با قیطان در سر آستین ها، شلوار بلندتری با نقوش گلدار، نیم تنه مخملی با آستین های جداگانه، نیم تنه یا جلیقه، جوراب های ابریشمی، چارخ از پوست گوساله و نوعی دمپائی به نام «کُمخت» است که در خانه می پوشند .

پوشش زنان ترکمن شامل کلاهی به نام «بوریک» قبل از ازدواج، کلاه پیشانی بند مزین به زیور آلات به نام «توبی» یا تاج عروس به رنگ قرمز، نیم تنه ای به نام «چاووت» بعد از ازدواج، پیشانی بند کوتاه سیاه رنگ به نام «تبرک» در میانسالی که نشان مجرب بودن زن است. این پیشانی بند در پیری به رنگ سفید در می آید که نشانه عاقل بودن، عروس کردن نوه دختری و عروس گرفتن برای نوه پسریش است.

شکل ۱۰-۳ پوشش قوم تات در استان

شکل ۹-۳ لباس زنان کرد شادلو و قراچورلو

غذا: در غذاهای محلی استان حیوانات زیادی مصرف می‌شود. تعدادی از غذاهای محلی استان عبارتند از اوجز، کاجی، سیم، سَمَه، قُوروتو، زیره تو، کِشْتِه تو، آش بَلکه، آش یارمه، آش رشته، آش مَسْتووه، شوله ماش، هُولَه شوله، قابلی، دیمه دنی، سِقِرْدَنی، قلیه آش و آب مُجی (عدسی). از نان‌های محلی می‌توان به قَتَلَمَه، کوماچ، سیتله فتیر، چوزمه، چریش و جزلاغ نان، فتیر مسکه و قُتاب و از ماست‌های محلی می‌توان به سوزمه، گمه (خورش)، دوراق و چکیده اشاره کرد.

بازی‌ها: در بین بازی‌های محلی می‌توان به هفت سنگ، چلی آقاج، اُستا زنجیر باف، گرگم بهوا، تریس، لَپر، پادشاه - وزیر و کچه کچه (گل بازی) اشاره نمود.

شکل ۱۱-۳ غذای محلی فتیر مسکه

شکل ۱۲-۳ بازی محلی چلی آقاج

فعالیت

در محل زندگی شما کدام بازی‌ها در میان کودکان و نوجوانان رایج اند؟ یکی از آن‌ها را انتخاب و جدول زیر را کامل کنید :

نام بازی	
تعداد بازیکنان	.....
وسایل بازی	.....
هدف بازی	.....
آثار بازی	.....
شرح بازی	.....

فرهنگ شفاهی (ادبیات فولکلور)

فولکلور مجموعه عقاید، آداب و رسوم، افسانه‌ها، ترانه‌های محلی و تصنیف‌های عامیانه هر قوم و ملتی است. گنجینه‌های فولکلور کردی و ترکی در ترانه‌ها، لالایی‌ها، ضرب‌المثل‌ها، سخنان متداول، معماها، چیستان‌ها و ... به چشم می‌خورد.

بیشتر بدانیم

ترانه‌ها : خراسان شمالی سرزمین ترانه‌ها و آهنگ‌هاست و در هر منطقه آن صدها آهنگ، ترانه، بیت و ... وجود دارد. ترانه‌های کردی، ترکی و ترکمنی شامل اشعار فولکلور کردی، ترکی و ترکمنی است. ترانه‌ها شامل ترانه‌های مذهبی، کار، عشق و ... هستند.

لالایی‌ها: لالایی‌ها نخستین ارتباط کلامی و رابطه هم سخنی مادر با کودک اند که موجب آرامش جسم و روح مادر و کودک می‌شود. وجود کودک تا آنجا برای مادر عزیز و باارزش است که نه تنها با جان و دل از او مراقبت می‌کند، بلکه در ضمن خواندن لالایی از خدا و بزرگان دین هم یاری می‌خواهد.

ضرب المثل‌ها: ضرب المثل‌ها، جلوه‌هایی ارزشمند از فرهنگ مردم استان ماست که در درون خود رویدادهای تاریخی، تجارب، هنجارها و ارزش‌های جامعه را در برمی‌گیرد و از نسلی به نسل دیگر انتقال می‌یابد. اقوام ساکن در استان به زبان خودشان ضرب المثل‌هایی دارند که به برخی از مصطلح‌ترین آنها اشاره می‌شود.

چند نمونه از ضرب المثل‌های ترکی

آن سنه باخ قیرنه آل قراقنه باخ آزن آل: مادرش را نگاه کن دختر بگیر گوشه پارچه را نگاه کن بعد بگیر.

کوره کن نُقل اولر اما اوغل اولمز: داماد شیرین است ولی جای پسر را نمی‌گیرد.

هنز مَجت بنا المته کور عصاسنه گتره: اشاره به فرصت طلبی افراد دارد، هنوز مسجد بنا نشده کور عصایش

را بر می‌دارد.

چند نمونه از ضرب المثل‌های کردی

بنده پخیل، خد پخیل تته: انسان حسود است، خداوند حسود نیست.

برا سر هوه، کُم پره: بگذار سر باشد کلاه زیاد است.

بِ حُکم خد بَلک ز در نارِزه: بی اجازه خداوند برگ از درخت نمی‌افتد.

چند نمونه از ضرب المثل‌های تاتی

پیین دگیا ر بزیم تا بل دگیا بترسین: پایین دهی‌ها را بزیم تا بالا دهی‌ها بترسند.

از تره کیسه قرض نک، قرضم کردی خرج نک: از کسی که تازه از فقری درآمده و دارا شده قرض نگیر و

اگر هم قرض گرفتی خرج نکن.

هنر و صنایع دستی

حضور قومیت‌ها با فرهنگ‌های متنوع، همنشینی جذاب و در خور تحسینی را برای تولیدات صنایع دستی فراهم آورده است. بنابراین بسیاری از نقوش، طرح‌ها و تکنیک‌ها از قومی به قوم دیگر راه یافته، به گونه‌ای که می‌توان مجموعه هنرهای سنتی و صنایع دستی خراسان شمالی را چشم‌اندازی بدیع از تکامل اندیشه‌ها دانست. صنایع دستی عمدتاً در نقاط روستایی استان متمرکز بوده و سهم بسزایی در اقتصاد خانواده‌ها دارد. با توجه به قرار گرفتن استان در مسیر عبور زائران ثامن الحجج (ع)، موقعیت مناسبی جهت تولید، ترویج و ارائه صنایع دستی وجود دارد.

ویژگی‌های فرهنگی استان

مهم‌ترین هنرهای سنتی و صنایع دستی استان شامل گلیم بافی، سفره کردی، نساجی سنتی (چادرشب بافی و ابریشم بافی)، چوخه‌بافی، چاروق دوزی، کلاه کرگی، نمد مالی، جاجیم بافی، فرش و قالیچه، پستی، ساخت سازه‌های سنتی، جوراب بافی، رودوزی و تهیه لباس‌های محلی است.

در بین هنرها و صنایع دستی استان، بافته‌های داری مانند فرش، قالیچه و پستی ترکمنی به دلیل نقوش بسیار زیبا، تنوع رنگ، شکل هندسی و شکستگی خطوط، اصالت طرح و کیفیت مناسب از جایگاه ویژه‌ای در سطح ملی و بین‌المللی برخوردارند.

شکل ۱۳-۳- جاجیم و سفره کردی

شکل ۱۴-۳- چادرشب بافی در روستای روئین

فصل چهارم

پیشینه تاریخی استان خراسان شمالی

درس دهم پیشینه و مفاخر خراسان شمالی

خراسان شمالی پیش از تاریخ

براساس یافته‌های باستان شناسان که مبتنی بر کارهای میدانی و آزمایشگاهی دقیق است، زمان آغاز سکونت انسان در استان به دوره نوسنگی با سفال در حدود ۸۰۰۰ سال پیش می‌رسد. از شواهد دوره نوسنگی با سفال می‌توان به تپه قلعه خان در سملقان و تپه پهلوان در ۴ کیلومتری جنوب غرب شهر جاجرم اشاره نمود. در استان شواهدی از مرحله زندگی غارنشینی پیدا نشده است و آثار موجود در سایت‌های نوسنگی نشان از انسان‌هایی را دارد که به دلیل شرایط طبیعی مناسب، کشاورزی می‌کرده‌اند.

شکل ۲-۴- نمونه‌ای از سنگ نگاره‌های روستای جُربت

شکل ۱-۴- تپه باستانی قلعه خان در سملقان

فعالیت

غیر از آنچه که گفته شد، چند شهر تاریخی و آثار باستانی استان را نام ببرید.

خراسان شمالی در دوره‌های تاریخی

خراسان یعنی خاستگاه برآمدن خورشید؛ خراسان تغییر یافته «خورآسان» یا «خورآیان» است که از دو کلمه «خور» به معنی

خورشید و «آسان» و یا «آیان» به معنی ظاهر شدن و برآمدن است. شواهد موجود نشان می‌دهد که، عده‌ای از آریایی‌ها در ابتدا خراسان را برای اسکان خود انتخاب نموده و در اینجا سکونتگاه‌هایی را بنا نهاده‌اند.

از این جمعیت تازه وارد گروهی در شمال خراسان شامل نسا (مرو در ترکمنستان امروزی به عنوان بخشی از خراسان فرهنگی) و اطراف آن باقی ماندند و نام قبیله خود «پارت» یا «پَرثَو» (Parsava) را بر این سرزمین جدید نهادند. از این سرزمین در کتیبه بیستون که قدیمی‌ترین سند ایرانی محسوب می‌شود، تحت عنوان ایالت «پَرثَوَه» به عنوان یکی از چند ایالت تحت فرمانروایی داریوش اول هخامنشی یاد شده است و خراسان شمالی امروزی یکی از اصلی‌ترین هسته‌های این ایالت به شمار می‌رود.

برای مطالعه

چگونگی شکل‌گیری حکومت اشکانیان

بر اساس اسناد موجود در متون یونانی، اسکندر مقدونی پس از حمله به ایران و فروپاشی حکومت هخامنشی، به سمت مناطق شرقی ایران و از جمله شمال خراسان لشکرکشی کرد. با غلبه اسکندر و جانشینان او (سلوکیان) بر شمال خراسان، شورش و ناآرامی در این منطقه شروع شد. سخت‌گیری‌های سلوکیان حس انتقام‌جویی و بیگانه‌ستیزی را در قبایل پارتی برانگیخت. در این راستا دو برادر به نام‌های آرَشک و تیرداد که از سران قبایل پارتی بودند، شورش را علیه فراکیس والی یکی از مناطق خراسان شمالی، آغاز کردند. آنها توانستند سرزمین پارت را از زیر سلطه سلوکیان خارج نموده و با اعلام پادشاهی آرَشک و تاج‌گذاری او در کنار آتشکده معروف آساک – که مکان آن مشخص نیست – و به روایتی آستوئن، تأسیس شاهنشاهی اشکانی را اعلام نمایند.

حکومت اشکانیان: حکومت اشکانیان نخستین دولت ایرانی در سرزمین‌های شرقی ایران در قرن سوم پیش از میلاد بوده است. پارت‌ها که مراکزی همچون نسا و سپس هکاتوم پیلوس (صد دروازه در هشت کیلومتری دامغان کنونی) از پایتخت‌های اولیه آنان بوده، توانستند بر بسیاری از مناطق فلات ایران و سرزمین‌های اطراف آن تسلط یابند. آنان اگر چه در نخستین سده حکومت خود مورد تهدید و حمله سکاها قرار گرفتند، اما توانستند با غلبه بر مدعیان قدرت همچون امپراتوران روم، یکی از بزرگ‌ترین امپراتوری‌های جهان باستان در ایران را بعد از هخامنشیان، به وجود آورند. دوران شاهنشاهی اشکانیان بر ایران یکی از پررونق‌ترین دوران‌های تاریخی شمال خراسان شمرده می‌شود. علاوه بر رونق و آبادی شهرهایی چون نسا و هکاتوم پیلوس، مناطق و شهرهای دیگری چون اِسْتِوا (حَبْوشان در محدوده شهرستان فاروج) نیز به رشد فوق‌العاده‌ای دست یافتند.

پیشینه تاریخی استان

شکل ۳-۴- حدود پارتیا (خراسان بزرگ) در دوران باستان

از دوره ساسانیان در استان آثار قابل توجهی وجود ندارد و تنها اثر باقیمانده از این دوره آتشکده اسپاخو است.

شکل ۴-۴- آتشکده اسپاخو (دوره ساسانی)

خراسان شمالی پس از ورود اسلام

خراسان شمالی در روزگاران پس از ظهور اسلام به دلیل تحولات مختلف سیاسی و نظامی، شاهد حضور اقوام مهاجم و مهاجر عرب، ترک، مغول، تاتار و اُزبک در خاک خود بود.

بعد از ظهور اسلام و در زمان خلافت عثمان (سال‌های ۳۰ تا ۳۱ هجری قمری)، بخش‌هایی از خراسان شمالی از جمله جاجرم، اسفراین و سملقان توسط عبدالله بن عامر به اشغال اعراب درآمد. رفتارهای نامناسب حُکام عرب، واکنش‌های جدی خراسانیان را به دنبال داشت و نخستین جرقه‌های استقلال طلبی ایران از خلفای اموی و سپس عباسی در سرزمین خراسان زده شد که از آن جمله می‌توان به قیام عبدالله بن طاهر (طاهر ذوالیمینین) و ابومسلم خراسانی در دوره عباسی اشاره نمود.

دوره سامانیان در خراسان را می‌توان دوران طلایی این خطه نام نهاد. حمله چنگیز به شمال خراسان با تخریب‌های زیادی مواجه بود ولی دوره ایلخانان که جانشینان چنگیز بودند، یکی از شکوفاترین دوره‌هاست. خراسان شمالی مرکز ولیعهد نشین دوره ایلخانان بوده است. در این دوره پس از ایجاد ثبات سیاسی - اجتماعی، در شهرهایی چون اسفراین و جاجرم برای نخستین بار در این منطقه اقدام به ضرب سکه شد. خراسان شمالی در دوره تیموریان نقش برجسته‌ای را ایفا نموده است. به نقل از شیخ عارف آذری طی سال‌های ۸۰۰ تا ۸۵۲ ه. ق. اسفراین مرکز حکومت اُلغ بیک بن شاهرخ بوده است.

شکل ۶-۴ چهار طاقی تیموری در روستای زیارت شیروان

شکل ۵-۴ نمونه سکه الجایتو ضرب سال ۷۱۱ ه. ق. در ضرابخانه اسفراین

فعالیت ✓

از آثار تاریخی دوره‌های سلجوقی، مغول و تیموری شهرستان محل زندگی خود گزارشی تهیه کنید و در کلاس

ارائه دهید.

در دوره صفویه اقوام شمالی ازبک و ترکمن به طور مداوم به مرزهای شمال خراسان یورش می‌آوردند. شاه عباس یکم پس از رسیدن به قدرت، برای مقابله با حملات بی‌دری آنان ایلات کرد (کُرمَنج) شادلو، قراچورلو و زعفرانلو ساکن در شمال غرب ایران را به این منطقه کوچاند. با توجه به روحیه دلآوری و سلحشوری کردها، شاه عباس از توان رزمی این قوم استفاده کرد و امنیت را در شمال خراسان برقرار نمود. ایلات کرد در درگیری‌های نظامی دوران صفویه، افشاریه و زندیه نقش مهمی ایفا کردند. کردها به علت اعتقاد به حاکمیت صفویه، هیچ‌گاه به طور کامل زیر سلطه حکومت‌های بعد از صفویه تا ابتدای دوره قاجاریه نرفتند و به دلیل داشتن مذهب مشترک با ساکنان اصلی خراسان، از سلطه سایر مدعیان سیاسی نظیر ازبکان، افغان‌ها و ترکمن‌ها حمایت نکردند و در بسیاری موارد سپر بلای سایر مناطق ایران در برابر حملات این گروه‌ها بودند.

برای مطالعه

جدول ۱-۴- مشاهیر استان خراسان شمالی

ردیف	نام	محل تولد	شهرت
۱	ابوعوانه اسفراینی	اسفراین	نویسنده کتاب المسند
۲	ابویوسف یعقوب بن سلیمان بن داود اسفراینی	اسفراین	مخزن دار کتابخانه نظامیه بغداد و نویسنده بدایع الاخبار و روائع الاشعار و سیرالخلافة
۳	ابوالعباس فضل بن احمد اسفراینی	اسفراین	از وزیران عصر سامانی و غزنوی
۴	ابو محمد اسفراینی	اسفراین	علم حدیث، قرن ۵ هـ.ق.
۵	ابوالحسن علی ابن مهزیار	جاجرم	علم رجال و از صحابه امام رضا، امام جواد و امام هادی (ع)
۶	ابوالمظفر شاهفور بن طاهر بن محمد اسفراینی	اسفراین	اولین نویسنده تفسیر قرآن به زبان فارسی
۷	ابوالمظفر ایبوردی	گیغان	نویسنده کتاب‌های تاریخ ایبورد، نساء ایبورد و البیران
۸	ابوحاتم مظفر اسفزازی	اسفراین	ریاضی دان و منجم قرن ۵ هـ.ق.
۹	ابوعلی جاجرمی	جاجرم	فقیه، عالم و عارف سده ۵ هـ.ق.
۱۰	بابا توکل جلیانی	شیروان	کلید دار و خادم خانه خدا، نویسنده علم التجوم و مختصر المعالی
۱۱	سراج اسفراینی	اسفراین	شاعر دوره خوارزمشاهیان
۱۲	بدر الدین بن عمر جاجرمی	جاجرم	از مشاهیر قرن ۷ هـ.ق.

۱۳	اختر وحدت	بجنورد	نخستین معلم زن بجنوردی
۱۴	شیخ رشیدالدین محمد بیدوازی	اسفراین	عارف و شاعر قرن ۹ ه.ق. و نویسنده ریاض الآفیاض، المصباح و غزلیات
۱۵	محمد بن بدر جاجرمی	جاجرم	از فضلاء سده ۷ و ۸ ه.ق. و نویسنده مونس الأحرار
۱۶	علاءالدین محمد بن احمد بهشتی اسفراینی	اسفراین	ریاضی دان و نویسنده رساله فی الحساب و الجبر و المقابله
۱۷	شیخ آذری	اسفراین	شاعر سده ۸ و ۹، نویسنده آثار سعی الصفا، جواهر الاسرار، بهمن نامه، دیوان اشعار و... .
۱۸	سعدالدین تفتازانی	شیروان	از عالمان قرن ۹ ه.ق. و نویسنده ۲۲ جلد کتاب
۱۹	محمد خراشایی	جاجرم	از فلاسفه و معاصران آخوند خراسانی
۲۰	سید عبدالحی بنی هاشمی	جاجرم	از شاگردان آیت الله آخوند خراسانی، از مخالفان رضاخان و مجتهد قرن ۱۳ ه.ق.
۲۱	آیت الله محمد تقی بجنوردی	جاجرم	از علمای معروف خراسان
۲۲	شیخ عبدالرحیم مقامی مقیم	اسفراین	عالم، عارف، مجتهد و مدرس حوزه علمیه نجف
۲۳	حاج میرزا احمد مرتضوی	جاجرم	از مدافعان مردم و مخالفان حکومت پهلوی
۲۴	شجاع الممالک بجنوردی	بجنورد	اولین مؤسس مدارس نوین برای یتام و مساکین قبل از انقلاب مشروطه در بجنورد
۲۵	حاج ملا عبدالله	شیروان	خطاط و از مؤسسين مدارس نوین دوره فاجاریه در شیروان
۲۶	شعبان خانباشی	شیروان	مؤسس نخستین مدرسه نوین دخترانه منطقه خراسان در سال ۱۲۹۵ ه.ش.
۲۷	ملا عبدالمجید سالک	اسفراین	نویسنده آثاری چون دیوان اشعار، شرح نهج البلاغه و شرح دعای جوشن کبیر در قرن ۱۳ ه.ق.
۲۸	ملا شمس الدین محمد بیدوازی	اسفراین	از شعرای قرن ۱۳ ه.ق.
۲۹	سید محمد حسین حسینی بجنوردی	بجنورد	مؤسس حوزه علمیه سلطانیه بجنورد
۳۰	آیت الله سید حسین بجنوردی	جاجرم	از مدرسان حوزه علمیه نجف
۳۱	کربلایی غلامرضا دلیر	بجنورد	شاعر اهل بیت، نویسنده نسخه‌های تعزیه خوانی و سوگواری امام حسین (ع)

۳۲	سید مرتضی رضوی نژاد(عارف بجنوردی)	جاجرم	شاعر، عارف، معلّم و دارای دیوان شعر
۳۳	دکتر اسماعیل خان سامی(نیرالحکماء)	بجنورد	پزشک معروف بجنورد در اواخر سلسله قاجاریه و بنیانگذار دبیرستان همت بجنورد
۳۴	دکتر حسین سامی راد	بجنورد	مؤسس بهداری خراسان، رئیس بیمارستان امام رضا(ع) مشهد، مؤسس دانشگاه فردوسی و دانشکده پزشکی مشهد، نماینده مردم مشهد در مجلس شورای ملی و مؤلف کتاب‌های «سلامتی و بیماری‌های کودکان» و «پرورش کودکان» و چاپ مقالات علمی به زبان فرانسه

خراسان شمالی قبل از انقلاب اسلامی

با رحلت آیت الله بروجردی رژیم شاه می‌خواست بداند آیا روحانیت هنوز اقتدار دارد؟ رژیم این امتحان را با لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی نمود و نتیجه آن شد که، امام خمینی (ره) به رژیم فهماند که روحانیت بیشتر از گذشته قدرت کسب نموده است. بنابراین رهبر کبیر انقلاب حرکت خود را آغاز نمودند. جامعه روحانیت بجنورد با اطلاع از فتوای امام خمینی (ره) درباره رفتارندوم، «انقلاب سفید» را تحریم کرد. اعلامیه امام مبنی بر تحریم و عدم شرکت در انقلاب شاه و ملت به شهرستان‌ها رسیده و حرکت‌های مردمی را به اوج خود رساند. این قضیه حساسیت دستگاه امنیتی را برانگیخته و سیطره رژیم و همکاری خوانین با دستگاه حاکم، حرکت قیام ۱۵ خرداد در بجنورد را به یک حرکت خزنده و ناشناخته مبدل ساخت که اوج حرکت‌های مردمی در سایر شهرهای استان، آنها را به ماه‌های پیروزی انقلاب نزدیک می‌ساخت. مبارزانی چون آیت الله مهمان‌نواز، حجت‌الاسلام والمسلمین قاسم آرحامی، حجت‌الاسلام والمسلمین برات محمد شادلو، میرزا بابا مرتضوی، حاج حسین پیلتن، منوچهر آروین، فاطمه سلیمی، حبیب الله پایدار و ... در شهر بجنورد حرکت‌های اعتراضی، راهپیمایی‌ها و اعتصابات را رهبری می‌کردند. از نخستین شهدای راه انقلاب در شهرستان بجنورد می‌توان شهیدان حسن آبادی و منصور سیران حصارى را نام برد.

در سایر شهرهای استان نیز حرکت‌ها و قیام‌های مردمی شکل گرفت. به عنوان مثال در شهر شیروان افرادی چون حجت‌الاسلام والمسلمین شهرستانی رئیس حوزه علمیه حکیم، حاج آقا عبدالله کریم زاده، کاظم صبوری، سیدعلی اکبر طاهری، میرزا حسین طاهری و رجبعلی الهی، حرکت‌های انقلابی و راهپیمایی‌ها را رهبری کردند و اولین شهدای انقلاب این شهرستان شهید رمضانعلی خوشقامت و شهید علی تقویان هر دو از معلمین و جامعه فرهنگیان شیروان بودند.

شکل ۴-۷- تصاویری از فعالیت‌ها و راهپیمایی‌های قبل از انقلاب اسلامی در استان

درس یازدهم نقش مردم در دفاع از کیان و مرزهای ایران اسلامی

«هر ملتی که نتواند از خود دفاع کند، زنده نیست.» امام خمینی (ره)

شهیدان استان خراسان شمالی، همچون ستاره در آسمان نورانی ایران اسلامی می‌درخشند. آنها در طول ۸ سال دفاع مقدس، معلم درس استقامت و پایداری بودند. آنها در دامان کوهستان‌های بجنورد، شیروان، اسفراین و فاروج، استواری، در پهنای دشت‌های سرسبز مانه و سملقان، آزادگی و در هوای گرم کویرهای گرمه و جاجرم، استقامت را آموخته بودند.

مردم شهیدپرور استان مانند سایر ملت ایران، در قالب اصناف، سازمان‌ها، ادارات، نیروهای نظامی و انتظامی در دفاع مقدس حضور داشتند. جلوه‌هایی از مشارکت مردم استان در ۸ سال دفاع مقدس را به شرح زیر می‌توان نام برد:

– حضور در جبهه‌ها به صورت داوطلبانه و بسیجی

– تقدیم شهدای بسیار از بسیج مردمی به خصوص در عملیات‌های کربلای ۴ و ۵

– حضور در تیپ‌های لشکر ۵ نصر سپاه پاسداران و گردان‌های فتح‌الله، نصرالله، رسول‌الله، حبیب‌الله، ثارالله، فجرالله، امام

حسین (ع) و ادوات و ...

– حضور مؤثر اقوام کرد، تات، ترک، ترکمن و سایر قومیت‌های استان در تیپ ویژه شهدا به فرماندهی سردار شهید محمود

کاوه

– جمع‌آوری کمک‌های مردمی و ارسال به جبهه‌ها، اهدای خون به مجروحان جنگ و ...

فعالیت

شکل ۹-۴ اعزام نیرو به جبهه‌های جنگ (شهرستان شیروان)

شکل ۸-۴ اعزام نیرو و تجهیزات به جبهه‌های جنگ (بجنورد ۱۳۶۴)

شکل ۱۰-۴- بسیج مستضعفین (شهرستان بجنورد)

در جدول زیر نام و مشخصات تعدادی از عملیات‌هایی که رزمندگان استان در آن حضور داشته‌اند، آورده شده است. با کمک بزرگ‌ترها و دبیر خود جاهای خالی جدول را کامل کنید :

نام عملیات	محور عملیات	رمز عملیات	زمان عملیات	هدف - نتیجه
رمضان	شرق بصره	.....	۶۱/۰۴/۲۳ تا ۱۳۶۱/۰۵/۰۷	انهدام تجهیزات و نیروی انسانی دشمن و تصرف منطقه عمومی زید در خاک عراق
.....	غرب کارون، جنوب غربی اهواز و شمال خرمشهر	یا علی بن ابی طالب (ع)	۱۳۶۱/۰۲/۱۰	آزادسازی خرمشهر، هویزه، پادگان حمید و شلمچه
عاشورا	.....	یا ابا عبدا... الحسین (ع)	۱۳۶۳/۰۷/۲۵	آزادسازی ارتفاعات مرزی میمک و ...
والفجر ۸، معروف به فتح فاو	فاو	یا زهرا (س)	۶۴/۱۱/۲۰ تا ۱۳۶۵/۰۲/۰۹	.....
.....	.....	.....	.....	.....

در دوران دفاع مقدس حدود ۳۵۰۰۰ نفر از استان خراسان شمالی به جبهه‌های نبرد اعزام شدند. از این تعداد ۲۶۲۸ نفر به شهادت رسیدند، ۶۱۷۳ نفر به افتخار جانبازی نائل آمدند و ۳۷۸ نفر نیز از آزادگان سرافراز هستند.

پیشینه تاریخی استان

شکل ۱۲-۴. بازگشت آزادگان استان به میهن اسلامی (بجنورد - ۱۳۶۹)

شکل ۱۱-۴. اهدایی اهالی شهرستان بجنورد به جبهه (مؤسسه خیریه خاتم الانبیاء و هلال احمر)

در ۹ نقطه از شهرستان‌های استان، پیکر پاک ۳۱ شهید گمنام دفن شده که در هر یک بنای یادبودی ایجاد شده است.

شکل ۱۴-۴. موقعیت حرم شهدای گمنام در استان

شکل ۱۳-۴. حرم شهدای گمنام - شهر بجنورد

فعالیت

- وصیت نامه یکی از شهدای محل سکونت خود را تهیه کنید و در کلاس ارائه دهید.

مشارکت ارگان‌ها و نهادهای غیر رزمی استان در دفاع مقدس

۱- جهاد سازندگی: ستاد پشتیبانی جنگ جهاد سازندگی استان علاوه بر اعزام ۶۵۰۰ رزمنده جهادگر و نیروی فنی - مهندسی، ایثار ۳۹ جهادگر شهید، بیش از ۵۰۰ نفر جانباز، ۸ نفر آزاده، و اعزام ده‌ها کمپرسی و ماشین آلات راه‌سازی، نیازهای مختلف جنگ در جبهه‌های غرب و جنوب کشور را تأمین نمود.

۲- آموزش و پرورش: این ارگان علاوه بر حضور فعال در جبهه‌های جنگ و تقدیم ۵۹ شهید فرهنگی و ۳۷۲ دانش آموز شهید، در تأمین مایحتاج رزمندگان اسلام پیشقدم بوده است. فعالیت‌های فرهنگی و تبلیغاتی این دستگاه در آماده سازی سایر اقشار جامعه برای شرکت در دفاع مقدس دارای اهمیت زیاد است.

۳- جمعیت هلال احمر: این جمعیت ۱۲ نفر از بهترین نیروهایش را تقدیم حفظ و حراست از دستاوردهای انقلاب اسلامی نموده است. جمع آوری هدایای مردمی و ارسال آن به جبهه، تأمین نیروهای تخصصی جبهه مانند پزشک و امدادگر توسط واحد امداد جبهه، استقرار نقاهت‌گاه جمعیت هلال احمر با ۱۲۰۰ تخت برای استراحت و مداوای اولیه رزمندگان مجروح و شیمیایی در اهواز، از دیگر اقدامات جمعیت هلال احمر استان می‌باشد.

قسمتی از وصیت‌نامه شهید عبدالرضا زبیبی: «جوانان، مراقب خودتان باشید که در قرآن است که می‌فرماید: در جوانی خود را از گناه نگه دارید و تقوا پیشه کنید و به تهذیب نفس خود پردازید.»

قسمتی از وصیت‌نامه شهید علی احمدزاده: «ای دانش‌آموزان با ایمان، نباید سنگر مدرسه را خالی کنید زیرا انقلاب اسلامی ما به متخصص‌های با ایمان و متعهد و با اخلاص نیاز دارد.»

برای مطالعه

سردار شهید: رجبعلی محمدزاده
فرمانده سپاه سلمان سیستان و بلوچستان

سردار شهید: ایرج رستمی
جاننشین شهید چمران در ستاد جنگ‌های نامنظم

پیشینه تاریخی استان

سردار شهید : وهب اصغری راد
فرمانده مخابرات تیپ ویژه شهدا

سردار شهید : جلال الدین موفق یامی
معاون تیپ امام صادق (ع)

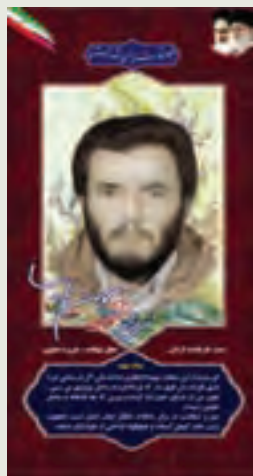
سردار شهید : حاج محمد فرومندی
قائم مقام لشکر ۵ نصر

امیر شهید : محمد علی صفا
فرمانده گردان تکاوران نداجا،
شکارچی تانک و رزمی کار

سردار شهید : محمد جواد محمد نیا
فرمانده تیپ

سردار شهید : بهمن پارسا
فرمانده گردان

سردار شهید : حاج مهدی وحیدی
فرمانده محور لشکر ۵ نصر

برای مطالعه

جدول ۲-۴- اسامی و مشخصات سرداران - نمایندگان شهید استان خراسان شمالی

ردیف	شهرستان	نام خانوادگی	نام	سمت	تاریخ شهادت	محل شهادت
۱	اسفراین	پیرزاده	علی اصغر	معاون تیپ ویژه شهداء	۸ / ۱ / ۶۵	مربوان
۲	اسفراین	مرادیان	علی اکبر	فرمانده گردان	۲۲ / ۱۲ / ۶۴	فاو
۳	اسفراین	قنبری	محمد	فرمانده گردان	۱ / ۵ / ۶۱	کامیاران
۴	اسفراین	محرابی صالح آبادی	حمزه	معاون گردان	۲۴ / ۲ / ۶۱	شلمچه (عملیات رمضان)
۵	اسفراین	عاقبتی	فرح الله	فرمانده گردان	۸ / ۱۲ / ۶۰	تنگه جزابه
۶	اسفراین	خردمندی	حسین	فرمانده اطلاعات عملیات	۴ / ۳ / ۶۱	تنگه جزابه
۷	اسفراین	رباط سرپوشی	علی اکبر	فرمانده گردان	۳ / ۸ / ۶۱	سومار
۸	اسفراین	عیسی زاده	محمود	فرمانده گردان	۲۹ / ۸ / ۶۲	پنجوین
۹	اسفراین	شجعی	سید ابراهیم	فرمانده گردان	۲۳ / ۱۱ / ۶۴	فاو
۱۰	اسفراین	فرومندی	حاج محمد	قائم مقام لشکر	۲۰ / ۱۰ / ۶۵	کربلای ۵
۱۱	بجنورد	حسین زاده	سید محمد	مسئول محور لشکر	۳۱ / ۲ / ۶۵	مهران
۱۲	بجنورد	اسعدی	اسدالله	فرمانده گردان	۲۵ / ۱۲ / ۶۳	جزیره مجنون
۱۳	بجنورد	ایرانلو	محمد	جانشین گردان	۱۲ / ۱۲ / ۶۵	شلمچه
۱۴	بجنورد	گنابادی	غلامعلی	جانشین گردان	۲۳ / ۱۰ / ۶۵	شلمچه
۱۵	بجنورد	نوری	رستمعلی	فرمانده گردان	۲۹ / ۹ / ۷۰	محور حسینی
۱۶	بجنورد	قدوسی مقدم	عباسعلی	مسئول بهداری لشکر	۱۰ / ۵ / ۶۲	مهران
۱۷	بجنورد	منفردی	قنبر علی	فرمانده گردان	۱۵ / ۱ / ۶۳	سراوان
۱۸	بجنورد	بھاری	خلیل الله	فرمانده گردان	۳ / ۲ / ۶۵	مربوان
۱۹	بجنورد	گربوانی	داوود	فرمانده گردان	۵ / ۱ / ۶۱	شوش
۲۰	بجنورد	آل نبی	سید ابراهیم	فرمانده گردان	۱۸ / ۹ / ۶۶	عملیات نصر ۸
۲۱	بجنورد	رمضانی	علی	فرمانده گردان	۲۵ / ۱ / ۶۶	ماووت

پیشینه تاریخی استان

کربلای ۵	۶۵/۱۰/۲۳	فرمانده گردان	حاج حسن	محقّر	بجنورد	۲۲
اقدام تروریستی	۸۸/۰۷/۲۶	فرمانده سپاه	رجبعلی	محمد زاده	بجنورد	۲۳
قلاوزان	۶۵/۰۲/۲۹	فرمانده گردان	سید محمد	محبوب	شیروان	۲۴
کربلای ۵	۶۵/۱۰/۲۴	فرمانده گردان	حسین	محمودی	شیروان	۲۵
شلمچه	۶۵/۱۰/۲۲	فرمانده گردان	انوشیروان	رضایی فاضل	شیروان	۲۶
قلاوزان	۶۳/۱۲/۲۱	فرمانده گردان	ابوالفضل	شاکری	شیروان	۲۷
میمک	۶۳/۰۷/۲۹	فرمانده گردان	رحیم	برزگر	شیروان	۲۸
جزیره مجنون	۶۷/۰۴/۰۴	فرمانده گردان	بهمن	پارسا	شیروان	۲۹
میمک	۶۳/۰۷/۲۷	فرمانده گردان	محمد علی	عباسی	فاروج	۳۰
قلاوزان	۶۵/۰۲/۲۹	فرمانده گردان	مهدی	شوشتری	فاروج	۳۱
کربلای ۵	۶۵/۱۰/۰۴	معاون تیپ	جلال الدین	موفق یامی	فاروج	۳۲
مهران	۶۵/۰۲/۳۱	فرمانده گردان	علی اکبر	میرزایی	گرمه	۳۳
فاو	۶۵/۰۹/۰۳	مسئول تعاون لشکر ۵ نصر	اسماعیل	رمضانی	گرمه	۳۴
فکّه	۶۲/۰۱/۲۴	فرمانده گردان	محمد حسین	عسگر زاده	گرمه	۳۵
سردشت	۶۲/۰۷/۰۲	معاون فرمانده گردان	عباس	محرابی	گرمه	۳۶
جزیره مجنون	۶۲/۱۲/۰۱	فرمانده تیپ	محمد جواد	محمد نیا	گرمه	۳۷
خرمشهر	۶۵/۱۰/۱۹	مسئول عملیات تیپ	محمود	محمد نیا	گرمه	۳۸
بجنورد(جانباز شهید)	۸۷/۰۹/۲۱	فرمانده مخابرات تیپ	وّهّب	اصغری راد	جاجرم	۳۹
دهلاویه	۶۰/۰۳/۳۱	جانشین شهید چمران	ایرج	رستمی	مانه و سملقان	۴۰
سرو	۶۳/۱۰/۱۵	فرمانده گردان	سید نور الله	یزدانی	مانه و سملقان	۴۱
کربلای ۵(شلمچه)	۶۵/۱۰/۲۵	مسئول بهداری	علی	نجفی	مانه و سملقان	۴۲
شلمچه	۶۵/۱۲/۱۲	جانشین گردان	شاه رضا	رضایی	مانه و سملقان	۴۳
ماوت	۶۶/۱۲/۲۴	جانشین گردان	رمضانعلی	صمدی	مانه و سملقان	۴۴
کربلای ۵	۶۵/۱۱/۱۷	فرمانده گردان	محمد ولی	پاکدل	مانه و سملقان	۴۵
قلاوزان	۶۵/۰۴/۱۳	معاون فرمانده گردان	قربانعلی	براتی	مانه و سملقان	۴۶

عملیات بدر	۶۵/۱۲/۲۵	فرماندهٔ محور لشکر	حاج مهدی	وحیدی	مانه و سملقان	۴۷
ماوت(عملیات بیت المقدس)	۶۶/۱۰/۲۵	فرماندهٔ گردان	محمد رحیم	حسن زاده	مانه و سملقان	۴۸
سانحهٔ هوایی	۶۴/۱۲/۰۱	نمایندهٔ مجلس شورای اسلامی	محمد	کلاته	بجنورد	۴۹
دفتر حزب جمهوری اسلامی	۶۰/۰۴/۰۷	نمایندهٔ مجلس شورای اسلامی	قاسم	صادقی	گرمه	۵۰
دفتر حزب جمهوری اسلامی	۶۰/۰۴/۰۷	نمایندهٔ مجلس شورای اسلامی	محمد حسن	طیبی	اسفراین	۵۱

فصل پنجم

توانمندی‌های استان خراسان شمالی

درس دوازدهم توانمندی‌های علمی، فرهنگی و محیطی استان

شهر بجنورد که از سال ۱۳۸۳ تاکنون به عنوان مرکز استان تعیین شده، از کانون‌های عمده تجمع جمعیت و امکانات علمی و فرهنگی استان بوده و از موقعیت سیاسی - اداری ویژه‌ای برخوردار شده است.

مراکز مهم علمی استان

همان طور که اشاره شد، پیشینه تاریخی استان به دوره نوسنگی با سفال در حدود ۸۰۰۰ سال پیش می‌رسد. در برخی از محوطه‌های تاریخی کشف شده استان آثاری از ارتباط آن با نقاط دوردست و خارج از فلات ایران مشاهده گردیده که معرف پویایی فرهنگ‌های منطقه در دوران پیش از تاریخ است.

استان با داشتن ۹ واحد دانشگاهی، مؤسسه آموزش عالی (دولتی و خصوصی) و مراکز پژوهشی شامل دانشگاه‌های بجنورد، علوم پزشکی، پیام نور، جامع علمی - کاربردی، فرهنگیان، فنی و حرفه ای دارالفنون، آزاد اسلامی، مؤسسات آموزش عالی اشراق و حکیمان و پارک علم و فناوری، بخشی از مراکز آموزش عالی کشور را در خود جای داده است.

شکل ۲-۵- دانشگاه پیام نور خراسان شمالی

شکل ۱-۵- دانشگاه بجنورد

فعالیت

در مورد یکی از شخصیت‌های علمی و فرهنگی استان گزارشی کوتاه تهیه کنید و در کلاس ارائه دهید.

قابلیت‌ها و جاذبه‌های گردشگری استان

* به عکس‌های زیر نگاه کنید و بگویید چرا استان ما جزء استان‌های برتر کشور در زمینه گردشگری است.

شکل ۳-۵- برخی از چشم‌اندازهای گردشگری استان

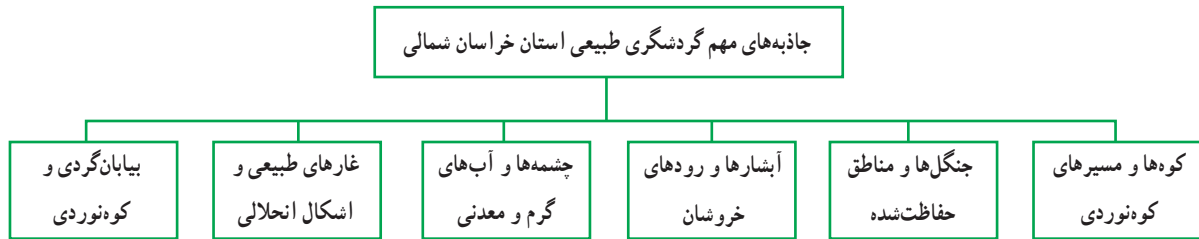
استان ما دروازه شمالی خراسان بزرگ محسوب می‌شود و از جاذبه‌های گردشگری زیادی برخوردار است. به طوری که در سند ملی توسعه استان، گردشگری بعد از کشاورزی و صنعت به عنوان «محور سوم توسعه استان» معرفی شده است. موقعیت جغرافیایی، چشم‌اندازهای زیبای طبیعی، منابع طبیعی، وجود اقوام مختلف، تمدن کهن و غنای فرهنگی از عوامل مؤثر در جذب گردشگر به شمار

می آیند. جاذبه‌های گردشگری استان را می‌توان به جاذبه‌های طبیعی و تاریخی، مذهبی، فرهنگی و هنری تقسیم کرد.

الف) جاذبه‌های طبیعی

* با در نظر گرفتن شکل‌های ۴-۵ و ۵-۵، بگوئید که مهمترین جاذبه‌های طبیعت گردی شهرستان محل زندگی شما کدامند.

شکل ۴-۵- تقسیم بندی جاذبه‌های طبیعی استان

شکل ۵-۵- برخی از جاذبه‌های طبیعی استان

با توجه به تنوع آب و هوا، انواع پوشش گیاهی، مناطق نیمه بیابانی، کوه‌ها، دشت‌ها، دره‌ها، آبشارها، دریاچه‌های پشت سدها، پارک‌ها و مناطق حفاظت شده و ... استان ما از مناطق مهم گردشگری کشور محسوب می‌شود.

۱- جنگل‌ها و مناطق حفاظت شده: جنگل‌های انبوه و حفاظت شده قورخود، پارک میرزاابیلو و جنگل‌های بلوط در شهرستان مانه و سملقان، جنگل‌های شهرستان گرمه، پارک‌های ملی ساریگل و سالوک در شهرستان اسفراین، منطقه حفاظت شده گلیل سَرانی شیروان و پناهگاه حیات وحش میاندشت جاجرم، به علت وجود مناظر دیدنی و گونه‌های متنوع گیاهی و جانوری از مناطق دیدنی استان به شمار می‌روند.

شکل ۷-۵ یوزپلنگ آسیابی در پناهگاه حیات وحش میاندشت

شکل ۶-۵ جنگل‌های آلمه در شهرستان مانه و سملقان

۲- نواحی کوهستانی: از چشم‌اندازهای کم‌نظیر و دیدنی، دره‌های سرسبز و رودهای پر آب، دریاچه‌های پشت سدها، آبشارهای فراوان و غارهای زیبای استان می‌توان به دره‌های سرسبز شیروان، بازخانه، چناران، فیروزه، درکش، هاور، شیرآباد، روئین، بیدواز، استاد - خسرویه، گلیان، باغ درّه، قلعه زو؛ آبشارهای بیار، حمید، دام چیک، کهنه اوغاز، ایزی، اسطرخ، زوارم، توی، اسفجیر، قرجه رباط، بارگه؛ غارهای گنج کوه، گفتَرک درق، آرمادلو، بیدک، گسک، پوستین دوز؛ پارک‌های جنگلی و تفریحی بابامان، بش قارداش و گوی نیک و برف اندیل^۱های آق کمر اشاره کرد. همچنین دامنه‌های سرسبز ارتفاعات آلاداغ و کپه داغ نظیر شاه جهان، گلیل، سالوک، می‌سی نو، قورخود، یامان داغی، بُزداغی برای ورزش‌های زمستانی، کوه نوردی و صخره نوردی مناسب‌اند.

۳- آب‌های گرم و معدنی: آب‌های گرم و معدنی استان به علت داشتن مواد معدنی مفید، خاصیت درمانی و برخوردار بودن از دمای مناسب ناشی از زمین گرمایی و واکنش‌های شیمیایی، از جاذبه‌های مهم گردشگری به شمار می‌آیند. از جمله آنها می‌توان به آب‌های گرم و معدنی ایوب گیفان، قراجه و بش قارداش بجنورد، مهمانک سملقان، مختومی شیروان و ... اشاره نمود.

۱- «برف اندیل» عبارت است از انباشتگی توده‌های برف در دامنه‌های پشت به باد مناطق مرتفع کوهستانی. برف‌ها با تراکم در دامنه‌های مقعر کوه تا مدت طولانی در فصل تابستان

باقی می‌مانند. اهالی و عشایر منطقه از آب حاصل از ذوب این برف‌ها به منظور شرب دام‌های خود استفاده می‌کنند.

شکل ۹-۵- آب گرم ایوب در گیفان

شکل ۸-۵- دره سریوان در بخش مرکزی شهرستان بجنورد

شکل ۱۱-۵- مناظر طبیعی در اطراف روستای دشت

شکل ۱۰-۵- دامنه‌های سرسبز گلیل در شهرستان شیروان

شکل ۱۳-۵- پارک ملی ساریگل در شهرستان اسفراین

شکل ۱۲-۵- دره استاد - خسرویه در شهرستان فاروج

شکل ۱۵-۵- ورودی غار گنج کوه در شهرستان جاجرم

شکل ۱۴-۵- فرسایش آبی و انحلالی حلقه زو در مانه و سملقان

۴- بیابان گردی و کویرنوردی : عرصه‌های نیمه بیابانی استان بیشتر در محدوده شهرستان جاجرم قرار دارند. ساعات آفتابی زیاد، شب‌های با آسمان صاف، مکان‌های خلوت، محیط‌های دست نخورده، دشت سرها، روبدوها (تپه‌های گیاهی)، خشک‌رودها، دق‌ها (جلگه‌های رسی)، کویرهای پف کرده و سبخاها (سطوح نمکی) از جاذبه‌های گردشگری این مناطق به شمار می‌روند.

فعالیت

با توجه به آنچه تاکنون آموخته اید، به سؤالات زیر پاسخ دهید :

- ۱- در شهرستان محل زندگی شما کدام جاذبه‌های طبیعی دیگری وجود دارند؟ گردشگران از کدام یک بیشتر بازدید می‌کنند؟
- ۲- بررسی کنید که گردشگری در شهرستان محل زندگی شما چه اثراتی روی محیط و چشم اندازهای طبیعی گذاشته است؟

برای مطالعه

جدول ۱-۵- جاذبه‌های طبیعی قابل دسترسی و بازدید گردشگران در استان

ردیف	مکان جاذب گردشگری	شهرستان	نوع راه	فاصله با نزدیک‌ترین شهر	ویژگی ناحیه
۱	دره بازخانه - پاقله	بجنورد	آسفالته	۸ کیلومتری جنوب شرقی بجنورد	تفریحی
۲	دره فیروزه - گریوان	بجنورد	آسفالته	۲۰ کیلومتری جنوب بجنورد	تفریحی
۳	دره بیلاقی زوارم (دره بهشت)	شیروان	آسفالته	۲۸ کیلومتری جنوب غربی شیروان	تفریحی
۴	دره بیدواز	اسفراین	آسفالته	۱۷ کیلومتری شمال شرق اسفراین	تفریحی
۵	دره سریوان	بجنورد	آسفالته - شوسه	۲۵ کیلومتری غرب بجنورد	تفریحی
۶	دره نوده - چناران	بجنورد	آسفالته	۳۰ کیلومتری شرق بجنورد	تفریحی
۷	غار پوستین‌دوز	شیروان	آسفالته	۲ کیلومتری شهر لوجلی	طبیعی
۸	منطقه بیلاقی کلیل‌سرانی	شیروان	آسفالته - شوسه	۸۰ کیلومتری شمال شیروان	طبیعی
۹	پارک جنگلی گوی نیک	بجنورد	آسفالته	۱۵ کیلومتری شمال غرب شهر راز	تفریحی
۱۰	دژ طبیعی آلمادوشن	بجنورد	آسفالته - شوسه	۴۰ کیلومتری شمال شهر راز	طبیعی - تفریحی
۱۱	موزه حیات وحش رباط قره‌بیل	مانه و سملقان	آسفالته	۷۰ کیلومتری غرب آشنخانه	علمی - تفریحی
۱۲	دره استاد - خسرویه	فاروج	آسفالته - شوسه	۲۵ کیلومتری جنوب غربی فاروج	تفریحی
۱۳	دره درکش	مانه و سملقان	آسفالته	۳۲ کیلومتری جنوب غرب آشنخانه	تفریحی

تفریحی	۹۰ کیلومتری غرب آشخانه	آسفالته	مانه و سملقان	جنگل آلمه	۱۴
تفریحی	۴۰ کیلومتری جنوب غرب آشخانه	آسفالته	مانه و سملقان	جنگل جوزک	۱۵
تاریخی - تفریحی	۲۴ کیلومتری شمال غرب شیروان	آسفالته - شوسه	شیروان	دره قلعه زو	۱۶
تفریحی	۲۳ کیلومتری جنوب شیروان	آسفالته	شیروان	دره گلیان	۱۷
آبدرمانی - ورزشی - تفریحی	۹۰ کیلومتری شمال شرق بجنورد	آسفالته - شوسه	بجنورد	آب گرم ایوب	۱۸
طبیعی	۱۵ کیلومتری جنوب شرق بجنورد	آسفالته - شوسه	بجنورد	آبشار حمید	۱۹
طبیعی - ورزشی - تفریحی	۲۰ کیلومتری جنوب بجنورد	آسفالته	بجنورد	گردنه اسدلی و دامنه های شمالی الاداغ	۲۰
آبدرمانی - طبیعی - تفریحی	۲۵ کیلومتری شمال غرب بجنورد	آسفالته - شوسه	بجنورد	آب گرم روستای قراجه	۲۱
آبدرمانی - طبیعی - تفریحی	۸ کیلومتری غرب شهر آشخانه	آسفالته	مانه و سملقان	آب گرم مهمانک	۲۲
طبیعی - تفریحی	۸ کیلومتری جنوب شرق شهر آشخانه	آسفالته	مانه و سملقان	آبشار و تئداب بیار	۲۳
طبیعی - تفریحی	۴۲ کیلومتری جنوب غربی بجنورد	آسفالته - شوسه - خاکی	بجنورد	دشت مرجان	۲۴
طبیعی - ورزشی	شمال شرق اسفراین	آسفالته - شوسه - خاکی	اسفراین	ارتفاعات شاه جهان	۲۵
طبیعی - ورزشی	۳۵ کیلومتری جنوب بجنورد	آسفالته - شوسه - خاکی	بجنورد	ارتفاعات سالوک	۲۶
طبیعی - ورزشی	۳۰ کیلومتری جنوب غرب بجنورد	آسفالته - شوسه - خاکی	بجنورد	ارتفاعات آاداغ	۲۷
طبیعی - ورزشی - آگروتوریسم	جنوب غرب آشخانه	آسفالته - شوسه - خاکی	مانه و سملقان	ارتفاعات یامان داغی	۲۸
طبیعی - ورزشی	جنوب شرق شوقان	آسفالته - شوسه - خاکی	جاجرم	کوه بهار	۲۹
طبیعی - ورزشی	۱۹ کیلومتری شمال غرب بجنورد	آسفالته - شوسه	بجنورد	کوه آخور داغ	۳۰
طبیعی - ورزشی	غرب شهر آشخانه	آسفالته - شوسه - خاکی	مانه و سملقان	تخت ایران	۳۱
طبیعی - ورزشی	۱۰۰ کیلومتری شمال شرق بجنورد	آسفالته - شوسه - خاکی	بجنورد	کوه می سی نو	۳۲
طبیعی - ورزشی	شمال شهر آشخانه	آسفالته - شوسه - خاکی	مانه و سملقان	کوه بُزداغی	۳۳

توانمندی‌های استان

ب) جاذبه‌های تاریخی، مذهبی، فرهنگی و هنری
* آیا می‌دانید که استان خراسان شمالی یکی از کانون‌های فرهنگ و تاریخ در کشورمان است و در این زمینه از آثار نسبتاً زیادی برخوردار است؟
به تصاویر زیر نگاه کنید. آیا می‌توانید تعیین کنید که هر یک از تصاویر بیانگر کدام نوع از جاذبه‌ها هستند؟

شکل ۱۶-۵. برخی از جاذبه‌های تاریخی، مذهبی، فرهنگی و هنری استان

از آنجا که استان ما از پیشینه تاریخی کهن برخوردار است و همواره یکی از کانون‌های فرهنگ، تمدن و دین باوری ایران زمین بوده است، دارای جاذبه‌های مهم تاریخی، مذهبی، فرهنگی و هنری می‌باشد که مهمترین آنها به شرح زیر معرفی می‌شوند:

۱- جاذبه‌های تاریخی: مهم‌ترین جاذبه‌های تاریخی استان عبارتند از:

- قلعه جلال الدین در گرमे

- شهر تاریخی بلقیس اسفراین

- قلعه صلوک بالاتر از روستای زاری در اسفراین

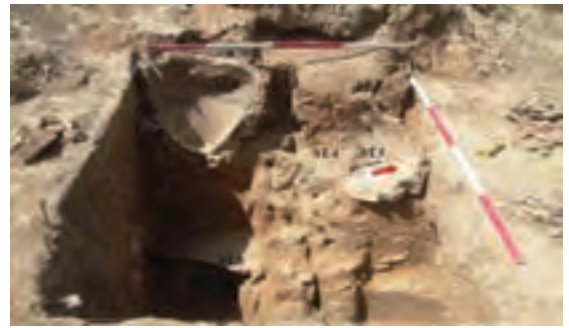
- آینه خانه مفخم بجنورد

- عمارت مفخم بجنورد
- تپه ارگ (تپه نادری) شیروان
- تپه تاریخی خان در مانه و سملقان
- آتشکده اسپاخو در مانه و سملقان
- رباط قره بیل در گرمه
- رباط یا کاروانسرای قلّی در جاجرم

شکل ۱۸-۵- قلعه صلوک از قلاع اسماعیلیه در اسفراین

شکل ۱۷-۵- کارش‌های انجام شده در پایگاه تپه قلعه خان

شکل ۲۰-۵- عمارت تاریخی مفخم در شهر بجنورد

شکل ۱۹-۵- آتشکده اسپاخو در مانه و سملقان

۲- اماکن مذهبی : مراکز مذهبی بسیاری در استان وجود دارند که از آن جمله می‌توان به اماکن زیر اشاره نمود :

- بقعه سلطان سید عباس (معصوم زاده) در بجنورد
- بقعه خواجه علی بن مهزیار در جاجرم
- امام زاده احمد بن موسی در اسفراین
- امام زاده حمزه رضا در زیارت شیروان
- امام زاده دلاور در آشنخانه
- امام زاده سلطان جعفر در سیاه دشت فاروج

توانمندی‌های استان

شکل ۲۲-۵- امامزاده حمزه رضا در زیارت شیروان

شکل ۲۱-۵- امامزاده دلاور در آشخانه

شکل ۲۴-۵- آستانه مقدس امامزاده اسماعیل در بابا امان بجنورد

شکل ۲۳-۵- امامزاده سلطان جعفر در سیاه دشت فاروج

فعالیت ✓

در مورد یکی از مکان‌های مذهبی شهرستان محل زندگی خود تحقیق کنید و در کلاس ارائه دهید.

- ۳- موزه‌ها : استان ما به دلیل برخورداری از شرایط خاص زیست محیطی، تاریخی و فرهنگی دارای موزه‌های زیر است :
- موزه باستان شناسی در مجموعه تاریخی - فرهنگی مفتح
  - موزه‌های مردم شناسی در مجموعه تاریخی - فرهنگی مفتح بجنورد، قلعه جلال‌الدین در گرمه، جاجرم و فاروج
  - موزه نسخ خطی در مجموعه تاریخی - فرهنگی مفتح
  - موزه حیات وحش رباط قره بیل در شهرستان مانه و سملقان

شکل ۲۷-۵- موزه حیات وحش رباط قره بیل

شکل ۲۶-۵- موزه نسخ خطی مفخم

شکل ۲۵-۵- موزه باستان شناسی بجنورد

۴- هنرهای سنتی و صنایع دستی : قالیچه و پشتی ترکمنی، گلیم، جاجیم، چادر شب ابریشمی، کلاه کُرکی، چاروق دوزی، پوستین دوزی و زین سازی، از مهم ترین صنایع دستی استان محسوب می شوند و علاوه بر این لباس های محلی و سنتی اهمیت خاصی دارند.

۵- سوغاتی ها : سوغاتی ها از ارکان مهم گردشگری محسوب می شوند. هر استان به فراخور ویژگی های محیطی، اقتصادی و فرهنگی سوغاتی های خاص خود را دارد. از مهم ترین سوغاتی های استان می توان به شکر پنیر بجنورد، قره قروت اسفراین، چادر شب روئین، آجیل فاروج و سَمَنوی درق و ... اشاره نمود.

برای مطالعه

جدول ۲-۵- آثار و جاذبه های تاریخی، فرهنگی، مذهبی و هنری استان

ردیف	مکان جاذب گردشگری	شهرستان	نوع راه	فاصله با نزدیکترین شهر	ویژگی ناحیه
۱	پارک باباامان	بجنورد	آسفالته	۱۰ کیلومتری شرق بجنورد	تفریحی
۲	تفرجگاه بش قارداش	بجنورد	آسفالته	۵ کیلومتری جنوب بجنورد	تاریخی - تفریحی و ورزشی
۳	عمارت مفخم	بجنورد	آسفالته	داخل شهر بجنورد	تاریخی
۴	آئینه خانه مفخم	بجنورد	آسفالته	داخل شهر بجنورد	تاریخی

توانمندی های استان

۵	مقبره الشهداء واقع لهاک خان	بجنورد	آسفالته	داخل شهر بجنورد	تاریخی
۶	باغ مزار گرمه	گرمه	آسفالته	داخل شهر گرمه	تاریخی - مذهبی
۷	باغ علی آباد	بجنورد	آسفالته	۵ کیلومتری شمال و شمال شرق بجنورد	تاریخی
۸	چهارطاقی تیموری	شیروان	آسفالته	۶ کیلومتری شمال غرب شیروان	تاریخی
۹	برج و باروی تیموری	شیروان	آسفالته - شوسه	۲۵ کیلومتری شمال غرب شیروان	تاریخی
۱۰	شهر بلقیس	اسفراین	آسفالته	۳ کیلومتری جنوب اسفراین	تاریخی
۱۱	قلعه صعلوک	اسفراین	آسفالته - شوسه و پیاده	انتهای دره زاری در اسفراین	تفریحی
۱۲	پارک تفریحی شهر شوقان	جاجرم	آسفالته	داخل شهر شوقان	تفریحی
۱۳	روستای هدف گردشگری دشت	گرمه	آسفالته	۸۵ کیلومتری غرب آشخانه	تفریحی - طبیعی
۱۴	روستای هدف گردشگری اسفیدان	بجنورد	آسفالته	۴۰ کیلومتری جنوب شرقی بجنورد	طبیعی - فرهنگی - تاریخی
۱۵	روستای هدف گردشگری روئین	اسفراین	آسفالته	۲۷ کیلومتری شمال اسفراین	طبیعی - فرهنگی - ورزشی
۱۶	روستای هدف گردشگری درکش	مانه و سملقان	آسفالته	۳۲ کیلومتری غرب آشخانه	طبیعی
۱۷	منطقه نمونه گردشگری اسطرخی	شیروان	آسفالته - شوسه	۲۸ کیلومتری جنوب شیروان	طبیعی - علمی
۱۸	منطقه نمونه گردشگری رئین	بجنورد	آسفالته - شوسه	۳۸ کیلومتری جنوب غرب بجنورد	تفریحی - ورزشی
۱۹	منطقه نمونه گردشگری شیرآباد	مانه و سملقان	آسفالته	۱۰ کیلومتری جنوب غرب آشخانه	طبیعی
۲۰	منطقه نمونه گردشگری بازخانه	بجنورد	آسفالته	۸ کیلومتری جنوب و جنوب شرق بجنورد	طبیعی

مناطق نمونه ملی - استانی : این مکان ها که به عنوان مناطق نمونه ملی - استانی از سوی سازمان میراث فرهنگی معرفی و مطالعه شده اند، به منظور جذب گردشگران ملی و استانی در این مناطق سرمایه گذاری می شود. در استان ما دو منطقه نمونه ملی - استانی بابامان و بش قارداش در شهرستان بجنورد وجود دارد.

شکل ۲۹-۵- نمایی از منطقه نمونه ملی بابامان

شکل ۲۸-۵- نمایی از منطقه نمونه ملی بش قارداش

روستاهای هدف و مناطق نمونه گردشگری استانی : این مکان‌ها به منظور جذب گردشگران استانی و استان‌های همجوار به عنوان مناطق نمونه استانی از سوی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری معرفی، مطالعه و پشتیبانی می‌شوند. هدف از انتخاب این روستاها حفظ فضای فیزیکی، بافت تاریخی و آشنا ساختن مردم سایر نقاط با فرهنگ و آیین‌های زندگی بومیان و ایجاد فرصت‌های شغلی و افزایش درآمد است. در استان ما در حال حاضر ۲۴ منطقه نمونه وجود دارد که به برخی از آنها اشاره می‌شود :

– دره اسطرخی	– دره باقلعه	– دره بیلاقی زوارم
– تخت ایران	– منطقه فیروزه	– دره بیلاقی روئین
– منطقه قورخود	– روستای هدف رئین	– دره استاد – خسرویه
– دره میلانلو در اسفراین	– منطقه گلیل سرانی	– دره درکش
– آبگرم ایوب	– منطقه یامان داغی	– روستای هدف اسفیدان
– قلعه زو در شیروان	– منطقه بیدواز	– منطقه کشانک
– دره بازخانه	– منطقه شیرآباد	

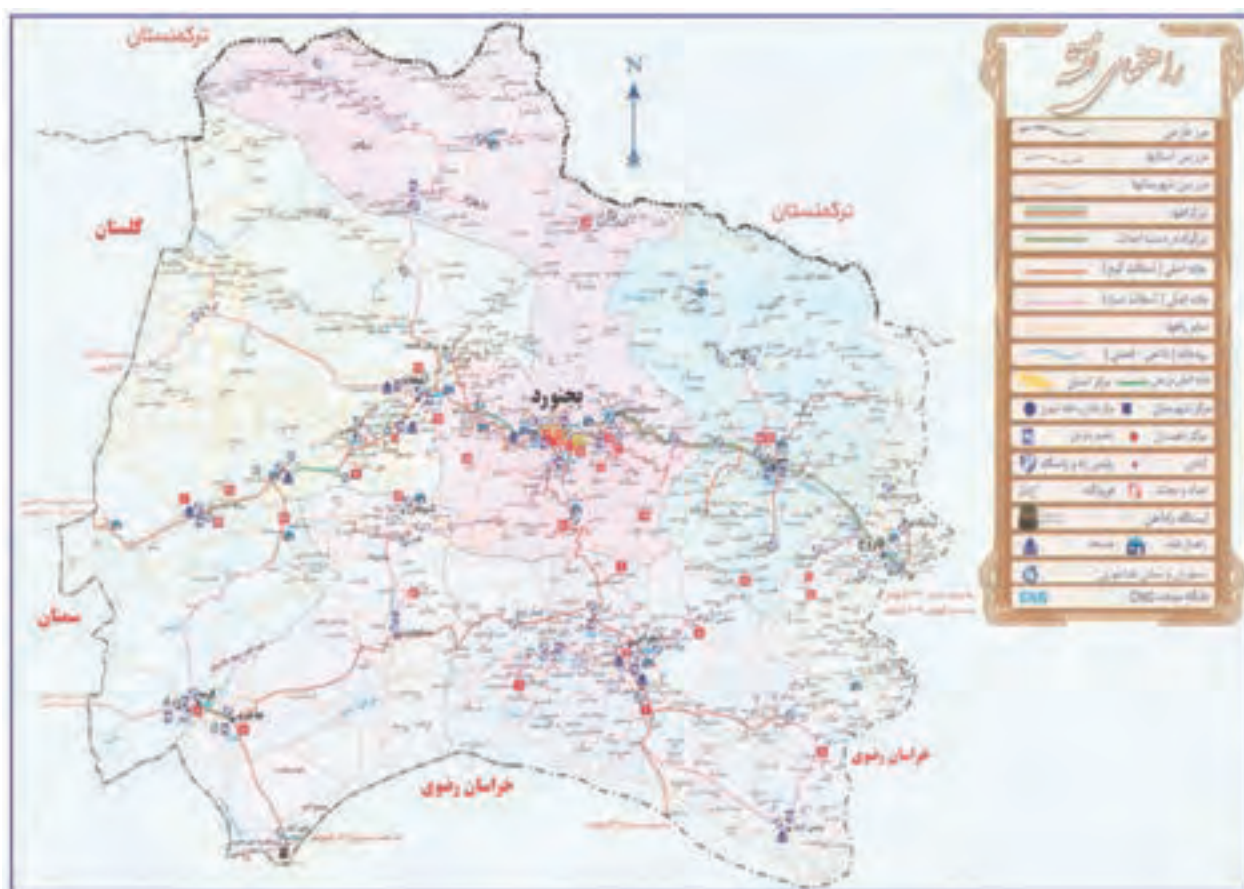
شکل ۳۱-۵- طبیعت روستای هدف گردشگری رئین در بجنورد

شکل ۳۰-۵- روستای هدف گردشگری روئین اسفراین

توانمندی‌های استان

گردشگری و راه‌ها: با ظهور و توسعه وسایل نقلیه موتوری و جامع تر شدن استفاده از آنها، راه‌های ارتباطی یکی از مهم‌ترین عوامل مؤثر در توسعه صنعت گردشگری محسوب می‌شود. این استان به دلیل واقع شدن در مسیر بزرگراه آسیایی و عبور سالانه چندین میلیون زائر امام رضا (ع)، می‌تواند به عنوان یکی از مناطق مهم جذب گردشگران مطرح باشد. بیشتر مناطق گردشگری استان در مسیر راه‌های آسفالتی قرار دارند، علاوه بر این وجود فرودگاه در بجنورد و راه آهن در شهرستان جاجرم امکان ورود گردشگران را به این استان تسهیل می‌نماید. یک طرفه شدن محور بجنورد- آزادشهر و اجرایی شدن طرح راه آهن مشهد- گرگان از مسیر خراسان شمالی می‌تواند زمینه مناسبی را برای توسعه گردشگری استان فراهم آورد.

شکل ۳۲-۵. نقشه گردشگری و راه‌های استان

گردشگری در استان آثاری چون ایجاد اشتغال، افزایش درآمد، اثرات فرهنگی - اجتماعی و رشد و شکوفایی صنایع دستی و خانگی را به دنبال دارد.

* آیا گردشگری در استان ما منجر به ایجاد اشتغال شده است؟ به چند مورد از شغل‌های ایجاد شده اشاره کنید.

اقدامات انجام گرفته در زمینه گردشگری استان: با توجه به توانمندی‌های گردشگری استان و پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آن، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری به منظور توسعه گردشگری استان و رشد و شکوفایی آن، در سال‌های اخیر اقدامات قابل توجهی به شرح زیر انجام داده است:

- ۱- اجرای مطالعات طرح جامع توسعه گردشگری در استان
- ۲- ایجاد زیرساخت‌های گردشگری (احداث هتل، مهمان پذیر و مهمان سرا، مجتمع‌های گردشگری، سرویس‌های بهداشتی و خدمات بین راهی و دیگر اماکن پذیرایی و اقامتی در محل‌های گردشگری)
- ۳- تشکیل ستاد دائمی تسهیلات سفرهای نوروزی در استان و پذیرش و اسکان گردشگرانی که به استان سفر می‌کنند.
- ۴- تعیین روستاهای هدف گردشگری توسط کارگروه گردشگری استان
- ۵- ایجاد مناطق نمونه ملی و استانی گردشگری که در سال ۱۳۸۵ توسط هیئت وزیران تصویب شده است.
- ۶- سازماندهی و احیای آثار تاریخی و ثبت آنها در فهرست آثار ملی به منظور حفاظت از این آثار و امکان بازدید برای گردشگران

۷- ایجاد موزه‌های باستان‌شناسی و مردم‌شناسی در شهرستان‌های استان

۸- ثبت جهانی موسیقی مقامی شمال خراسان

۹- مرمت و بازسازی آثار و بناهای تاریخی

* به نظر شما از چه راه‌های دیگری می‌توان به توسعه صنعت گردشگری در استان کمک کرد؟

درس سیزدهم توانمندی‌های اقتصادی استان

* به شکل‌های زیر نگاه کنید و بگویید که مهم‌ترین توانمندی‌های اقتصادی استان ما چیست؟

شکل ۳۳-۵. بخشی از توانمندی‌های اقتصادی استان خراسان شمالی

به دلیل برخورداری از ویژگی‌های نسبتاً مناسب طبیعی، استان ما یکی از قطب‌های کشاورزی و دامپروری کشور محسوب می‌شود. علاوه بر این، موقعیت مناسب جغرافیایی نظیر قرارگیری در مسیر بزرگراه آسیایی، عبور خط لوله گاز خانگیران-نکا، ارتباط پایتخت معنوی کشور با ناحیه شمال، همسایگی با ترکمنستان و کشورهای آسیای میانه به عنوان بازارهای هدف، مسیر مناسب ترانزیتی در اتصال محور شمال به استان‌های جنوبی، برخورداری از منابع معدنی غیرفلزی و فلزی و برخورداری از نیروی انسانی متخصص، استان ما را از نظر اقتصادی در جایگاه متمیزی قرار داده است.

۱- توانمندی‌های بخش کشاورزی

برخورداری از آب و هوای متنوع و خاک مناسب برای کشت انواع محصولات کشاورزی و پرورش دام و طیور، آبی‌پروری، زنبورداری و نوغانداری به استان ما جایگاه ویژه‌ای داده است. استان خراسان شمالی با میانگین بارش سالانه در حدود ۲۵۵ میلیمتر (رتبه ۱۶ از نظر متوسط بارش سالانه و بیشتر از میانگین بارش سالانه کشور^۱) و ۲۸۴۳۴ کیلومتر مربع مساحت، سالانه حدود ۱۱/۰۸ میلیارد متر مکعب آب دریافت می‌کند. منابع آب استان به همراه آب و هوای متنوع و خاک حاصلخیز، علاوه بر ایجاد چشم‌اندازهای زیبا، زمینه‌های مناسبی را برای زراعت، باغداری، دامداری، آبی‌پروری، زنبورداری و ... فراهم کرده است.

زراعت: به دلیل مساعدت‌های اقلیمی و بارش نسبی در بخش شمالی استان، دیم‌کاری رواج دارد. از کل مساحت استان (۲۷۱۲۷۳ هکتار)، حدود ۹/۶۳ درصد به زمین‌های زراعی اختصاص دارد که از این مقدار حدود ۳/۸ درصد زیر کشت آبی و مابقی آن (۵/۸۳ درصد) به صورت دیم کشت می‌شود. از مجموع سطح زیر کشت زمین‌های زراعی حدود ۲۱۹۹۶۲ هکتار (۸۱/۰۹ درصد) زیر کشت غلات و حدود ۲۲۳۲ هکتار (۰/۸۲ درصد) زیر کشت محصولات جالیزی قرار دارد. در بین محصولات آبی بیشترین عملکرد تولید در واحد سطح مربوط به سبزیجات گلخانه‌ای و خیار گلخانه‌ای به ترتیب با ۲۶۲۰۵۱ و ۱۶۹۵۰۰ کیلوگرم در هکتار بوده است.

شکل ۳۴-۵ چشم‌اندازی از مزارع دیم و آبی در استان

۱- میانگین بارش سالانه کشور ۲۵۰ میلیمتر است.

جدول ۳-۵- برآورد سطح تولید و عملکرد در هکتار به تفکیک نوع محصول در استان (سال زراعی : ۸۹ - ۱۳۸۸)

عملکرد (کیلوگرم/هکتار)		تولید (تن)			سطح (هکتار)			نام محصول	
دیم	آبی	جمع	دیم	آبی	جمع	دیم	آبی		
۱۲۳۱/۸۱	۳۵۶۵/۶۷	۳۴۵۹۰۷	۱۵۴۵۸۴	۱۹۱۳۲۳	۱۷۹۱۵۰	۱۲۵۴۹۳	۵۳۶۵۷	گندم	غلات
۱۴۳۴/۶۴	۳۶۹۶/۶۲	۹۱۵۰۵	۳۱۶۷۱	۵۹۸۳۴	۳۸۲۶۲	۲۲۰۷۶	۱۶۱۸۶	جو	
۰	۴۱۵۱/۷۲	۱۰۲۱۷	۰	۱۰۲۱۷	۲۴۶۱	۰	۲۴۶۱	شلتوک	
۰	۱۰۷۱۰/۶	۹۵۳	۰	۹۵۳	۸۹	۰	۸۹	ذرت دانه ای	
		۴۴۸۵۸۲	۱۸۶۲۵۵	۲۶۲۳۲۷	۲۱۹۹۶۲	۱۴۷۵۶۹	۷۲۳۹۳	جمع	
۳۹۳/۶۵	۴۴۳/۸۶	۳۵۱	۳۳۵	۱۶	۸۸۸	۸۵۲	۳۶	نخود	حبوبات
۲۶۹/۴	۱۹۰۸/۳۷	۱۶۴۹	۴	۱۶۴۵	۸۷۷	۱۵	۸۶۲	لوبیا	
۵۸۵/۵۳	۷۲۰/۶۵	۵۶۴۰	۵۵۳۸	۱۰۲	۹۶۰۰	۹۴۵۸	۱۴۲	عدس	
		۷۶۴۰	۵۸۷۷	۱۷۶۳	۱۱۳۶۵	۱۰۳۲۵	۱۰۴۰	جمع	
۰	۱۵۷۶/۹۲	۵۵۹۰	۰	۵۵۹۰	۳۵۴۵	۰	۳۵۴۵	پنبه	محصولات صنعتی
۰	۳۳۹۹۹/۳۲	۶۱۰۶۳	۰	۶۱۰۶۳	۱۷۹۶	۰	۱۷۹۶	چغندر قند	
۰	۱۸۸۸/۲۳	۲۲۸۵	۰	۲۲۸۵	۱۲۱۰	۰	۱۲۱۰	کلزا	
۵۰۹/۴۶	۷۶۲/۰۵	۱۸۸۲	۱۰۶۴	۸۱۸	۳۱۶۲	۲۰۸۸	۱۰۷۴	سایردانه های روغنی	
		۷۰۸۲۰	۱۰۶۴	۶۹۷۵۶	۹۷۱۳	۲۰۸۸	۷۶۲۵	جمع	
۰	۱۷۹۰۹/۲	۲۹۵۶۸	۰	۲۹۵۶۸	۱۶۵۱	۰	۱۶۵۱	سیب زمینی	سبزیجات
۰	۵۳۴۱۴/۰۳	۴۵۴۵۵	۰	۴۵۴۵۵	۸۵۱	۰	۸۵۱	پیاز	
۰	۳۴۰۳۹/۴	۱۸۱۳۲۸	۰	۱۸۱۳۲۸	۵۳۲۷	۰	۵۳۲۷	گوجه فرنگی	
۰	۲۶۲۰۵۱/۲۸	۵۱۱	۰	۵۱۱	۲	۰	۲	سبزیجات گلخانه ای	
۰	۸۰۸۳/۴۹	۶۲۲	۰	۶۲۲	۷۷	۰	۷۷	سایر سبزیجات	
		۲۵۷۴۸۵	۰	۲۵۷۴۸۵	۷۹۰۸	۰	۷۹۰۸	جمع	

۳۹۵۹/۴۶	۹۵۹۲/۵۱	۶۸۹۳	۲۹۳	۶۶۰۰	۷۶۲	۷۴	۶۸۸	خریزه	محصولات جالبیزی
۰	۹۶۶۹/۵۳	۲۹۰	۰	۲۹۰	۳۰	۰	۳۰	هندوانه	
۰	۶۷۶۵/۷۶	۹۰۸۰	۰	۹۰۸۰	۱۳۴۲	۰	۱۳۴۲	خیار	
۰	۱۶۹۵۰۰	۱۳۵۶	۰	۱۳۵۶	۸	۰	۸	خیار گلخانه‌ای	
۰	۱۳۳۶۵	۱۲۰۳	۰	۱۲۰۳	۹۰	۰	۹۰	سایر محصولات جالبیزی	
		۱۸۸۲۱	۲۹۳	۱۸۵۲۸	۲۲۳۲	۷۴	۲۱۵۸	جمع	
۱۳۲۳/۵۵	۵۸۲۸/۹۹	۵۰۳۳۳	۵۴۰۹	۴۴۹۲۴	۱۱۷۹۴	۴۰۸۷	۷۷۰۷	یونجه	نباتات علوفه‌ای
۰	۴۴۴۱۸/۲۹	۶۸۲۷۱	۰	۶۸۲۷۱	۱۵۳۷	۰	۱۵۳۷	سایر نباتات علوفه‌ای	
		۱۱۸۶۰۴	۵۴۰۹	۱۱۳۱۹۵	۱۳۳۳۱	۴۰۸۷	۹۲۴۴	جمع	
۲۰۳/۷۷	۵۳۱/۳۹	۳۵۲۴	۴۳	۳۴۸۱	۶۷۶۲	۲۱۱	۶۵۵۱	سایر محصولات	
		۹۲۵۴۷۷	۱۹۸۹۴۱	۷۲۶۵۳۶	۲۷۱۲۷۳	۱۶۴۳۵۴	۱۰۶۹۱۹	جمع	

باغداری : قابلیت توسعه باغداری از دیگر توانمندی‌های بخش کشاورزی استان است. از بین محصولات باغی استان به ترتیب ۸ محصول انگور آبی، سیب، انگور دیم، گردو، بادام دیم، زیره آبی، بادام آبی و زعفران در زمینه میزان تولید، سرمایه گذاری و صادرات از سایر محصولات برجسته ترند. در استان ما توسعه باغات و تولید انگور دیم که مدیون وجود لکه‌های خاک حاصلخیز «لُسی» است، در سطح کشور نسبتاً منحصر به فرد است و ۹/۱۲ درصد از تولید کل کشور را به خود اختصاص می دهد.

شکل ۳۶-۵- سیب محصولی با قابلیت رشد و تولید مناسب در استان

شکل ۳۵-۵- نمایی از باغات انگور دیم در غرب بجنورد

بیشتر بدانیم

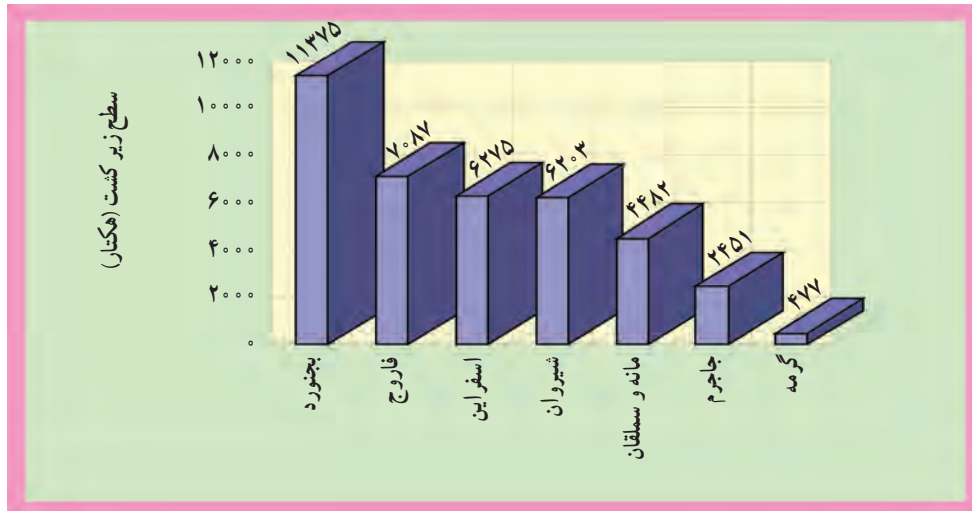
– در استان ذخایر ژنتیکی با ارزشی در زمینه باغداری وجود دارد که عبارتند از: انگور مقاوم به سرما و با کیفیت ماندگاری انباری زیاد نسبت به سایر ارقام در منطقه بدرانلو (انگور رازقی یا کلاهداری) و بادام و گردوی مقاوم به سرما (دیر گل).
 – مقوی بودن، مغذی بودن، تصفیه کنندگی خون، برطرف کنندگی ورم معده و روده، برطرف کنندگی یبوست، ضد لاغری و پاک کنندگی سنگ‌های صفراوی از خواص طبی انگور محسوب می‌شود.
 – در استان شرایط اقلیمی بسیار مناسبی برای تولید محصولات باغی مانند زیتون و انار وجود دارد. در چند سال اخیر در شهرستان‌های اسفراین، مانه و سملقان و جاجرم که از زمستان‌های ملایم‌تری برخوردارند، ارقام مختلفی از این گونه‌ها کاشته شده است.

برای مطالعه

جدول ۴-۵- میزان تولید محصولات باغی شاخص استان به تفکیک شهرستان در سال ۱۳۸۹ (تن)

محصول شهرستان	انگور آبی	انگور دیم	سیب	گردو	بادام آبی	بادام دیم	زعفران	زیره آبی	زیره دیم
اسفراین	۳۵۵۰	–	۷۰۲۰	۵۸	۴۰/۵	۴۲۳	۰/۴۲۸	۵۲۵	۱۸
بجنورد	۲۱۶۸۶	۳۲۹۹۵	۵۱۵۸	۱۲۱۵	۴۲۰	۲۲۹	–	–	۳/۲
فاروج	۵۳۴۸۰	–	۲۲۵۰	۱۳۰/۵	۴/۵	۳۶/۵	۰/۷۸	–	۴۲
جاجرم	۳۲۴۷	–	۱۹۹۷/۵	۲۲۰	۱۰	۱۰	۰/۱۰۵	۴۵	–
مانه و سملقان	۱۰۱۰۵	۱۸۳۰	۵۲۸	۴۵۰	۱۵	۲/۵	–	–	۵۲/۵
شیروان	۳۱۵۴۰	–	۲۷۵۴۰	۳۷۷	۳/۸	–	۰/۱۷۵	–	–
گره	۲۲۲	–	۵۲۷	۳۰	۴	۵/۵	۰/۰۰۴	۳/۶	–
کل استان	۱۲۳۸۳۰	۳۴۸۲۵	۴۵۰۲۰/۵	۲۴۸۰/۵	۴۹۷/۸	۷۱۵/۵	۱/۲۴	۵۷۳/۶	۱۱۵/۷

شکل ۳۷-۵- سطح زیر کشت محصولات باغی استان به تفکیک شهرستان در سال ۱۳۸۹

گیاهان دارویی: استان از نظر تولید گیاهان دارویی و صنعتی نظیر بومادران، باریجه، آویشن، خاکشیر، آنخ، شیرین بیان و ... از شرایط مناسبی برخوردار است و از این نظر زمینه مناسبی را برای ایجاد صنایع تبدیلی دارد.

دامپروری: دامپروری از فعالیت‌های بسیار کهن در استان خراسان شمالی محسوب می‌شود و پیوند محکمی را با فرهنگ مردمان این سرزمین داشته است. به گونه‌ای که از دیرباز بسیاری از ساکنان روستاها و حتی شهرها بدان مشغول بوده‌اند. با توجه به وجود ۲۰۲۲۰۷۷ هکتار جنگل و مرتع در استان (۷۱/۷۵ درصد از مجموع مساحت زمین‌های استان) و فعالیت بیش از ۴۰ درصد مردم در زمینه کشاورزی، زمینه مناسبی برای دامداری ایجاد شده است. استان با برخورداری از ۲۳۲۸۱۶۷ واحد دامی ۳/۲۶ درصد از دام‌های کشور را به خود اختصاص می‌دهد و از این حیث بخش عمده‌ای از گوشت مورد نیاز کشور را تأمین می‌کند. در این استان انواع دام از قبیل گاو، گوسفند، بز، شتر و ... پرورش داده می‌شود که در این بین پرورش گوسفند نژاد «کردی» و اسب نژاد «ترکمن» از جایگاه خاصی برخوردارند و شهرت جهانی دارند.

برای مطالعه

گوسفند نژاد کردی: جزء آن دسته از نژادهایی است که توقع غذایی حیوان پایین بوده و دست و پای بلند و کشیده حیوان در آن سبب ایجاد قدرت راهپیمایی و کوه پیمایی شده که می‌تواند با طی راه‌های طولانی به علوفه دست یابد. مقاومت زیاد این نژاد در مقابل بیماری‌ها، افزایش وزن زیاد و مناسب در مقابل مصرف غذای کمتر در بره‌های نر این نژاد، قابل توجه می‌باشد. محل زندگی این نژاد استان کردستان و شمال خراسان است. متوسط وزن میش در

این نژاد ۵۰ تا ۵۵ کیلوگرم و قوچ ۹۰ تا ۹۵ کیلوگرم می‌باشد. در استان ما در «روستای حسین آباد» شیروان، ایستگاه پرورش و اصلاح نژاد گوسفند کردی با خرید ۴۰۰ رأس گوسفند مولد نژاد کردی شروع به فعالیت نموده است. در سال ۱۳۹۰ این ایستگاه دارای ۷۰۰ رأس گوسفند نژاد کردی بوده و سالیانه ضمن توزیع قوچ بین گله‌های مردمی به عنوان یک بانک ژن پشتیبان جمعیت نژاد گوسفند کردی در استان می‌باشد.

شکل ۳۸-۵- گوسفند نژاد کردی

بیشتر بدانیم

گاو شیری نژاد مونت بیلارد: مجتمع کشت و صنعت بهکده رضوی واقع در شهرستان مانه و سملقان پرورش دهنده گاو شیری نژاد «مونت بیلارد» و یکی از مراکز اصلاح نژادی زیر نظر مرکز اصلاح نژاد کشور است. در حال حاضر این مرکز دارای ۵۰۰ رأس گاو شیری می‌باشد. خاستگاه این نژاد کشور فرانسه بوده و دومین نژاد شیری آن کشور محسوب می‌گردد. خصوصیتی از قبیل تولید شیر، درصد چربی، پروتئین و تولید گوشت از ویژگی‌های این نژاد است.

شکل ۳۹-۵- گاو شیری نژاد مونت بیلارد (بهکده رضوی)

زنبورداری و پرورش کرم ابریشم : وجود جنگل، باغات و کشتزارها و مراتع با پوشش گیاهی مناسب و گوناگون، این استان را به یکی از مناطق مستعد کشور در زمینه زنبورداری تبدیل کرده است. بطور معمول میانگین برداشت عسل از هر کندو در سال بیش از ۱۲ کیلوگرم بوده و از کیفیت بالایی برخوردار است. همچنین این استان جزء ۵ استان اول کشور در زمینه پرورش کرم ابریشم و تولید پيله تر بوده و پيله توليدی از کیفیت بالایی برخوردار است. به سبب تولید انواع پارچه، پستی و قالیچه‌های ابریشم ترکمنی بیش از ۷۰ درصد پيله‌های استان در مناطق ترکمن نشین جرگلان و مانه تولید می‌شود.

برای مطالعه

جدول ۵-۵- وضعیت زنبورداری و پرورش کرم ابریشم در استان در سال ۱۳۸۹

تولید پيله تر(تن)	تعداد نوغانداران(خانوار)	تولید عسل(تن)	تعداد کندو	تعداد زنبورداران
۴۵	۲۰۰۰	۲۷۰	۶۳۴۶۲	۸۳۰ نفر

شکل ۴-۵- زنبورداری در استان

شیلات : وجود رودهای دائمی بزرگ و کوچک، چاه‌ها، چشمه‌های آب گرم و سرد، قنات‌ها و دریاچه‌های پشت سدها، در استان موقعیت مناسبی را برای تولید گونه‌های ماهیان گرمابی و سردابی و سایر آبزیان فراهم کرده است. دره‌های گریوان، فیروزه، مهنان، چناران، شیرین دره، درکش، شیرآباد، روئین، بیدواز، اسطرخی، گلپان، استاد و ... از نقاط مستعد برای پرورش آبزیان در استان محسوب می‌شوند. تولید حاصل از پرورش انواع ماهیان سردابی و گرمابی در سال ۱۳۸۹ برابر با ۷۷۰ تن بوده است.

شکل ۴۱-۵- مجتمع پرورش ماهی در دره استاد- خسرویه

برای مطالعه

جدول ۵-۶- عملکرد تولید ماهیان سردابی و گرمابی در استان در سال ۱۳۸۹

درصد تولید	تولید کل (تن)	گرمابی				سردابی			
		میزان تولید (تن)	مساحت (m ²)	تعداد راهسازی	تعداد مزرعه	میزان تولید (تن)	مساحت (m ²)	تعداد راهسازی	تعداد مزرعه
۱۰۰	۷۷۰	۸۶	۳۰۰۰۰۰	۸۷۷۰۰	۱۲	۶۸۴	۳۵۴۲۵	۱۹۱۵۰۰۰	۴۳

جدول ۵-۷- وضعیت تولید فرآورده‌های دامی، طیور، زنبورداری، شیلات و پرورش کرم ابریشم در استان در سال ۱۳۸۹

پילה تر	ماهی	عسل	تخم مرغ	گوشت مرغ	شیر	گوشت قرمز
۴۵	۷۷۰	۲۷۰	۱۲۱۴	۷۷۰۰	۱۶۸۰۰۰	۲۴۱۸۰

۲- توانمندی‌های بخش صنعت و معدن

صنعت: در بخش صنعت استان تا سال ۱۳۹۰، تعداد ۳۲۹ فقره پروانه بهره‌برداری صنعتی معتبر صادر شده که موجب اشتغال ۱۲۶۴۴ نفر شده است. همچنین تعداد ۶۷۱ مجوز صنعتی با پیش بینی اشتغال ۳۹۶۳۸ نفر صادر شده است. استان ما دارای

مزیت‌های نسبی زیر جهت توسعه فعالیت‌های صنعتی است که در صورت سرمایه‌گذاری مناسب چشم‌انداز پررونقی را نوید می‌دهد:

- ۱- نزدیک بودن مراکز استان‌ها و قطب‌های صنعتی به یکدیگر
  - ۲- وجود محصولات کشاورزی و دامی فراوان و متنوع جهت ایجاد و توسعه صنایع تبدیلی وابسته
  - ۳- وجود ذخایر معدنی قابل بهره‌برداری، متنوع نظیر بوکسیت، باریت، کلسیت، رس، مرمر، گچ، مارن، آهک، شیل و سنگ لاشه
  - ۴- عبور خط انتقال گاز خانگیران - نکا از استان که می‌تواند تأمین‌کننده بخشی از انرژی مورد نیاز صنایع در استان باشد.
  - ۵- وجود نیروی جوان تحصیلکرده و مراکز آموزش مهارت‌های فنی و تخصصی در استان
  - ۶- شهرک‌های صنعتی با امکانات زیربنایی نظیر زمین، آب، برق، راه‌های ارتباطی و بستر مناسب جهت ایجاد صنایع متوسط و کوچک
  - ۷- وجود فرهنگ‌های مختلف در استان
- صنایع محوری استان عبارتند از: محصولات کانی غیر فلزی مانند سیمان، پتروشیمی، ساخت فلزات اساسی مانند آلومینیوم و نورد لوله، غذایی، آشامیدنی و ...

شکل ۴۲- ۵- گوشه‌هایی از فعالیت‌های صنعتی در استان

شکل ۴۴- ۵- مجتمع پتروشیمی بجنورد

شکل ۴۳- ۵- کارخانه ریخته‌گری اسفراین

بیشتر بدانیم

صنایع دستی، یکی دیگر از توانمندی‌های صنعتی استان است. هنرهای سنتی از دیرباز در میان ساکنان استان رواج داشته و با توجه به شرایط جغرافیایی، نوع فرهنگ و ذوق و سلیقه مردم از تنوع زیادی برخوردار بوده است. هنرهای سنتی و صنایع دستی مهم استان عبارت‌اند از: گلیم بافی، سفره کردی، نساجی سنتی، چوخه بافی، چاروق دوزی، کلاه کرکی، نمدمالی، جاجیم بافی، فرش، پستی و قالیچه ترکمن، ساخت سازهای سنتی، نگارگری، تذهیب و تشعیر، طراحی سنتی، رنگرزی سنتی، رودوزی سنتی، زیورآلات سنتی، البسه محلی، جوراب بافی، معرق کاری و منبت کاری.

* کدام صنایع دستی در شهرستان محل زندگی شما رایج است؟ چند مورد را نام ببرید.

برای مطالعه

جدول ۸-۵- وضعیت مجوزهای صنعتی و پروانه‌های بهره برداری صادر شده در بخش صنعت تا سال ۱۳۹۰

پروانه‌های بهره برداری			جوازهای تاسیس			
اشتغال (نفر)	سرمایه ثابت (میلیارد ریال)	تعداد واحد	اشتغال (نفر)	سرمایه ثابت (میلیارد ریال)	تعداد واحد	نام شهر
۴۹۰۴	۵۱۳۰	۱۴۱	۱۸۱۲۹	۱۰۰۷۳	۲۷۰	بجنورد
۲۵۴۶	۲۸۹۷	۷۰	۵۲۲۹	۴۴۲۵	۱۳۵	اسفراین
۲۳۴۶	۵۷۶	۶۳	۶۲۱۵	۵۴۳۸	۱۱۰	شیروان
۱۸۷۸	۲۵۹۲	۱۵	۳۹۵۹	۱۶۴۶	۴۵	جاجرم
۶۷۴	۱۹۵	۲۱	۴۱۶۳	۲۷۵۶	۵۶	مانه و سملقان
۲۰۶	۶۸	۱۱	۱۲۶۲	۲۴۴۱	۳۲	فاروج
۹۰	۲۷	۸	۶۸۱	۱۹۸	۲۳	گرمه
۱۲۶۴۴	۱۱۴۸۵	۳۲۹	۳۹۶۳۸	۲۶۹۷۷	۶۷۱	جمع

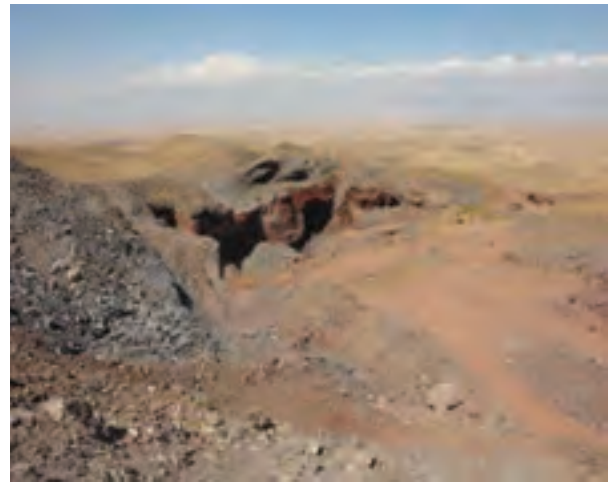
معادن: استان خراسان شمالی به علت وضعیت زمین ساختی و وجود سنگ‌های رسوبی و دگرگونی، دارای منابع معدنی گوناگونی است. در استان ما تاکنون ۱۳ نوع ماده معدنی و ۱۲۵ فقره معدن شناسایی شده است. ذخیره قطعی معادن استان ۷۵۶ میلیون تن برآورد شده است. تاکنون ۱۱۲ پروانه بهره برداری در این بخش صادر شده و سالیانه حدود ۶ میلیون تن از معادن استان استخراج می‌شود. معادن اصلی استان شامل بوکسیت، باریت، کلسیت، گچ، مارن، آهک، شیل و سنگ لاشه می‌باشد.

* به جدول ۹-۵ نگاه کنید. کدام معادن در شهرستان محل زندگی شما قرار دارند؟ در چه زمینه‌هایی می‌توان از آنها استفاده

کرد؟

شکل ۴۶-۵. معدن بوکسیت در جاجرم

شکل ۴۵-۵. بوکه معدنی فاروج

برای مطالعه

جدول ۹-۵. آمار معادن استان خراسان شمالی به تفکیک ماده معدنی تا مرداد ۱۳۹۰

ردیف	نام ماده معدنی	تعداد کل	پراکندگی در استان	مورد استفاده
۱	سنگ لاشه و مالون	۳۷	اکثر نقاط استان به ویژه شمال اسفراین، بام و صفی آباد	راه سازی، پل سازی و امور عمرانی
۲	گچ و گچ خاکی	۱۸	بام و صفی آباد در شرق و جنوب شرق اسفراین	مصالح ساختمانی
۳	آهک، مارن	۱۶	در اغلب نقاط استان	سیمان و قند
۴	مرمریت	۱۳	بیشتر در شهرستان گرمه	نمای ساختمان
۵	کلسیت (آهک متبلور)	۱۰	بیشتر در منطقه قره میدان در شهرستان مانه و سملقان	خوراک طیور و صنایع رنگ

توانمندی‌های استان

نمای ساختمان	پیرامون شهر بجنورد	۱۰	مرمر	۶
صنایع رنگ، حفاری و داروسازی	شمال جرگلان	۶	باریت	۷
صنعت آلومینیوم	شرق جاجرم	۲	بوکسیت	۸
صنایع رنگ و صنعت سیمان	شهرستان جاجرم	۱	خاک سرخ (هماتیت)	۹
نمک طعام، مصرف دام و استفاده صنعتی	جنوب و جنوب غربی شهرستان جاجرم	۱	نمک آبی	۱۰
سوخت فسیلی	شهرستان اسفراین	۱	زغال سنگ	۱۱
تهیه لعاب کاشی، سرامیک و شیشه	شهرستان بجنورد	۲	ماسه سیلیسی	۱۲
اغلب صنایع معدنی	شهرستان شیروان	۱	خاک صنعتی	۱۳
مصالح ساختمانی	جنوب و جنوب غربی فاروج	۱	پوکه معدنی	۱۴
صنعت سیمان	شهرستان فاروج	۱	پوزولان	۱۵
حفاری، کاشی، سرامیک و رنگ‌سازی	شهرستان‌های جاجرم و مانه و سملقان	۲	بنتونیت	۱۶
نمای ساختمان	شهرستان مانه و سملقان	۱	تراورتن	۱۷
صنعت سیمان	شهرستان مانه و سملقان	۱	مخلوط کوهی (واریزه و رسوبات آبرفتی)	۱۸
صنایع فولاد و سیمان	شهرستان جاجرم	۱	سنگ آهن	۱۹

۳- توانمندی‌های بخش خدمات (بازرگانی و حمل و نقل)

بازرگانی: با توجه به توانمندی‌های استان در زمینه کشاورزی و صنعتی، برخورداری از ۲۸۱ کیلومتر مرز مشترک و آرام با کشور ترکمنستان و دارا بودن بیش از ۱۴۲ هزار نفر مرزنشین با مشترکات فAMILI، قومی، مذهبی، فرهنگی، گویشی و ... با طرف ترکمن، زمینه‌های مناسبی برای تجارت در ابعاد داخلی و خارجی وجود دارد. با وجود زمینه‌های نام برده، متأسفانه استان خراسان شمالی در حال حاضر فاقد مرز ورودی بوده و مبادی ورودی حمل کالا به استان، عمدتاً گمرک بندر عباس، بندر لنگه و میرجاوه می‌باشند. شرکای بزرگ تجاری استان از لحاظ ارزش صادرات کشورهای ترکمنستان، ترکیه، هند، تاجیکستان و افغانستان هستند.

برای مطالعه

جدول ۱۰-۵- ارقام عمده صادراتی غیر نفتی استان خراسان شمالی در سال ۱۳۸۹

ردیف	نام کالا	ارزش (میلیون دلار)	وزن (هزار تن)	درصد سهم از کل صادرات استان	
				ارزش (میلیون دلار)	وزن (هزار تن)
۱	کریستال ملامین	۲۳/۰۵۵	۲۹/۶۶۵	۲۷/۹۱	۱۳/۳۷
۲	محصولات فولادی	۱۵/۶۵۳	۱۶/۲۳۳	۱۸/۹۵	۷/۳۱
۳	سیمان	۱۰/۳۲۹	۱۴۱/۹۸۷	۱۲/۵۰	۶۴/۰۲
۴	چسب، رنگ و پلاستیک	۷/۸۳۱	۳/۵۶۶	۹/۴۸	۱/۶۰
۵	کشاورزی (میوه و تره بار)	۶/۴۳	۵/۳۱۲	۷/۷۸	۲/۳۹
۶	سایر کالاها	۱۹/۲۸۴	۲۵/۰۱۴	۲۳/۳۵	۱۱/۲۷
	جمع کل صادرات غیر نفتی	۸۲/۵۸۲	۲۲۱/۷۶۹	۱۰۰	۱۰۰

جدول ۱۱-۵- مهم ترین کالاهای وارداتی از گمرک استان خراسان شمالی در سال ۱۳۸۹

نام کالا	وزن (تن)	ارزش دلاری	ارزش ریالی	کشور صادر کننده
برنج خوراکی	۹۱۱۸	۶۹۶۹۶۶۰	۷۱۵۷۹۸۹۴۳۱۵	پاکستان
چای	۲۰	۷۱۷۵۹	۸۱۹۵۵۸۲۳۰	هند، سریلانکا و امارت متحده عربی

بیشتر بدانیم

بازارچه مرزی پرسه سو: بازارچه مرزی مشترک پرسه سو خراسان شمالی در سال ۱۳۸۳ به تصویب هیئت دولت رسیده که متأسفانه با وجود پیگیری‌های متعدد تاکنون نتیجه‌ای حاصل نشده است. بازگشایی بازارچه مذکور یا معبر رسمی کالا و مسافر در مرز استان با کشور ترکمنستان موجبات رشد و توسعه صادرات و رونق اقتصادی و ارتقای سطح درآمد مردم استان و اشتغال‌زایی در منطقه خواهد شد.

حمل و نقل: موقعیت مناسب جغرافیایی ناشی از استقرار در مسیر بزرگراه آسیایی، همسایگی با کشور ترکمنستان و امکان توسعه مبادلات با این کشور، شرایط مناسبی را برای گسترش حمل و نقل و استفاده از آن به عنوان یکی از مزیت‌های استان خراسان شمالی فراهم کرده است. استان خراسان شمالی به عنوان حلقه ارتباط شمال

توانمندی‌های استان

شرق با استان‌های شمالی، سمنان و تهران شناخته می‌شود و از ۱۰۰ کیلومتر بزرگراه، ۴۱۰ کیلومتر راه اصلی و ۵۱۰ کیلومتر راه فرعی آسفالت‌ه برخوردار است.

شکل ۴۷-۵ حمل و نقل جاده‌ای یکی از توانمندی‌های استان

۴- نقش مردم در توسعه اقتصادی استان

وجود نیروی انسانی جوان، تحصیل کرده، کارآمد، مستعد و علاقه‌مند به فناوری نوین و وجود منابع سرشار طبیعی، موقعیت جغرافیایی مناسب و ذخایر فراوان استان، زمینه ساز رشد و شکوفایی استان در بخش‌های گوناگون اقتصادی است. در استان مراکز آموزش عالی متعددی فعال‌اند. ضمن این که مراکز و مجتمع‌های فنی و حرفه‌ای در زمینه‌های مختلف از جمله تراش CNC، تراشکاری، مکانیک خودرو، انواع جوشکاری، برق صنعتی، کشت گلخانه‌ای، نقشه‌کشی، کارآفرینی، تعمیر لوازم خانگی، پرورش قارچ، باغبانی و ... مهارت‌های فنی لازم را به متقاضیان ارائه می‌دهند.

این شرایط مناسب، زمینه ورود بخش خصوصی را به عرصه فعالیت‌های اقتصادی استان فراهم کرده است؛ به طوری که ۸۵ درصد از سرمایه‌گذاری‌های انجام شده در بخش‌های مختلف فعالیت‌های اقتصادی استان از طریق بخش خصوصی انجام می‌گیرد. استان برای جذب سرمایه‌گذاری در زمینه‌هایی مانند زراعت، تولیدات دامی، باغبانی، صنایع کشاورزی، مکانیزاسیون کشاورزی، صنعت، معدن و خدمات تفریحی، اقامتی، پذیرایی و بازرگانی در بخش گردشگری وضعیت بسیار مناسبی دارد.

شکل ۴۸-۵ کارخانه پنبه پاک کنی شکوفه در مانه و سملقان

فصل ششم

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

درس چهاردهم دستاوردهای انقلاب شکوهمند اسلامی

* تصاویر زیر چند نمونه از دستاوردهای انقلاب اسلامی در استان ما را نشان می‌دهد، در شهرستان محل زندگی شما دستاوردهای عمرانی چه بوده است؟

شکل ۱-۶- برخی از دستاوردهای انقلاب شکوهمند اسلامی در استان

انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ به پیروزی رسید. این انقلاب علاوه بر یک رویداد سیاسی - مذهبی، تحولی عظیم در تمام عرصه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، صنعتی، عمرانی و ... به وجود آورد.

بعد از انقلاب اسلامی با تلاش و پی گیری مداوم مسئولان پروژه‌های مهم صنعتی، کشاورزی، خدماتی و امکانات رفاهی زیادی از قبیل تأمین آب آشامیدنی، تولید برق، واحدهای تأسیساتی و عمرانی که قبل از آن بی نصیب بودیم، برای اکثر نقاط کشور اسلامی

از جمله استان خراسان شمالی فراهم شد. اکنون به بررسی بخشی از این فعالیت‌ها به عنوان دستاوردهای انقلاب شکوهمند اسلامی می‌پردازیم.

۱- فعالیت‌های صنعتی و معدنی

بعد از انقلاب اسلامی در زمینه توسعه صنعتی و معدنی گام‌های مؤثری برداشته شده و در جهت آن پروژه‌های مهمی به اجرا درآمده که باعث ایجاد اشتغال در سطح قابل توجهی شده است.

* در شهرستان محل زندگی شما کدام فعالیت‌های صنعتی و معدنی انجام می‌گیرد؟ فهرستی از آنها را تهیه کنید.

* شهرک‌های صنعتی استان بیشتر در کدام شهرستان متمرکزند؟ علل استقرار این شهرک‌ها در این شهرستان را بیان کنید؟

برای مطالعه

جدول ۱-۶- مقایسه فعالیت‌های صنعتی و معدنی استان در سال‌های ۱۳۸۴ و ۱۳۸۸

ردیف	نوع فعالیت و شاغلان	تعداد در سال ۱۳۸۴	تعداد در سال ۱۳۸۸
۱	جوازهای تأسیس صادر شده کارگاه‌های صنعتی	۷۸	۱۷۷
۲	پروانه‌های صادر شده کارگاه‌های صنعتی	۱۵	۴۲
۳	میزان اشتغال حاصل از پروانه‌های صادر شده	۱۸۹	۹۶۶
۴	تعداد کارگاه‌های صنعتی دارای ده نفر کارکن و بیشتر	۷۴	۶۹
۵	تعداد شاغلان کارگاه‌های صنعتی ده نفر کارکن و بیشتر	۴۰۳۷	۴۳۶۲
۶	تعداد شرکت‌های تعاونی صنعتی	۹۷	۴۴۶
۷	تعداد شاغلان شرکت‌های تعاونی صنعتی	۶۳۱	۱۷۶۶
۸	تعداد شرکت‌های تعاونی فرش دستباف	۱۶	۹۴
۹	تعداد شاغلان شرکت‌های تعاونی فرش دستباف	۴۹	۴۶۱
۱۰	معادن فعال	۱۹	۳۱
۱۱	تعداد شاغلان معادن فعال	۲۱۱	۶۴۴
۱۲	شرکت‌های تعاونی معدنی فعال	۷	۱۲
۱۳	شاغلان شرکت‌های تعاونی معدنی فعال	۸۰	۵۴

۱- با توجه به تأسیس استان در مرداد ۱۳۸۳، دستیابی به آمارهای سال ۱۳۵۷ مقدور نبوده و غالباً از آمارهای سال ۱۳۸۴ تا آخرین اطلاعات موجود، استفاده شده است.

شکوفایی استان

شهرک‌ها و نواحی صنعتی^۱ استان: بعد از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی، در جهت ایجاد مراکز و مهیا کردن فضایی برای رشته‌ها و حرفه‌های مختلف صنعتی، در اقدامی هماهنگ با سایر استان‌ها، در استان خراسان شمالی نیز ایجاد شهرک‌ها و نواحی صنعتی از سوی مسئولان تصویب شد و مکان‌هایی برای آنها اختصاص یافت که بسیاری از آنها به بهره‌برداری رسیده و در تعدادی از شهرستان‌ها در حال تأسیس‌اند. این اقدام از یک سو موجب جذب سرمایه‌های بخش خصوصی در مسیرهای تولیدی متناسب با نیازهای جامعه شده و از سوی دیگر زمینه اشتغال به کار جوانان را فراهم کرده است.

شکل ۲-۶- چشم اندازی از یک شهرک صنعتی در استان

برای مطالعه

جدول ۲-۶- فهرست شهرک‌ها و نواحی صنعتی استان

ردیف	نام شهرک/ نام ناحیه صنعتی	موقعیت	مساحت کل (هکتار)	فاصله تا مرکز استان (کیلومتر)	تاریخ شروع آماده سازی
۱	شهرک صنعتی بجنورد	کیلومتر ۲ جاده بجنورد - گرگان	۳۸	۲	۱۳۷۰
۲	شهرک صنعتی حصار گرمخان	کیلومتر ۲۰ جاده بجنورد - شیروان	-	۲۰	-
۳	شهرک صنعتی - کارگاهی بجنورد	کیلومتر ۱ جاده بجنورد - شیروان	۱۵	۱	۱۳۸۷
۴	شهرک صنعتی بیدک	کیلومتر ۵ جاده بجنورد - گرگان	۱۴۰	۵	۱۳۸۴

۱- تفاوت شهرک با ناحیه در کارکرد و مساحت آنهاست. مساحت ناحیه کمتر از شهرک بوده و بیشتر در زمینه صنایع تبدیلی بخش کشاورزی (صنایع غذایی)، فعال است.

مدیریت نواحی صنعتی قبلاً به عهده وزارت جهاد کشاورزی بود ولی اکنون در سطح کل کشور به شرکت شهرک‌های صنعتی واگذار شده است.

۱۳۷۸	۶۶	۷۴	کیلومتر ۶ جاده شیروان - قوچان	شهرک صنعتی شیروان (سلمان)	۵
۱۳۷۵	۶۵	۱۷	کیلومتر ۵ جاده شیروان - قوچان	ناحیه صنعتی شیروان	۶
۱۳۸۶	۸۳	۶۰	کیلومتر ۷ جاده فاروج - شیروان	شهرک صنعتی فاروج	۷
۱۳۷۴	۵۰	۱۰۰	کیلومتر ۱۰ جاده اسفراین - بجنورد	شهرک صنعتی اسفراین	۸
۱۳۷۱	۸۰	۷۵	کیلومتر ۲۵ جاده اسفراین - سبزوار	ناحیه صنعتی عباس آباد (گراتی)	۹
۱۳۷۸	۵۲	۱۱/۲	کیلومتر ۷ جاده آشخانه - گرگان	ناحیه صنعتی مهمانک	۱۰
۱۳۸۶	۴۸	۱۴۰	کیلومتر ۳ جاده آشخانه - شهرآباد	شهرک صنعتی مانه و سملقان	۱۱
۱۳۸۵	۲۵۰	۱۰۰	کیلومتر ۴ جاده جاجرم - کارخانه آلومینا	شهرک صنعتی جاجرم	۱۲

شکل ۳-۶- نقشه موقعیت مکانی شهرک‌ها و نواحی صنعتی استان

برای مطالعه

مزایای استقرار در شهرک‌ها و نواحی صنعتی

- استفاده آسان از زمین صنعتی دارای آب و برق، خیابان کشی، سند و صورت مجلس تفکیکی، پرداخت نقد و اقساط حق انتفاع از تأسیسات
- استفاده از امکانات زیربنایی و موقعیت ممتاز شهرک صنعتی
- عدم نیاز به اخذ استعلام از ادارات و دستگاه‌های دولتی
- ایجاد ارزش افزوده زمین و تأسیسات احداثی به علت قرار داشتن در منطقه صنعتی تصویب شده هیئت وزیران و سایر ادارات و دستگاه‌های دولتی
- امکان استفاده از واحدهای خدماتی مثل باسکول، نگهبانی، رستوران، نمایشگاه محصولات، آموزشگاه، مسجد، سالن اجتماعات، آتش نشانی، تاکسی تلفنی، پست، بیمه، بانک و ... در شهرک صنعتی
- امکان استفاده از سرویس رفت و آمد مشترک واحدهای صنعتی
- امکان استفاده از تولیدات نیروی متخصص و ماهر و تجارب واحدهای صنعتی درون شهرک
- عدم نیاز به اخذ پروانه ساختمان از شهرداری و پرداخت عوارض صدور پروانه ساخت و ساز

۲- فعالیت‌های عمرانی

در زمینه فعالیت‌های عمرانی بعد از انقلاب اسلامی می‌توان به سه بخش عمده زیر اشاره کرد: عمران روستایی: انجام پروژه‌های مهمی از جمله ایجاد شبکه‌های برق رسانی، آبرسانی، گازرسانی، ایجاد مراکز مخابراتی و واگذاری تلفن به روستاییان، تهیه و اجرای طرح‌های هادی روستایی از جمله آن‌هاست.

برای مطالعه

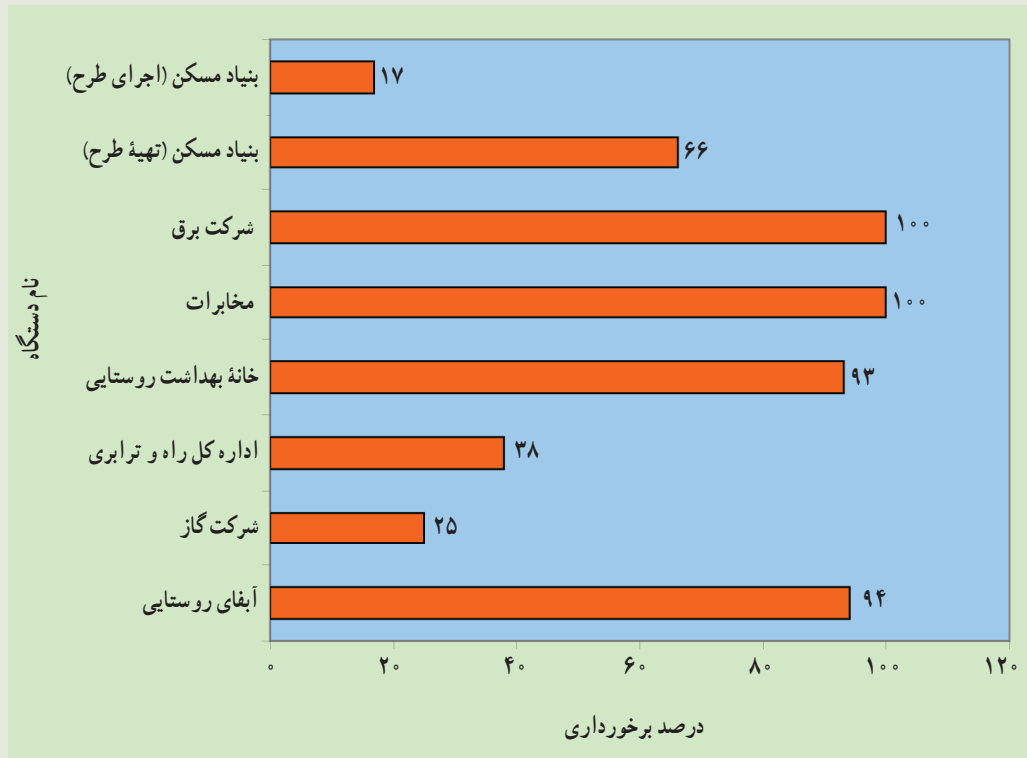
جدول ۳-۶ اقدامات عمرانی قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در روستاهای استان

ردیف	عنوان زمینه	تا سال ۱۳۵۷	تا پایان سال ۱۳۸۸	نرخ رشد سالانه (%)
۱	آبادی‌های دارای برق	۲۵	۸۶۵	۶
۲	روستاهای دارای آب آشامیدنی	۴۵	۶۷۵	۵/۶

۶/۱	۴۱۴۶	۱۱۹	۳	احداث راه روستایی (کیلومتر)
۶/۴۵	۱۵۶۵	۰	۴	آسفالت راه روستایی (کیلومتر)
۶/۴۵	۱۲۵	۰	۵	روستاهای دارای آسفالت معابر
۶/۴۵	۳۵۳	۰	۶	روستاهای دارای خانه بهداشت
۶/۲۳	۸۰۰	۱۴	۷	روستاهای دارای ارتباط مخابراتی
۱/۹۳	۱۴۱۹	۶۰۷	۸	تعداد مدارس روستایی

شکل ۴-۶- وضعیت برخورداری شاخص‌های زیربنایی روستاهای استان تا پایان مرداد ۱۳۸۹

عمران شهری : در بخش دوم فعالیت‌های عمرانی بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، می‌توان به فعالیت‌ها و دستاوردهایی اشاره کرد که باعث پیشرفت و رونق بسیاری از شهرهای استان شده است. برای اطلاع بیشتر به جدول ۴-۶ توجه کنید.

شکوفایی استان

شکل ۵-۶- نمایی از پروژه‌های مهم عمران شهری در استان بعد از پیروزی انقلاب اسلامی

برای مطالعه

جدول ۴-۶- مقایسه فعالیت‌های عمران شهری در استان، از سال ۱۳۸۳ تا ۱۳۸۹

ردیف	عنوان زمینه	تعداد/درصد/ضریب در سال ۱۳۸۳	تعداد/درصد/ضریب در سال ۱۳۸۹	نرخ رشد سالانه (%)
۱	درصد جمعیت تحت پوشش آب شهری	۸۸/۶۰	۹۹/۵	۱/۸۲
۲	تعداد مشترکین برق	-	۱۴۳۷۶۹	-
۳	تعداد شهرهای دارای گاز	۹	۱۵	۸/۳۳
۴	ضریب نفوذ کاربران اینترنت	۹/۸	۳۴/۸	۱۸/۶۸
۵	تعداد شهرهای تحت پوشش آب شهری	۹	۱۸	۱۱/۱۱
۶	تعداد تصفیه خانه‌های فاضلاب شهری	۰	۲	۳۳/۳۳
۷	تلفن ثابت فعال	۱۱۰۶۸۱	۲۱۶۵۸۸	۱۰/۷۹
۸	تلفن همراه	۱۵۱۰۳	۲۹۷۸۲۲	۳۰/۱۲

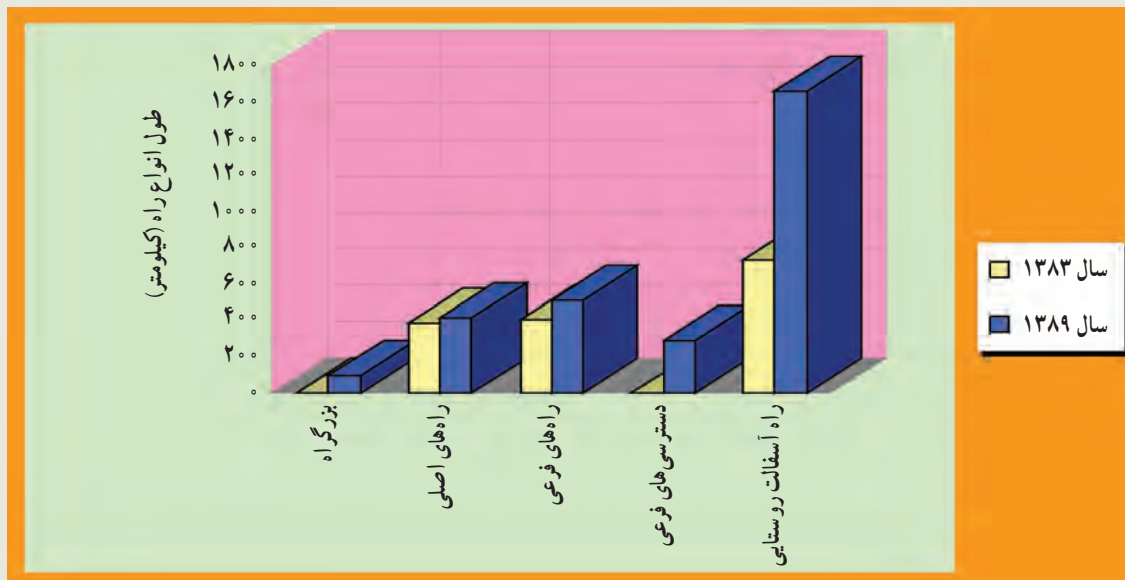
راه و ترابری: به جدول و نمودار زیر توجه کنید. با مقایسه عملکرد دولت‌ها بعد از تأسیس استان در زمینه راه‌سازی چه نتایجی می‌توان گرفت؟

برای مطالعه

جدول ۵-۶- مقایسه فعالیت‌های انجام گرفته در بخش راه و ترابری استان، از سال ۱۳۸۳ تا ۱۳۸۹

ردیف	نوع راه ارتباطی	سال ۱۳۸۳	سال ۱۳۸۹	نرخ رشد کل دوره (%)	متوسط نرخ رشد سالانه (%)
۱	بزرگراه	۰	۱۰۰	۲۰۰	۳۳/۳۳
۲	راه اصلی	۳۸۵	۴۱۰	۶/۲۹	۱/۰۵
۳	راه فرعی	۴۰۰	۵۱۰	۲۴/۱۸	۴/۰۳
۴	دسترسی فرعی	۰	۲۹۱	۲۰۰	۳۳/۳۳
۵	آسفالت راه روستایی	۷۳۰	۱۶۵۳	۷۷/۴۷	۱۲/۹۱

شکل ۶-۶- نمودار مقایسه‌ای طول راه‌های ارتباطی استان در سال‌های ۱۳۸۳ و ۱۳۸۹

شکوفایی استان

شکل ۶-۷- بخشی از فعالیت‌های انجام گرفته پس از انقلاب اسلامی در بخش راه و ترابری استان

فعالیت ✓

- ۱- منظور از فعالیت‌های عمرانی در شهر و روستا چیست؟
- ۲- کدام دستگاه‌ها و نهادهای انقلابی مسئول پی‌گیری و اجرای طرح‌های عمرانی در استان هستند؟
- ۳- از طرح‌های عمرانی انجام شده و در دست اجرای محل زندگی خود گزارشی تهیه نموده و در کلاس ارائه

دهید.

۳- فعالیت‌های علمی - آموزشی

شکل ۶-۸- نمایی از پروژه‌های آموزشی استان بعد از پیروزی انقلاب اسلامی

همانطور که انقلاب اسلامی در زمینه‌های مختلف جهت توسعه و رونق استان خراسان شمالی دستاوردهای مهم و چشمگیری داشته است، در زمینه علمی - آموزشی نیز اقدامات زیادی انجام شده است که می‌توان به افزایش سطح پوشش تحصیلی در کلیه دوره‌های ابتدایی تا پایان دوره متوسطه (به ویژه در روستاها که قبلاً فاقد هرگونه امکانات آموزشی بودند)، توسعه دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی، گسترش رشته‌های مختلف برای ادامه تحصیل در سطوح مختلف دانشگاهی (از کاردانی تا کارشناسی ارشد) و ... اشاره کرد. در نهایت دستاوردهای انقلاب در زمینه علمی - آموزشی را می‌توان در دو بخش «آموزش و پرورش» و «آموزش عالی» بررسی کرد (شکل ۸-۶).

آموزش و پرورش: تحصیل و آموزش (به ویژه آموزش عمومی) در هر جامعه‌ای، یکی از ارکان اساسی آن جامعه است و حق مسلم کلیه افراد جامعه است که از نعمت سواد بهره‌مند شوند. با در نظر گرفتن این مسئله حساس و مهم می‌توان گفت که قبل از انقلاب بسیاری از مناطق، بخش‌ها و روستاهای استان ما از داشتن مدرسه و محل آموزش بی بهره بودند. اما پس از پیروزی انقلاب اسلامی، با توجه به اهمیت و جایگاه علم در جامعه و بها دادن به تعلیم و تربیت، از سوی مسئولان فعالیت‌های فراوانی صورت گرفته است که از جمله می‌توان به گسترش و ایجاد مدارس در تمام مناطق، بخش‌ها و روستاهای استان اشاره کرد. یکی از اقدامات مهم نظام جمهوری اسلامی در زمینه آموزش و پرورش، تأسیس «مدارس شبانه روزی» بوده است.

* به نظر شما تأسیس این مدارس چگونه زمینه ادامه تحصیل دانش آموزان روستایی را فراهم کرده است؟
در جدول زیر بخشی از دستاوردهای انقلاب شکوهمند اسلامی در زمینه آموزش و پرورش درج شده است.

برای مطالعه

جدول ۶-۶ - مقایسه درصد باسوادی استان در چند دوره سرشماری

ردیف	سال	باسوادی کل (%)	باسوادی شهری (%)	باسوادی روستایی (%)
۱	۱۳۵۵	۴۰	۶۰/۸	۲۶/۶
۲	۱۳۶۵	۵۶/۴	۷۱	۴۲/۹
۳	۱۳۷۵	۶۴/۳۱	۷۵/۵۳	۵۶/۹۶
۴	۱۳۸۵	۷۱	۷۸/۸۹	۶۳/۰۹

جدول ۶-۷ - مقایسه شاخص‌های آموزش و پرورش در استان، از سال ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵

ردیف	عنوان شاخص	سال تحصیلی ۱۳۷۴-۷۵	سال تحصیلی ۱۳۸۴-۸۵	نرخ رشد کل دوره (%)	متوسط نرخ رشد سالانه (%)
۱	تعداد باسوادان در مناطق روستایی	۲۵۲۹۳۵	۲۶۴۴۰۰	۴/۴۳	۰/۴۴

شکوفایی استان

۲	تعداد باسوادان در مناطق شهری	۲۱۷۹۵۳	۳۰۹۶۱۹	۳۴/۷۵	۳/۴۸
۳	تعداد باسوادان مرد	۲۵۰۲۳۴	۳۰۴۷۶۳	۱۹/۶۵	۱/۹۷
۴	تعداد باسوادان زن	۲۲۰۹۱۹	۲۷۱۵۱۴	۲۰/۵۵	۲/۰۵
۵	تعداد دانشجویان تربیت معلم	۱۲۰	۴۳۶	۱۱۳/۶۷	۱۱/۳۷

آموزش عالی: قبل از انقلاب تنها یک مرکز آموزش عالی در استان خراسان شمالی وجود داشت که آموزشکده کشاورزی وابسته به دانشگاه فردوسی مشهد بود. پس از پیروزی انقلاب دانشگاه‌های زیادی در استان تأسیس شدند. در حال حاضر اکثر شهرهای استان دارای دانشگاه هستند و تعداد دانشگاه‌های استان هم اکنون به ۳۸ واحد دانشگاهی افزایش یافته است. در بجنورد، دانشگاه‌های بجنورد، علوم پزشکی، پیام نور، جامع علمی کاربردی، فنی و حرفه‌ای، آزاد اسلامی، مراکز تربیت معلم، دانشکده علوم قرآنی و مؤسسات آموزش غیردولتی غیر انتفاعی در حال فعالیت‌اند. در سال ۱۳۵۷، تعداد کل دانشجویان شاغل به تحصیل در استان بسیار کم و ناچیز بوده که اکنون آمار دانشجویان استان به ۴۲۵۵۳ نفر افزایش یافته است.

برای مطالعه

جدول ۸-۶- تأسیس مراکز آموزش عالی استان بعد از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی

ردیف	نام دانشگاه/مؤسسه آموزش عالی	سال تأسیس	تعداد دانشجو	تعداد هیأت علمی		تعداد اساتید غیر هیأت علمی	شاخص هیأت علمی به دانشجو ^۱	شاخص استاد به دانشجو	تعداد رشته
				مربی	استادیار				
۱	دانشگاه بجنورد	۱۳۸۴	۱۹۷۹ و ۱۲ ارشد	۳۰	۱۹	۱۳۵	۴۰	۱۱	۱۴
۲	دانشگاه علوم پزشکی	۱۳۸۴	۸۰۹	-	۶۸	-	۱۲	۱۲	۱۰
۳	دانشگاه پیام نور	۱۳۶۸	۱۸۷۴۳ و ۵۸ ارشد	۳۰	۹	۵۵۶	۴۸۲	۳۱/۶	۱۴۶
۴	دانشگاه فنی و حرفه‌ای	۱۳۷۷	۳۲۸۷	-	-	۳۸۰	-	۸/۶۵	۳۸
۵	دانشگاه جامع علمی- کاربردی	۱۳۸۴	۲۸۰۹	-	-	۲۵۷	-	۱۰/۹۳	۶۵

۱- «شاخص هیأت علمی به دانشجو» از نسبت بین تعداد کل جمعیت دانشجویی به تعداد اعضای هیأت علمی به دست می‌آید.

۵۵	۱۶/۵۲	۵۷/۱۶	۴۶۰	۵۱	۱۳۶	۷۳۷ و ۹۹۵۲+ ارشد	۱۳۶۶	دانشگاه آزاد اسلامی	۶
۲	۷	۴۰	۲۴	۱	۲	۱۸۰	۱۳۸۶	دانشکده علوم قرآنی بجنورد	۷
۱۳	۵/۳۴	۳۸۱	۹۶	۱	-	۵۱۸	۱۳۶۳	دانشگاه فرهنگیان	۸
۱۸	۱۵/۸۴	۲۸۹/۰۸	۲۰۷	-	۱۲	۳۴۶۹	۱۳۸۵	غیردولتی غیر انتفاعی	۹
۳۶۱	-	-	۲۱۱۵	۸۱	۲۱۰	۴۲۵۵۳		جمع	

۴- فعالیت‌های فرهنگی

قبل از انقلاب، استان ما فاقد بسیاری از امکانات فرهنگی بود. پس از پیروزی انقلاب اسلامی مسئولان تمام تلاش خود را به کار گرفتند تا در بخش‌های مختلف محرومیت زدایی کنند و به پیشرفت استان بپردازند. در این جهت گسترش مراکز فرهنگی و ایجاد مکان‌هایی که در مسیر فعالیت‌های فرهنگی مؤثر و مورد نیاز قرار دارند، مورد توجه قرار گرفت و در این بخش کتابخانه‌ها، کانون‌های پرورش فکری کودکان و نوجوانان، مجتمع‌های فرهنگی - هنری و سایر مراکز وابسته تأسیس شدند.

برای مطالعه

جدول ۹-۶- مقایسه برخی از خدمات و مراکز فرهنگی استان در سال‌های ۱۳۸۴ و ۱۳۸۸

ردیف	نوع و زمینه فعالیت فرهنگی	سال ۱۳۸۴	سال ۱۳۸۸	رشد متوسط سالانه (%)
۱	میزان تولید برنامه صدا و سیما استان	۰	۲۲۵۹۶۱	۵۰
۲	تعداد سالن‌های وابسته به اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی	۵	۹	۱۴/۲۹
۳	نمایشگاه‌های فرهنگی و هنری برپا شده	۵۹	۱۰۴	۱۳/۸
۴	چاپخانه‌های تحت نظارت اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی	۱۴	۳۲	۱۹/۵۷
۵	تعداد عنوان کل روزنامه توزیع شده	۲۷	۴۴	۱۱/۹۷
۶	تعداد عنوان کل مجله توزیع شده	۱۳۶	۲۳۱	۱۲/۹۴

۵- فعالیت‌های بهداشتی - درمانی

موضوع بهداشت و درمان در هر جامعه‌ای، یکی از ارکان ضروری آن جامعه است و از حساسیت و اهمیت خاصی برخوردار است. قبل از انقلاب بسیاری از شهرها و روستاهای استان ما از حداقل امکانات و مراکز بهداشتی و درمانی بی نصیب بودند. بعد از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی توجه به سلامت جامعه و توسعه مراکز بهداشتی - درمانی نیز مانند سایر بخش‌ها در دستور کار قرار گرفت و در این جهت اقدامات قابل توجهی صورت گرفت. برای اطلاع بیشتر به جدول ۱۰-۶ مقایسه شاخص‌های بهداشتی و درمانی در سال‌های ۱۳۸۴ و ۱۳۸۹، مراجعه شود.

برای مطالعه

جدول ۱۰-۶- مقایسه شاخص‌های بهداشتی و درمانی استان در سال‌های ۱۳۸۴ و ۱۳۸۹

ردیف	شاخص‌ها	سال ۱۳۸۴	سال ۱۳۸۹	نرخ رشد کل دوره (%)	رشد متوسط سالانه (%)
۱	تعداد پزشک عمومی	۲۶۰	۳۶۳	۳۳/۰۷	۶/۶۱
۲	تعداد پزشک متخصص	۹۴	۱۵۱	۴۶/۵۳	۹/۳۱
۳	سرانه پزشک به ازای هر ۱۰۰۰ نفر	۰/۴۳	۰/۶	۰/۳۳	۰/۰۷
۴	سرانه تخت بیمارستانی به ازای هر ۱۰۰۰ نفر	۰/۶۸	۰/۸۴	۲۱/۰۵	۴/۲۱
۵	تعداد مراکز بهداشتی - درمانی روستایی	۴۲	۴۷	۱۱/۲۴	۲/۲۵
۶	تعداد مراکز بهداشتی - درمانی شهری	۴۵	۵۴	۱۸/۱۸	۳/۶۴
۷	تعداد خانه‌های بهداشت	۳۳۵	۳۷۱	۱۰/۲	۲/۰۴
۸	تعداد بیمارستانهای استان	۶	۶	۰	۰
۹	تعداد تخت‌های بیمارستانی	۵۶۲	۷۱۶	۲۴/۱	۴/۸۲

فعالیت

در مورد یکی از دستاوردهای انقلاب اسلامی در زمینه بهداشتی و درمانی در محل زندگی خود به صورت گروهی تحقیق نموده و گزارش آن را به کلاس ارائه دهید.

درس پانزدهم چشم انداز آینده استان

شکل ۹-۶ بخشی از توانمندی‌های استان مبنایی برای چشم انداز آینده

سی و سه سال از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی می‌گذرد و درخت انقلاب امروز به حدی بزرگ و تنومند شده که شاخ و برگ آن بر تمامی گستره ایران اسلامی سایه افکنده است. پیشتر گفته شد که، بسیاری از شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان در سال‌های پس از انقلاب رشد چشمگیری داشته است. با توجه به دستاوردهای انقلاب شکوهمند اسلامی و با در نظر گرفتن استعدادهای خدادادی، موقعیت خاص، توان‌های محیطی، نیروی انسانی ماهر و متخصص، خراسان شمالی می‌تواند در آینده در بسیاری از زمینه‌ها رشد و شکوفایی پیدا کند. این اتفاق نمی‌افتد مگر اینکه مسئولان استان به این توانمندی‌ها توجه کنند و در راه توسعه و پیشرفت استان گام‌های اساسی را بردارند. با تمام این نقاط قوت و فرصت‌ها در مسیر توسعه استان ضعف‌ها و تهدیدهایی وجود دارد که در اینجا به برخی از آنها اشاره می‌شود:

- برخی از مهم ترین مشکلات و محدودیت‌ها بر سر راه توسعه استان
- وجود گسل‌های فعال، قرار داشتن در کمربند زلزله خیز کشور، سیل خیزی، سیل گیری و وقوع حرکات دامنه ای
  - ضعف شبکه‌های زیربنایی اعم از راه، ارتباطات و انرژی
  - ضعف خدمات و تأسیسات شهری
  - عدم تعادل بین تعداد دام و ظرفیت مراتع
  - ضعف زیرساخت‌های بازرگانی نوین
  - کمبود تأسیسات رفاهی، امکانات فراغتی، گردشگری، ورزشی، فرهنگی و هنری
  - ضعف شبکه آموزش عالی و مراکز فنی و حرفه‌ای در استان
  - نبود استراتژی توسعه صنعتی
  - کمبود صنایع تبدیلی و فرآوری محصولات کشاورزی
  - وجود اقلیم نیمه خشک سرد در بیشتر نقاط استان و توزیع نامناسب مکانی و زمانی بارش
  - تکنولوژی پایین و فرسودگی ماشین‌آلات

شکل ۱۱-۶- زمین لغزش در باغات روستای نرگسلو در بجنورد

شکل ۱۰-۶- تشکیلات سخت مانعی در توسعه راه‌های استان

* به نظر شما علاوه بر موارد نام برده شده، چه مشکلات دیگری بر سر راه توسعه استان وجود دارد؟

مهم ترین اهداف و راهبردهای پیشنهادی برای توسعه استان

بر اساس سند چشم‌انداز ۲۰ سال آینده، برخی از اهداف و راهبردهای بلند مدت توسعه استان عبارت‌اند از:

- افزایش سطح مکانیزاسیون در فعالیت‌های کشاورزی، ترویج روش‌های جدید آبیاری و کاشت محصولات متناسب با آب و

هوای استان

- گسترش زیربخش زراعت با تأکید بر محصولات استراتژیک نظیر غلات، پنبه و کشت‌های کم آب بر

- گسترش صنایع با اولویت صنایع تبدیلی، غذایی، نساجی، شیمیایی، پتروشیمی، ذوب فلزات، کانی‌های غیرفلزی و صنایع مرتبط با ذخایر معدنی موجود نظیر بوکسیت، سیلیکات و باریت
  - توسعه شهرک‌ها و نواحی صنعتی با رعایت استانداردهای زیست محیطی
  - ایجاد و تکمیل شبکه‌های حمل و نقل اعم از هوایی، جاده‌ای و ریلی و تکمیل و تجهیز شبکه‌های حامل انرژی
  - آبرسانی به شهرهای استان با اولویت بجنورد، شیروان و اسفراین
  - حفظ و گسترش جنگل‌ها، احیاء مراتع استان و ایجاد تعادل بین تعداد دام و ظرفیت مراتع و گسترش فعالیت‌های آبخیزداری
  - توسعه دامپروری صنعتی، پرورش طیور و آبزیان و توسعه باغات در اراضی شیب‌دار
  - ارتقاء کیفیت تولیدات و بسترسازی برای حضور فعال‌تر استان در بازارهای داخلی و خارجی و کشورهای آسیای میانه
  - توسعه زیرساخت‌های گردشگری و تجهیز کانون‌های سیاحتی - تفریحی در عرصه‌های گردشگری استان
  - تقویت شهر بجنورد به عنوان مرکز ارائه خدمات برتر در استان با تأکید بر خدمات درمانی - تخصصی، خدمات گردشگری، خدمات بازرگانی، خدمات مالی، مشاوره‌ای، فنی و مهندسی و پذیرش برخی از نقش‌های منطقه‌ای مشهد در محدوده استان
  - حفظ، بهسازی و احیای فضاهای تاریخی، مذهبی و فرهنگی
  - تقویت و تجهیز تأسیسات و خدمات شهری در مرکز و سایر شهرهای استان
  - تقویت و توسعه مراکز آموزش عالی، تحقیقاتی، آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و کاربردی متناسب با نیاز استان
  - فراهم‌نمودن زمینه‌های لازم برای جلب سرمایه‌های داخلی و خارجی در فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی
  - بهره‌برداری مطلوب از آب‌های سطحی و تقویت منابع آب‌های زیرزمینی با اولویت آبخوان‌های با بیلان منفی و احداث شبکه‌های آبیاری و زهکشی هماهنگ با سدهای استان
  - تشکیل بازارچه بین‌المللی کشورهای عضو اکو
  - در نهایت، در جهت چشم انداز آینده استان، برای ارتقا و پیشرفت بیشتر و هماهنگ با سایر نقاط کشور باید به اهداف و راهبردهای پیشنهادی توسعه با توجه به توانمندی‌های استان در ابعاد مختلف اشاره شود :
- الف) اهداف و راهبردهای توسعه در بخش کشاورزی و منابع طبیعی**
- با توجه به جایگاه کشاورزی به عنوان «محور اول توسعه استان»، مهمترین اهداف و راهبردهای توسعه این بخش عبارتند از :
  - قیمت‌گذاری مناسب محصولات، تلاش برای ارتقای درآمد تولید کنندگان، توزیع مناسب درآمد و مقابله با فقر روستاییان
  - تلاش در جهت توسعه پایدار روستاها، توسعه فرصت‌های شغلی و تنوع بخشی به فعالیت‌های اقتصادی در روستاها
  - تلاش در جهت خودکفایی در تولید محصولات اساسی و توسعه صادرات متکی بر محصولات کشاورزی
  - تقویت زیرساخت‌های تولید و تلاش در راستای حفاظت از منابع پایه و بسترهای زیست محیطی
  - تلاش در جهت تقویت الگوی مصرف مواد غذایی مردم و افزایش مصرف پروتئین حیوانی
  - ارتقای بهره‌وری عامل تولید (نیروی کار، آب و خاک)
  - کاهش ضایعات محصولات در فرآیند تولید و توسعه صنایع پس از تولید

شکوفایی استان

– تلاش در راستای دستیابی به رشد اقتصادی با اتکای بر دانش، سرمایه انسانی، تحقیقات کاربردی و فناوری‌های نوین

شکل ۱۲-۶- محصولات آبی که زمینه ساز توسعه صنایع تبدیلی در استان اند

ب) اهداف راهبردهای توسعه در بخش منابع آب

- آبرسانی به شهرهای استان با اولویت بجنورد، شیروان و اسفراین
- بهره‌برداری مطلوب از آب‌های سطحی و تقویت منابع آب‌های زیرزمینی و احداث شبکه‌های آبیاری و زهکشی
- نهادینه‌کردن رویکرد مدیریت عرضه و تقاضا و افزایش سطح آگاهی عمومی در مدیریت بهینه مصرف منابع آب
- ایجاد زمینه‌های لازم برای جلب مشارکت مردمی و بخش خصوصی در بهره‌برداری و مدیریت منابع آب
- ترویج روش‌های جدید آبیاری نظیر آبیاری تحت فشار، آبیاری در زمان مناسب و جلوگیری از آلودگی منابع آب
- کشت محصولات کم آب بر و متناسب با آب و هوای خشک و نیمه خشک استان

شکل ۱۴-۶- آبیاری قطره ای در باغات سیب پایه مالینگ

شکل ۱۳-۶- اجرای پروژه انتقال آب از سد شیرین دره به شهر بجنورد

پ) اهداف راهبردهای توسعه در بخش صنعت و معدن

- توسعه و تجهیز شهرک‌ها و نواحی صنعتی با رعایت استانداردهای زیست محیطی
- توسعه صنایع مرتبط با ذخایر معدنی موجود به ویژه معادن بوکسیت، باریت و سیلیکات
- تأکید بر توسعه و گسترش صنایع با اولویت صنایع تبدیلی بخش کشاورزی، غذایی، نساجی، عمومی، شیمیایی، پتروشیمی، ذوب فلزات، کانی‌های غیرفلزی و شکل‌گیری خوشه‌های صنعتی در ارتباط با استان‌های مجاور
- جلب مشارکت و حمایت سرمایه‌گذاران بخش خصوصی برای سرمایه‌گذاری در بخش صنعت و معدن
- تقویت نهادهای غیردولتی به منظور افزایش مشارکت مردمی
- ایجاد ساز و کارهای لازم و حمایت از افزایش بهره‌وری در بخش‌های اقتصادی و عوامل تولید

شکل ۱۶-۶- شهرک صنعتی و بستر سازی برای ایجاد اشتغال

شکل ۱۵-۶- صنعت سیمان صنعتی قابل گسترش در استان

ت) اهداف و راهبردهای توسعه در بخش میراث فرهنگی و گردشگری

- تقویت شهر بجنورد به عنوان مرکز ارائه خدمات برتر در استان با تأکید بر خدمات درمانی - تخصصی، خدمات گردشگری، خدمات بازرگانی، خدمات مالی، مشاوره‌ای، فنی و مهندسی و پذیرش برخی از نقش‌های منطقه‌ای مشهد در محدوده استان
- توسعه زیرساخت‌های گردشگری و تجهیز کانون‌های سیاحتی، تفریحی در عرصه‌های گردشگری استان
- حفظ، بهسازی و احیای فضاهای تاریخی، مذهبی و فرهنگی
- فراهم نمودن زمینه‌های لازم برای جلب سرمایه‌های داخلی و خارجی در فعالیتهای مربوط به بخش گردشگری
- ریشه کنی فقر و بهره‌مندی همگانی از مواهب اقتصادی و فرهنگی - اجتماعی ناشی از توسعه گردشگری

ث) اهداف و راهبردهای توسعه در بخش بازرگانی و حمل و نقل

- راه‌اندازی کامل گمرک
- تکمیل باند محور بجنورد - آزادشهر

- تسریع در اجرایی شدن راه آهن مشهد - بجنورد - گرگان
- تکمیل مجتمع ادارات استان
- توسعه فرودگاه بجنورد تا سطح فرودگاه‌های بین‌المللی
- تسریع در اجرایی شدن راه آهن بجنورد - اسفراین - جوین
- تکمیل باند دوم محور بجنورد - اسفراین - سبزوار
- تکمیل و تجهیز شبکه‌های حامل انرژی
- ج) اهداف و راهبردهای توسعه در زمینه آموزش عالی و بهداشت و درمان
  - تقویت و توسعه مراکز آموزش عالی و تحقیقاتی استان
  - توسعه آموزش‌های فنی - حرفه‌ای و کاربردی متناسب با نیاز استان
  - تلاش در جهت کاهش مرگ و میر مادران و کودکان
  - مبارزه با بیماری‌های عمده (کلیوی، انواع سرطان‌ها، ایدز، سل، مالاریا و ...)
  - راه‌اندازی آزمایشگاه دامپزشکی
  - احداث و تکمیل خانه‌های بهداشت روستایی
  - تکمیل بیمارستان‌های در حال ساخت
  - احداث پایگاه‌های امدادی هلال احمر
- چ) اهداف و راهبردهای توسعه در زمینه تولیدی و اقتصادی
  - اعطای تسهیلات به بنگاه‌های اقتصادی و زودبازده
  - راه‌اندازی آزمایشگاه استاندارد
  - تکمیل نمایشگاه بین‌المللی استان
  - ایجاد بازارچه مرزی در منطقه مرزی جرگلان
  - ایجاد منطقه ویژه اقتصادی
- تسریع در اجرای سدهای بزرگ در دست اجرا به ویژه سدهای احداثی روی رود اترک
- ح) اهداف و راهبردهای توسعه در بخش اجتماعی، فرهنگی، هنری و تربیت بدنی
  - دستیابی همگانی به آموزش و پرورش عمومی و ترویج و بهبود برابری جنسیتی و توانمندسازی زنان
  - احداث نمازخانه‌ها و دارالقرآن‌های آموزش و پرورش
  - مرمت و بازسازی مساجد و بقاع متبرکه
  - احداث خانه عالم در روستاهای بزرگ
  - احداث مراکز فرهنگی و هنری در مرکز شهرستان‌ها
  - احداث و راه‌اندازی کتابخانه‌های عمومی شهری و روستایی

- شناسایی مدارس تخریبی و مرمتی و جایگزینی با مدارس نوساز
- تسریع در اجرای پروژه‌های ورزشی دانش‌آموزی و کارگری و احداث مکان‌های ورزشی در روستاهای مستعد
- راه‌اندازی، توسعه و تقویت صدا و سیما از طریق حذف نقاط فاقد پوشش امواج مخابراتی
- خ) اهداف و راهبردهای توسعه در بخش عمران شهری و روستایی
  - تقویت و تجهیز تأسیسات و خدمات شهری در مرکز و سایر شهرهای استان
  - ساماندهی بافت‌های فرسوده و مناطق حاشیه‌ای شهرها و اجرای طرح‌های جامع شهری و بهسازی روستایی
  - تسریع در اجرای عملیات گازرسانی روستایی
  - احداث و توسعه شبکه دفع فاضلاب و تصفیه خانه‌های فاضلاب در شهرها
  - مطالعه و احداث مراکز بازیافت زباله‌های شهری و روستایی
  - تقویت ناوگان حمل و نقل درون شهری
  - تکمیل مجتمع‌های آبرسانی روستایی در دست اجرا
- خوشبختانه برخی از راهبردهای توسعه استان وارد مرحله عملیاتی شده و در حال اجرا هستند که عبارتند از: پروژه‌های آبرسانی، توسعه ناوگان حمل و نقل درون شهری، ساماندهی بافت‌های فرسوده و مناطق حاشیه‌ای شهرها، گازرسانی روستایی، آموزش و پرورش عمومی و ترویج و بهبود برابری جنسیتی و توانمندسازی زنان، تسریع در اجرای سدهای بزرگ، توسعه مراکز آموزش عالی و تحقیقاتی، توسعه آموزش‌های فنی - حرفه‌ای و کاربردی، توسعه زیرساخت‌های گردشگری، توسعه و تجهیز شهرک‌ها و نواحی صنعتی، توسعه و گسترش صنایع بزرگ، ترویج شیوه آبیاری تحت فشار و ...

منابع و مأخذ

- امیرسز و ملویل، تاریخ زمین لرزه‌های ایران، ترجمه ابوالحسن رده، انتشارات آگاه، تهران.
- زمردیان، محمد جعفر، ۱۳۸۱، ژئومورفولوژی ایران، جلد ۱ و ۲، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.
- مرکز آمار ایران، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵.
- استانداری خراسان شمالی، معاونت برنامه‌ریزی، ۱۳۸۹، سالنامه آماری استان خراسان شمالی سال ۱۳۸۸.
- استانداری خراسان شمالی، معاونت برنامه‌ریزی، ۱۳۸۹، بررسی تطبیقی استان‌های کشور با توجه به جایگاه استان خراسان شمالی در سال ۱۳۸۸.
- استانداری خراسان شمالی، ۱۳۸۳، سند توسعه استان خراسان شمالی.
- سالنامه آماری معاونت راهداری اداره کل راه و شهرسازی خراسان شمالی.
- وزارت صنایع، معادن و فلزات، سازمان زمین‌شناسی و اکتشافات معدنی کشور، نقشه‌های ۱:۲۵۰۰۰۰ شیت‌های بجنورد و قورخود.
- جعفری، تیمور، ۱۳۸۶، مدل‌سازی کمی و پهنه‌بندی خطر زمین لغزش در دامنه‌های شمالی آلاداغ، رساله دکتری رشته جغرافیای طبیعی با گرایش ژئومورفولوژی، دانشکده جغرافیای دانشگاه تهران.
- جعفری، تیمور، ۱۳۸۸، مطالعات امکان‌سنجی منطقه نمونه ملی گردشگری باباامان در شهرستان بجنورد.
- جعفری، تیمور، ۱۳۸۸، مطالعات امکان‌سنجی منطقه نمونه ملی گردشگری بش قارداش در شهرستان بجنورد.
- اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری خراسان شمالی، ۱۳۹۰، نقش جان (مروری بر صنایع دستی خراسان شمالی).
- حکمتی، اعظم و حبیب‌الله رحمانی، ۱۳۸۹، بازی‌های بومی، محلی و سنتی استان خراسان شمالی، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.
- انصاری مود، محمد حسین و سعید معصومی، ۱۳۸۹، در جستجوی هویت شهری بجنورد، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری وزارت مسکن و شهرسازی، تهران.

- لسترنج، ۱۳۶۳، سرزمین‌های خلافت شرقی، ترجمه محمود عرفان، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.
- پایدار، حسین و بیژن پروان، ۱۳۸۴، انقلاب اسلامی در بجنورد، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، تهران.
- پروان، بیژن، ۱۳۸۸، روزشمار انقلاب اسلامی در بجنورد.
- عباسیان، علی اکبر و احسان سیدی زاده، ۱۳۷۲، دانشوران بجنورد، دانشگاه آزاد اسلامی بجنورد.
- مقیمی، محمد اسماعیل، ۱۳۷۰، جغرافیای تاریخی شیروان، انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد.
- شیروانی، میرزا براتعلی، نسخه خطی ناسخ التواریخ (تاریخ شیروان)
- جلالی، غلامرضا، ۱۳۷۷، تقویم تاریخ خراسان چاپ اول، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، تهران.
- شادلو، یارمحمد خان (سهم الدوله)، ۱۳۷۴، سفرنامه سهام الدوله بجنوردی، تصحیح قدرت الله روشنی، چاپ اول، شرکت علمی و فرهنگی، تهران.
- میرنیا، سید علی، ۱۳۶۹، ایل‌ها و طایفه‌های عشایری کرد ایران، مؤسسه آموزشی و انتشاراتی نسل دانش، تهران.
- جعفری، حسین، ۱۳۸۱، تاریخ تیموریان و ترکمانان، چاپ سوم، انتشارات دانشگاه اصفهان.
- وزارت آموزش و پرورش، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی، ۱۳۸۹، جغرافیای استان خراسان شمالی.
- وزارت آموزش و پرورش، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی، ۱۳۹۰، استان‌شناسی خراسان رضوی.
- وزارت آموزش و پرورش، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی، ۱۳۸۹، استان‌شناسی کردستان.
- نلسون دبووار، ۱۳۴۲، تاریخ سیاسی پارت، ترجمه علی اصغر حکمت، ابن‌سینا، تهران.
- متولی حقیقی، یوسف، ۱۳۸۷، تاریخ تحولات سیاسی شهرهای خراسان شمالی از آغاز تا انقلاب اسلامی، نشر آهنگ قلم، مشهد.
- وزارت مسکن و شهرسازی، مرکز تحقیقات مسکن، گزارش مقدماتی زلزله ۱۹ بهمن ماه ۱۳۷۵ شمال بجنورد.
- وحدتی، علی اکبر، ۱۳۸۹، بوم‌های سنگی: گزارش بررسی دو مجموعه هنر صخره‌ای در استان خراسان شمالی (جربت و نرگسلوی علیا)، اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری خراسان شمالی.
- وحدتی، علی اکبر، ۱۳۸۹، پژوهش‌های باستان‌شناختی در شهر بلقیس (اسفراین کهن)، اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری خراسان شمالی.

– مقامی مقیم، غلامرضا، ۱۳۷۹، بررسی محیط زیست منطقه حفاظت شده سالوک، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.

– مقامی مقیم، غلامرضا، ۱۳۸۶، عوامل مؤثر در شکل گیری و گسترش مخروطه افکنه های دامنه های جنوبی آلا داغ، پایان نامه دکتری، دانشگاه تبریز.

– Ali A. Vahdati, 2010, "Tepe Pahlavan: A Neolithic– Chalcolitic Site in the Jajarm plain, Northeastern of Iran,, Iranica Antiqua, No. 45, pp. 7–30.

تشکر و قدردانی

با تشکر از همکاری صمیمانه

- مدیر کل محترم، معاونت آموزش متوسطه، معاونت اداری و پشتیبانی، مدیر گروه و اعضای گروه تکنولوژی و گروه های آموزشی متوسطه و امور نقلیه اداره کل آموزش و پرورش خراسان شمالی
- معاونت مدیریت و برنامه ریزی و عمرانی استانداری خراسان شمالی
- اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری خراسان شمالی
- اداره کل هواشناسی خراسان شمالی
- اداره کل محیط زیست خراسان شمالی
- شرکت سهامی آب منطقه ای خراسان شمالی
- سازمان فضایی ایران
- اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری خراسان شمالی
- سازمان جهاد کشاورزی خراسان شمالی
- اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی خراسان شمالی
- اداره کل راه و شهرسازی خراسان شمالی
- اداره کل حمل و نقل و پایانه های خراسان شمالی
- بنیاد مسکن انقلاب اسلامی خراسان شمالی
- اداره کل امور عشایر خراسان شمالی
- اداره کل حفظ آثار و نشر ارزش های دفاع مقدس خراسان شمالی
- شرکت شهرک های صنعتی خراسان شمالی
- اداره کل صنایع، معادن و تجارت خراسان شمالی
- اداره کل فنی و حرفه ای خراسان شمالی
- دانشگاه بجنورد
- دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی و درمانی خراسان شمالی
- اداره کل تربیت بدنی خراسان شمالی
- شرکت سهامی - زراعی بهکده رضوی
- جمعیت هلال احمر خراسان شمالی
- شرکت آب و فاضلاب شهری خراسان شمالی

شکوفایی استان

- شرکت آب و فاضلاب روستایی خراسان شمالی
- شرکت گاز خراسان شمالی
- شرکت توزیع نیروی برق خراسان شمالی
- شرکت مخابرات خراسان شمالی

معلمان محترم، صاحب نظران، دانش آموزان عزیز و اولیای آنان می توانند نظر اصلاحی خود را در باره مطالب

این کتاب از طریق نامه به نشانی تهران - صندوق پستی ۱۵۸۷۵/۴۸۷۴ - گروه درسی مربوط و یا پیام نگار (Email)

talif@talif.sch.ir ارسال نمایند.

دقت نمایند کتاب های درسی موی دستخط نظری